

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
NAMNFORSKNING

109 · 2021

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
NAMNFORSKNING

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖRER
STAFFAN NYSTRÖM, EVA NYMAN, INGE SÆRHEIM

REDAKTIONSRÅD
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND,
LENNART ELMEVIK, BENT JØRGENSEN, MICHAEL LERCHE NIELSEN,
SVAVAR SIGMUNDSSON

With English summaries

Årg. 109 · 2021

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
eddy.se ab
VISBY

Utgivet med bidrag från Nordiska publiceringskommittén för
humanistiska och samhällsvetenskapliga tidskrifter (NOP-HS)

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas
vetenskapliga granskare utanför redaktionen

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Produktion: eddy.se ab, Visby 2021
Tryck: RK Tryck, Uppsala 2021

Innehåll

<i>Hagåsen, Lennart: Dagön i dager och Daglö i skugga</i>	59
<i>Hedberg, Johan: Namnböcker och namnbyråer. En undersökning av statlig och kommersiell inblandning i ansökningar om nybildade efternamn åren 1925 och 1945</i>	127
<i>Helset, Stig J.: Kan stadnamn ha mening? Ein studie av metafor og metonymi i fjellnamn</i>	105
<i>Källström, Magnus: Ett försvunnet personnamn på runstenen U 494 i Husby-Långhundra kyrka</i>	35
<i>Nyström, Staffan, Nyman, Eva & Særheim, Inge: Namn och bygd får ny undertitel</i>	5
<i>Schmidt, Tom: Bostedsnavn og seternavn i Jämtland</i>	89
<i>Strandberg, Svante: Djulborum, *Rundarum och Öknaborum. Ett sörmäländskt bruk av ortnamnselementet -rum</i>	71
— <i>Flocken och Fluxerum. Till frågan om -nir i svenska sjönamn</i>	27
— <i>Rånnaväg i Gällstad.</i>	81
<i>Særheim, Inge: Fjogstad, Nyvlest, *Ævest. Sørvestnorske øydegardsnamn på -stad frå førhistorisk tid.</i>	7
<i>Williams, Henrik: Sm 79† raka</i>	47

Smärre bidrag

<i>Strandberg, Svante: Lebro i Kattnäs</i>	145
— <i>Sjönamnet Luntan i Fellingsbro</i>	148
<i>Vikstrand, Per: Varnhem</i>	151

Recensioner

<i>Julita gård. Människor och landskap under tusen år. [Red. av] Ulrich Lange & Göran Ulväng (2019). Rec. av Svante Strandberg</i>	153
<i>Making the Profane Sacred in the Viking Age. Essays in Honour of Stefan Brink. Ed. by Irene García Losquiño, Olof Sundqvist & Declan Taggart (2020). Rec. av Anders Carlsson.</i>	155
<i>Det medeltida Sverige 2. Södermanland 7. Åkers härad. [Av] Christian Lovén (2020). Rec. av Svante Strandberg.</i>	159
<i>Namn i skrift. Names in Writing. Handlingar från NORNAs 48:e symposium i Göteborg den 29–30 november 2018. Red. av Maria Löfdahl, Michelle Waldispühl & Lena Wenner (2020). Rec. av Terhi Ainiala</i>	160
<i>Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020. Red. av Staffan Nyström, Svante Strandberg & Mats Wahlberg (2020). Rec. av Inge Særheim</i>	164
<i>Recognition, Regulation, Revitalisation. Place Names and Indigenous Languages. Proceedings of the 5th International Symposium on Place Names 2019. Jointly organised by the Joint IGU/ICA Commission on Toponymy and the UFS. Clarens, South Africa, 18–20 September 2019. Ed.: Chrismi-Rinda Loth (2020). Rec. av Staffan Nyström</i>	166
<i>Svenskt diplomatarium 12:1. 1381. Utarbetat av Claes Gejrot, Oliver Blomqvist, Ingela Hedström, Sara Risberg & Peter Ståhl (2020). Rec. av Svante Strandberg</i>	169

Eivind Weyhe: Fjallanøvn í Føroyum (2020). Rec. av Eva Nyman 170

Författarna i denna årgång 173

Förkortningar 175

Namn och bygd får ny undertitel

»Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning» har burit exakt denna titel och undertitel sedan den första volymen år 1913. Idag kan vi dock konstatera att den beskrivande undertiteln inte längre stämmer. Namn och bygd rymmer mer än bara ortnamnsforskning och har gjort så ganska länge. I de senaste årgångarna ingår exempelvis även artiklar om dagens svenska efternamn, om personnamn i runinskrifter, om båt- och fartygsnamn, om lingvistiska landskap – ett forskningsfält som berör många olika typer av namn – och om ämnen av mer övergripande namnteoretisk art. Denna breddning av tidskriftens undersökningsmaterial och studieobjekt – jfr redaktionens kommentar i NoB 107 (2019) – har gjort att dess undertitel »nordisk ortnamnsforskning» blivit allt mindre träffande. Från och med 2021 års volym (109) kommer därför denna att ändras till det öppnare och nu mer korrekta »Tidskrift för nordisk namnforskning».

Staffan Nyström

Eva Nyman

Inge Særheim

*Fjogstad, Nyvlest, *Ævest*

Sørvestnorske øydegardsnamn på *-stad* frå førhistorisk tid

Av Inge Særheim

Namn och bygd 109 (2021), 7–25.

Inge Særheim, Department of Cultural Studies and Languages, University of Stavanger: *Fjogstad, Nyvlest, *Ævest*: South-west Norwegian *-stad* names for prehistoric deserted farms.

Abstract

A number of toponyms ending in *-stad* or *-land* in south-western Norway are linked to deserted farms from prehistoric times. Several of these names are identical to and seem to be of the same type and age as ancient Norwegian farm names with these two final elements. Names ending in *-land* are discussed in an article in *Namn och bygd* 108 (Særheim 2020). This article deals with names in *-stad*. Such names have most likely been passed on through the centuries in the local language as a result of the farmland having been used up to the present day by a neighbouring farm. The names thus seem to reflect and throw light on prehistoric naming of farms and settlements in this area.

Keywords: Norway, toponyms, settlement names, farm names, names ending in *-stad*, deserted farms.

1. Innleiing

I Norges landbrukshistorie skriv Bjørn Myhre (2002) at det i eldre jernalder var om lag 440 gardstun på Jæren. I tillegg til dei 260 historisk kjende gardane, der det ved tunet eller innmarka er påvist spor etter gardsbusetjing frå romartid og folkevandringstid, er det funne spor etter minst 180 øydetun «med hustufter og åkerland på morenerygger og høyder med tørrlendt jord, noen på nåværende innmark et stykke fra gårdstuna, andre i utmark og langt fra dagens bebyggelse» (op. cit. s. 130 ff.). Arkeologar som har undersøkt slike øydegardar, har understreka at det ofte er knytt eit namn med etterleddet *-land* til vedkomande stader (Petersen 1933, 1936). Slike øydegardsnamn synest vera av same typen som vanlege gardsnamn av *land*-typen (Særheim 1999, 2020), i så fall førhistoriske namnelagingar. Med nemninga *øydegardsnamn* er det her meint eit namn som er nytta om eller nær knytt til tuftene av eit gardsanlegg som har vore fråflytt i ein lengre periode.

Frå eit avgrensa område i Sørvest-Noreg der det i tillegg til matrikkelgardsnamna er registrert mange – truleg minst 150 – namn med etterleddet *-land* som synest vera knytte til busetjingsspor frå jernalderen (Særheim 1999 s. 167 ff., 308 ff., 2020 s. 25), finn ein også namn som høyrer til andre gardsnamntypar, bl.a. namn på *-stad*, *-heim* og *-bø*. Av moglege øydegardsnamn på *-stad* er det registrert minst 24; i dette området er det 78 matrikkelgardsnamn på *-stad* og 288 på *-land*. I og med at slike øydegardsnamn synest vera av same typen som vanlege gardsnamn (namn på matrikkelgardar) av vedkomande namneklassar, vil det vera av interesse å sjå nærare på dei, for slike namn kan venteleg bidra til å kasta lys over busetnadsnamngjevinga i forhistorisk tid. Målet med denne artikkelen er å kartleggja og presentera øydegardsnamn på *-stad* i eit avgrensa område i Sørvest-Noreg, vidare å vurdere i kva grad ein kan rekna med at det her er tale om gamle busetnadsnamn av *stad*-klassen, og dessutan å sjå om slike namn kan gje viktig informasjon om denne namnetypen, bl.a. om alderen til namna. I denne artikkelen er øydegardar og øydegardsnamn som er omtala, lokaliserte til vedkomande matrikkelgard og kommune, t.d. «*Fjogstad* (Foss-Vatne, Sandnes)», dvs. øydegarden *Fjogstad* på matrikkelgarden Foss-Vatne i Sandnes kommune.

Denne artikkelen om øydegardsnamn med endinga *-stad* kan lesast som eit framhald av artikkelen om øydegardsnamn på *-land* i NoB 108 (Særheim 2020). I den sistnemnde artikkelen er det gjort greie for ulike avgrensingar, bl.a. av det undersøkte området; det er dessutan orientert om namneregistreringa, om det busetnadshistoriske bakteppet for gardsnamngjevinga i området og om mogleg bakgrunn for nedlegginga av gardsdrifta og fråflyttinga frå øydegardane i eldre jernalder.

2. Nokre øydegardar med *stad*-namn som er omtala av arkeologar og gardshistorikarar

2.1. *Rappstad

Til nokre av øydegardane frå Rogaland som arkeologen Jan Petersen undersøkte i 1930-åra, er det knytt eit namn med endinga *-stad*. Eitt av døma er øydegarden på *Rappstadneset* på Årstad (Eigersund), der Petersen reknar med eit eldre namn **Rappstad* (Petersen 1933 s. 21 ff.). Øydegardstuftene på denne staden ligg på eit noko flatt nes ved den vesle fjordarmen Lygre. Funnmateriale og ei hustuft på staden er av Petersen datert til tidleg vikingtid (tidleg 800-tal). Han skriv at denne dateringa er av interesse i samband med det rekonstruerte øydegardsnamnet **Rappstad*, og han viser med det til at *stad*-namna tradisjonelt er daterte til denne perioden (og dei to føregåande hundreåra) av bl.a. Rygh

(NG Indl. s. 77) og Olsen (1926 s. 95 f.). Vonleg er det ikkje grunn til å stilla spørsmål om dateringa av funna på staden kan ha vore påverka av den tradisjonelle dateringa av denne namneklassen, i så fall fare for ringslutning.

Rappstad førekjem også som namn på ein matrikkelgard i Eigersund (tidlegare Helleland), skrive *Raffstadt* 1563 og *Rapstad* og *Rabstad* 1610. Det er i NG (10 s. 65) tolka som gno. **Rappsstaðir*, samansett med mannsnamnet (*H*)*rappr*, som vart nytta på Island i landnåmstida. Same namnet har ein rekna med i bl.a. gardsnamnet *Rafstad* frå Vang (Hedmark, NG 3 s. 94). Som kjent er det tradisjonelt (bl.a. i NG) rekna med at busetnadsnamn på *-stad* har eit personnamn eller persontilnamn – oftast eit mannsnamn – som føreledd. Men det synest også vera grunnlag for å tolka føreleddet i *Rappstad* som eit naturnemne som har samband med gno. *raptr* m. ‘stokk, raft’. Dette ordet førekjem i namn på høgder og fjell i området, jf. *Raptåsen*, som er grensepunkt mellom gardane Støla, Eigeland og Grøsgjel i Eigersund, den sistnemnde er grannegard til matrikkelgarden Rappstad (Særheim 2007 s. 179 f.). Ei slik laging kunne sikta til ein topp eller ein annan rett eller bratt terrengformasjon i området. Tunet på matrikkelgarden Rappstad ligg rett under den markante toppen Hushammaren. Ca. 1 km nordaust for tunet finn ein elles bygdeborga *Rappstadborga* (-ene); ein dal like ved heiter *Borgardalen* (Waula 2020 s. 17–18). Slike bygdeborger blir gjerne daterte til folkevandringstida. Ein kan truleg rekna med at øydegardsnamnet **Rappstad* frå Årstad er eit busetnadsnamn av *stad*-klassen som går attende til førhistorisk tid.

2.2. Sverkestad

Frå matrikkelgarden Skåra i Eigersund nemner Petersen øydegarden *Sverkestad*, der det er mange hustufter; fleire av dei er øydelagde, og nokre skal visstnok vera frå nyare tid (Petersen 1933 s. 113). Petersen skriv at han ikkje har undersøkt tuftene, og han gjev ikkje noka datering av dei. Dette øydegardsnamnet er skrive *Suerckestad* 1616, ca. 1620 og 1668, og *Suerchingstad* 1723. Som føreledd er Olsen i NG (10 s. 93) – i samsvar med personnamnteorien – inne på mannsnamnet gno. *Sverkir*, som er kjent i Noreg frå byrjinga av 1200-talet, men som kan ha vore i bruk i førkristen tid. Han drøftar også eit mogleg naturnemne som føreledd, nemleg samansetjing med eit vassførenamn gno. **Sverka*, laga til eit gno. **svirka* vb., svarande til geng. *sweorcan* vb. ‘mørkna’. Elvenamnet *Sverka* vert nytta om ei av hovudelvane på Namdalseidet, og skylde elvenamn førekjem også andre stader (NE s. 257). Det er likevel vanskeleg å finna realt grunnlag for eit slikt vassførenamn i Sverkestad-området, for det skal ikkje vera noka vassføring på denne staden.

Arvid Midbrød (1963 s. 61 f.) set namnet *Sverkestad* i samband med *Surteskaret* frå same området, der føreleddet siktar til noko som er mørkt (svart).

Han set dette i samanheng med geologiske tilhøve på staden, og han nemner også namnet *Surtemyra* frå Tofte i Lyngdal, der føreleddet i NG (9 s. 233) er tolka som *surte* (*svorte*) f. 'svertejord, jernhaldig sumpjord (brukt som fargestoff)'. Dette ordet er vanleg i stadnamn frå Rogaland, jf. *Surtepollen* (Bråland, Gjesdal), nytta om ein poll der ein henta surte (svertejord) til farging av klede (Særheim 2002 s. 181), dessutan *Surtemyra* frå Anda (Klepp) og *Surtebekken* frå Kvalbein (Hå). Real bakgrunn i mørk jord og mørkt vatn, gjerne myrlende, kan såleis synast rimeleg for namnet *Sverkestad*, minst like rimeleg som det nemnde personnamnet. Dette øydegardsnamnet frå Skåra kan venteleg reknast som eit gammalt busetnadsnamn av *stad*-klassen.

2.3. Fjogstad

På matrikkelgarden Foss-Vatne i Høyland fjellbygd (no Sandnes kommune) finn ein øydegarden *Fjogstad* (fig. 1). Myhre (1972 s. 33) har undersøkt staden og skriv at dette er eit heilt uskadd gardsanlegg med to eller tre tufter som er ca. 20 m lange. Staden ligg høgt og fritt. Ein 50 m lang geil fører mot vest, og utgarden kan følgjast rundt heile åkerlandet. Under prøvegraving i 1964 vart det funne grove, uornerte leirkarskor under utgarden og under ei rydningsrøys, truleg frå eldre jernalder.

Ein finn *Fjogstad* (uttala /'fjåksta/) også som matrikkelgardsnamn to stader på Jæren, nemleg i Sandnes (*Fiogstad* 1616) og Klepp (*Fiogstad* 1668). Som føreledd i dette namnet reknar O. Rygh i NG (10 s. 128, 163) med eit elles ukjent mannsnamn gno. **Fljúgr*, som kanskje også i *Fjukstad* (Vikna) og *Fløgstad* (Sauda), men Olsen vurderer denne tolkinga som uvisst (loc. cit.). Rimelegare synest samband med verbet gno. *fljúga* 'flyga', uttala /'fjo:ga/ i nedervd jærsmål, jf. nyno. *fljug* n. 'bratt stad' og *flog* n. 'bratt fjellvegg, bratte'. Real bakgrunn for ei slik laging kan vera bakkar, brattlende eller berg på stadene. Denne tolkinga høver med topografien på dei tre stadene med namnet *Fjogstad*, og for *Fløgstad* i Sauda, dessutan for eit tapt busetnadsnamn *Flegstad/Fløgstad* (*Fløgstadt* 1602) frå Rennesøy (NG 10 s. 265, Særheim 2007 s. 63, 66). Øydegardsnamnet *Fjogstad* frå Foss-Vatne må kunna reknast som eit busetnadsnamn av *stad*-klassen frå førhistorisk tid. Det same kan seiast om namnet *Flegstad/Fløgstad* frå Rennesøy.

2.4. Svebastad

Frå Høyland fjellbygd (no Sandnes kommune) omtalar Myhre (1972 s. 79) også øydegarden *Svebastad*, omtala som øydegard ca. 1626 (*Sibaldstad*), men som eigen gard i 1343 (*a Sippalzstodum*). Lokal uttale er /'sve:basta/. Garden har truleg lege øyde etter svartedauden fram til ca. 1661, då staden er nemnd som

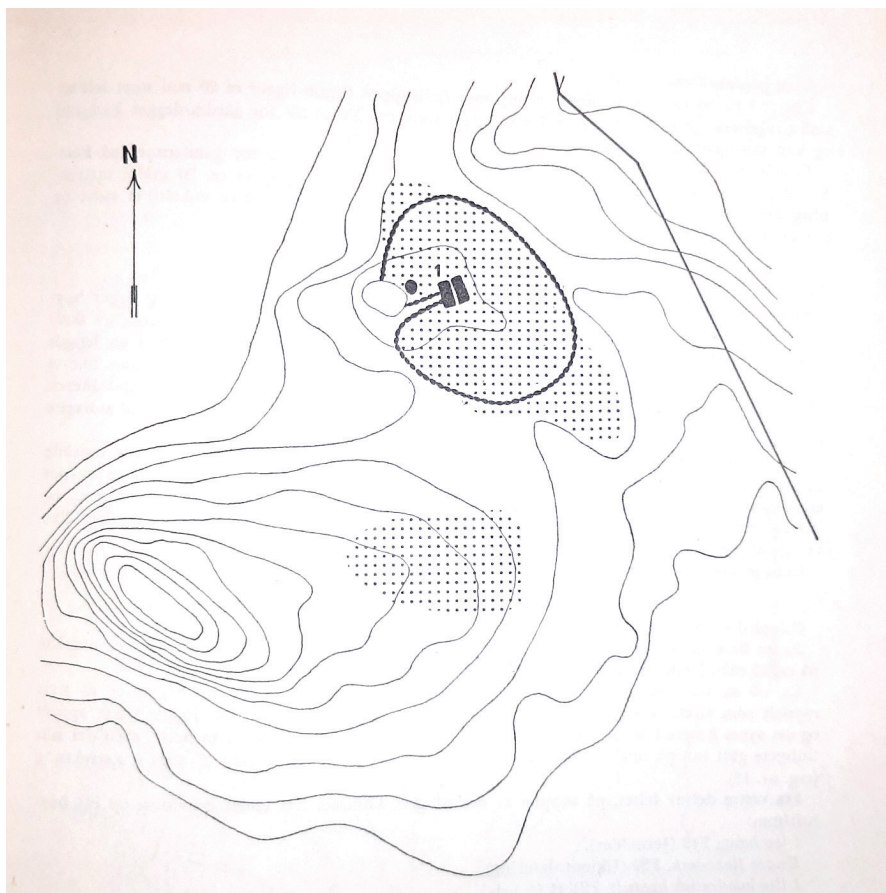

Fig. 1. Øydegarden *Fjogstad* på Foss-Vatne (Sandnes). Her er to hustufter, som baa er ca. 20 m lange. Ein ca. 50 m lang geil fører ut frå det eine huset mot vest. Utgarden kan følgjast samanhengande rundt heile åkerlandet. Illustrasjonen er henta frå Myhre 1972 s. 35.

husmannsplass, jf. elles at det i kanten av denne lokaliteten ligg eit gardsbruk med namnet *Øydgarden*. I kanten av moreneflata der garden *Svebastad* ligg, er det funne ein stor bronsekjele som kan daterast til den yngste romartida (Hauken 2005 s. 80, 105, 133), men det er noko uvisst om dette funnet kan setjast i samband med garden *Svebastad*. Denne kjelen, som skal ha romma 150 liter, skal vera den neststørste i sitt slag som er funnen. Aurenes (1952 s. 207) skriv at *Svebastad* truleg var den første prestegarden i Gandsokna, og at presten Sigurd budde der i 1343. Seinare kom garden inn under kyrkjegarden Høyland. Ifølgje Aurenes (loc. cit.) meiner folk at føreleddet kjem av ordet *svepe* f. og at det såleis med dansk form vart skrive *Svøbestad*.

Men også i dette namnet held Olsen (NG 10 s. 178) seg til personnamnteorien og tolkar føreleddet som eit elles ukjent mannsnamn eller mannstilnamn gno. **Svipaldr* (gno. **Svipaldsstaðir*) eller **Svipall* (gno. **Svipalsstaðir*). Det sistnemnde er av Olsen (loc. cit.) oppfatta som ei mogleg sideform til gno. *svipull* 'kortvarig, forgjengeleg' (svarande til gno. *svipligr*), men som også har kunna brukast anten som gno. *svipligr* i tydinga 'som vekker ubehag (av utsjånad)', eller som folkespråkets *sviple* 'anseeleg, som tek seg godt ut; flink, behendig' (loc. cit.). Denne forklaringa er uviss.

I diskusjonen av gardsnamnet *Svikebøl* frå Hobøl (Østfold), skrive *Swipubøle* og *Suipubøle* i RB (ca. 1400), er det for føreleddet i NG (1 s. 380) bl.a. føreslått eit vassførenamn gno. **Svipa*, laga til gno. *svipa* vb. med bakgrunn i raske rørsler, kanskje brukt om Hobølelvas utlauf av innsjøen Mjær. Også eit mogleg mannstilnamn er nemnt, men Tom Schmidt (i BØ 1 s. 35) peikar på at *Svipa* ikkje er belagt som tilnamn i norrønt, og at det heller ikkje er kjent som elvenamn i Noreg. For *Svebastad* kunne det kanskje tenkjast eit bekkenamn som føreledd, skyldt gno. *svipr* m. 'rask rørsle, sving' m.m. og *svipligr* adj. 'som kjem og fer snøgt, snargjengd', jf. elles det nemnde gno. *svipull* adj. 'kortvarig, forgjengeleg', dessutan Odin-namnet gno. *Svipall* (Snorri Sturluson 1900 s. 25), som også har samband med denne språkrota, det sistnemnde med opphavleg tyding 'den omskiftelege, foranderlege' (de Vries 1962 s. 571). Bakgrunnen til føreleddet i namnet *Svebastad* må seiast å vera uviss. Det synest rimeleg å rekna øydegardsnamnet *Svebastad* som eit gammalt busetnadsnamn av *stad*-klassen.

2.5. Svertingstad

Bruksnamnet *Svertingstad* under matrikkelgarden Håland i Time er skrive *Suertingstad* i 1668 og *Sverchingstad* i 1723 (NG 10 s. 140). Føreleddet er tolka som mannsnamnet gno. *Svertingr*, som er kjent frå tidleg på 900-talet på Island, og også godt kjent i Noreg i mellomalderen, særleg i Rogaland. Ifølgje gardshistorikaren Birger Lindanger (Waula & Lindanger 2006 s. 26) er det i dette området gravhaugar som viser busetjing i bronsealderen og eldre jernalder. Det er dessutan tufter etter små og større hus som vitnar om busetjing i ein lang periode i førhistorisk tid. *Svertingstad* synest kunna reknast som eit busetnadsnamn av *stad*-klassen frå førhistorisk tid.

2.6. Freistad

Frå matrikkelgarden Stora Undheim i Time omtalar Lindanger (Waula & Lindanger 2011 s. 382 f.) øydegarden *Freistad* (uttala /'freista/), der det er registrert eit førhistorisk gardsanlegg som han reknar med går attende til folke-

vandringstida. Lindanger (loc. cit.) tolkar namnet som ‘Fredriks stad’, med andre ord som samansett med mannsnamnet gno. *Friðrekr* (dvs. *Fredrik*). Dette personnamnet har ein rekna med i matrikkelgardsnamnet *Friestad*, som førekjem to stader på Jæren, nemleg i Klepp og Hå. I den nedarva lokale uttalen av namnet *Friestad*, som er /^ʰfri:est/, har *a*-en i etterleddet falle, i samsvare med regelen om at *staðir*-namn på Jæren med føreledd på opphavleg to eller fleire stavingar får *a*-bortfall i etterleddet. Sidan uttalen av namnet frå Stora Undheim er /^ʰfreista/, synest ikkje tolkinga til dette mannsnamnet, gno. **Friðreksstaðir*, vera rimeleg. Ein skulle i så fall ha venta bortfall av *a*-en i sisteleddet. Opphavet til namnet *Freistad* må seiast å vera uvisst. Ein kunne kanskje tenkja seg at føreleddet har samanheng med verbet *freista* (**Freist*-) med real bakgrunn i store utfordringar med rydding av denne garden, som ligg i eit

Fig. 2. Frå gardsbruket *Snorestad* (uttala /^ʰsnå:rest/) og *Snorestadtjørnane* på matrikkelgarden Skorland (Time). Føreleddet i namnet *Snorestad* er truleg gno. *snara* f. ‘snare’, gno. **Snørustaðir*, med bakgrunn i fuglefangst med snarer. I og med at føreleddet opphavleg har hatt to stavingar, har *a*-en i sisteleddet falle bort i den nedarva lokaluttalen. Foto: Inge Særheim.

steinete morenelandskap. Mange gardsnamn på Jæren har eit føreledd som siktar til steinlende, t.d. *Grødaland*, *Grødheim* (gno. *grjót* n.), *Madland* (samband med gno. *mpl* f.), *Årsland* (truleg gno. *aurr* m.) og *Kvassheim* (steinete grunn). *Freistad* synest kunna reknast som eit busetnadsnamn frå førhistorisk tid.

2.7. Snorestad

Frå Time kan også nemnast *Snorestad*, som no er eit bruk under matrikkelgarden Skorland (fig. 2). Den lokale uttalen er /"snå:rest/, med bortfall av *a*-en i sisteleddet. Dette samsvarar med den nemnde regelen i og med at namnet venteleg er samansett med gno. *snara* f. 'snare', gno. **Snørustaðir*, vel med bakgrunn i snarefangst. Ifølgje Lindanger (Waula & Lindanger 2011 s. 561 f.) var det gard på Snorestad både i folkevandringstida og høgmellomalderen. Her finn ein både gravhaug og gamle rydningsrøyser. Også *Snorestad* må kunna reknast som eit busetnadsnamn frå førhistorisk tid av *stad*-klassen.

2.8. Nyvlest

Frå Hå kommune kan nemnast *Nyvlest* (*Nyvlestad*), som no er namn på eit bruk under den store og sentrale matrikkelgarden Varhaug (Sør-Varhaug). Den lokale uttalen /"nyvlest/ viser *a*-bortfall i sisteleddet gno. *-staðir* i samsvar med den nemnde regelen, dvs. med eit føreledd på opphavleg to eller fleire stavingar. Føreleddet har venteleg samband med ordet *nyvle* f. 'lite horn, hornstubb, horntapp', som også er nytta i tydinga 'liten, rundvoren topp, haug' (NO 8 sp. 580). Ordet er skyldt *nuv* m. 'rundvoren topp, høgd; koll'. Real bakgrunn for namnet er truleg ein eller fleire særmerkte haugar og høgder i landskapet, kanskje den store og markante gravhaugen *Nyvlesthøyen* (fig. 3), som er ca. 25 m i diameter. Slike storhaugar, som det finst mange av på Jæren (Reiersen 2017 s. 169), er gjerne frå bronsealderen, ev. frå eldre jernalder. Etterleddet *-høyen* er vanleg i namn frå sør i Hå med eit etterledd svarande til *-haugen*; diftongen *au* er her først monoftongert og seinare diftongert til *øy* (uttala *åy*) framfor *g* og *høg* fremre vokal (opphavleg *i*).

Myhre (2013 s. 248) nemner *Nyvlest* som eitt av fleire døme på lokalitetsnamn som representerer eit typisk gardsnamn frå jernalderen; slike namn fortel om tidlegare gardsdrift på denne staden. Her finn ein i tillegg til den nemnde storhaugen tuftene til ein av dei største jernaldergardane og nokre av dei lengste hustuftene frå eldre jernalder på Jæren; den lengste skal vera 75 m lang (Myhre op. cit. s. 249 f., Reiersen 2017 s. 159, 161, 163). Hustuftene ligg ved sida av kvarandre på ein morenerygg der det er vidt utsyn over sjøen og tunområdet på sentralstaden Sør-Varhaug. Myhre (op. cit. s. 250) tenkjer seg *Nyvlest* som ein av fleire tunstader på garden Sør-Varhaug. Det kan nemnast at Jæren,

Fig. 3. Den store gravhaugen *Nyvlesthøyen* på gardsbruket *Nyvlest* (*Nyvlestad*) på matrikkelgarden Sør-Varhaug (Hå) er ca. 25 m i diameter. *Nyvlest* er eit gammalt øydegardsnamn på *-stad*. På denne staden finn ein også særst lange hustuffer frå eldre jernalder, den lengste på ca. 75 m. Foto: Inge Særheim.

ifølgje Reiersen (op. cit. s. 163) har meir enn dobbelt så mange langhus (hus på meir enn 40 m) frå denne perioden som resten av landet (Noreg). På tre av stadene, bl.a. på *Nyvlest*, finn ein hus på over 70 m, alle desse tre stadene ligg i noverande Hå kommune, nemleg i dei tidlegare herada Varhaug og Nærbø. I og med at namnet *Nyvlest* er så tett knytt til øydegardstuffer frå eldre jernalder og ein stor gravhaug, synest det rimeleg å rekna dette som eit busettnadsnamn frå førhistorisk tid av *stad*-klassen, kanskje frå sein romersk jernalder eller folkevandringstida.

Av døma som er nemnde, går det fram at fleire moglege øydegardsnamn på *-stad* frå dette området er knytte til hustuffer og anna arkeologisk materiale frå førhistorisk tid. På fleire stader som er omtala, har arkeologar og gardshistorikarar rekna med busetjing i eldre jernalder, med andre ord i perioden før øydetida som tok til ca. 550 e.Kr. Venteleg går også dei eldste busettnadsnamna av denne typen attende til tida før denne øydeperioden.

3. Parallellar til øydegardsnamna på *-stad* blant matrikkelgardsnamna på *-stad*

Som det går fram av dømme som er nemnde ovanfor, og av dømme som følgjer, finst det parallellar til mange av øydegardsnamna på *-stad* frå det undersøkte området blant matrikkelgardsnamna av denne typen. Det gjeld t.d. dei omtala **Rappstad* og *Fjogstad*, dessutan namn som **Ævestad*, **Gjellestad*, *Skogstad*, *Hogstad*, *Gunnarstad* og *Årstad*. Dette ser ut til å gjelda ca. halvparten av dei moglege øydegardsnamna på *-stad*. At det finst mange parallellar blant matrikkelgardsnamna på *-stad*, kan tyda på at øydegardsnamna på *-stad* er av same typen som matrikkelgardsnamna av denne klassen.

I dette området finst det likevel klart fleire dømme på parallelle namn blant øydegardsnamn og matrikkelgardsnamn av *land*-klassen (Særheim 2020 s. 35). Heile 23 av dei 29 øydegardane med *land*-namn i Rogaland som Petersen undersøkte i 1930-åra, har namneparallellell blant matrikkelgardane. Det finst fleire unike lagingar blant *stad*-namna enn blant *land*-namna, noko som både synest gjelda for øydegardsnamna og matrikkelgardsnamna.

4. Rekonstruerte gardsnamn på *-stad*

Som dømet **Rappstad* av *Rappstadneset* viser, må det gamle busetnadsnamnet stundom rekonstruerast ut frå eit samansett naturnamn med vedkomande øydegardsnamn som føreledd. Dette finst det også mange dømme på blant øydegardsnamna på *-land*, som **Lyngaland* av *Lyngalandsberget* og **Vatland* av *Vatlandsdalen* mfl. (Særheim 2020 s. 27 f.).

Frå Lund kan nemnast sekundærnamn som *Åmstadvatnet*, *Åmstadknuden*, *Åmstadhola* og *Åmstadskaret*, som alle synest innehalda eit eldre øydegardsnamn **Åmstad* (Mehus 1961 s. 605). Føreleddet er etter alt å døma trenemnet *alm* m., som i gardsnamna *Åmdal*, *Åmli*, *Åmland* mfl.

Bruksnamnet *Ævestvollen* (fig. 4) under garden Varhaug i Hå inneheld truleg eit tidlegare gardsnamn **Ævestad*. Dette namnet finst faktisk som matrikkelgardsnamn i Hå, med uttalen /'æ:vest/, skrive *Ewastad* 1519, *Æwestad* 1521, *Effuiesta* 1563 og *Euist* 1606. I NG (10 s. 121) held ein også her på personnamnteorien og tolkar føreleddet som eit mannsnamn, anten gno. *Øyvindr* eller *Ævarr*. Rimelegare synest samansetjing med gno. *efja* f. 'evje, vik i elv', noko som synest høva realt for dei to stadene med dette namnet. Gardsbruket *Ævestvollen* ligg ned til Reiestadbekken, mellom denne bekken og Brattlendsåna, der dei to vassføringane renn saman (Særheim 2007 s. 265).

Fig. 4. Gardsbruket *Ævestvollen* under Sør-Varhaug (Hå). Som føreledd i dette namnet finn ein truleg eit gammalt øydegardsnamn på *-stad*, **Ævestad*, med uttalen /'æ:vest/ i jærdialekten. Namnet *Ævestad* /'æ:vest/ finst også som namn på ein matrikelgard i Hå. Foto: Ingunn Vassbø Særheim.

Eit anna døme er **Gjellestad* (uttala /'jedlesta-/) frå Hovland på Eigerøy (Eigersund), som kan rekonstruerast ut frå naturnamnet *Gjellestadviga*. Dette er eit område med kystbuplassar og stor fangstaktivitet i tidlegare periodar, bl.a. i steinalderen. Føreleddet i dette namnet har blitt sett i samband med gno. *gjalla* vb. 'gjalla, klinga, skrika' og *gjallr* adj. 'skarp, gjennomtrengande (om lyd)', med real bakgrunn i sjøbrotet mot land, noko som høver realt (Midbrød 1954 s. 115 f., Særheim 2001 s. 47). *Gjellestad* finst elles som gardsnamn i Østfold, bl.a. i Berg, der NG (1 s. 219) med grunnlag i skrivemåtar frå mellomalderen, jf. i *Giællastaudum* 1367, *Giellastad* ca. 1400, har rekna med ei elvenamnstamme gno. *gjall-* og bakgrunn i sterk, skarp, gjallande lyd. I BØ 16 (s. 86 ff.) peikar Schmidt på at føreleddet er fleirtydig, og han opnar også for eit mogleg mannstilnamn gno. **Gjalli* eller helst **Gelli*, det sistnemnde som parallell til det svenske mannsnamnet *Gälle*, eigentleg 'den skrikande'. SOL (s. 110 f.) reknar med dette namnet (gsv. *Gælle*; jf. Janzén i NK 7 s. 245) i soknenamnet *Gällersta* frå Närke, skrive *Giellestum* 1314?, dessutan i *ryd*-namnet *Gällared* (*parochia Giallaryth* 1309) frå Halland. Men i soknenamnet *Gällaryd* (*Gyellerydh* 1290, *Gelluryth* 1299) frå Småland føreslår SOL (s. 111) samansetjing med eit elvenamn som er laga til gsv. *gælla* vb. 'skrika, ropa', eit tolkingsframlegg som også blir diskutert for tettstadnamnet *Gällstad* (*Gelstadh* 1335) frå Västergötland (SOL loc. cit.). Real bakgrunn i skarp, gjennom-

trengande lyd av sjøbrotet synest rimelegare for **Gjellestad* frå Eigerøy enn samansetjing med eit mogleg mannstilnamn gno. **Gjalli* eller **Gelli*.

5. Andre namn på *-stad* – nokre avgrensingar

Som allment kjent ord i språket er ordet *stad* m. ‘plass, stad’ nytta på ulike måtar i stadnamn; ein finn det ikkje berre i gamle gardsnamn av *stad*-klassen. Det er nytta i meir generell tyding om bl.a. ‘plass (stad) der noko finst’ og ‘plass (stad) der ein viss aktivitet finn stad’. Namn med slike bruksmåtar av ordet må sjølv sagt haldast ute frå dei gamle busetnadsnamna med dette ordet. Namnet *Skiljingstad* frå Laksesvela (Bjerkreim) – og fleire andre namn som inneheld lagingar til substantivet *skiljing* og verbet *skilja* – har bakgrunn i skiljing av husdyr, altså stader der ein skilde bufe. Føreleddet i naturnamnet *Mjelkestadholet* (Steinberg, Sokndal) siktar til mjølkestad i utmarka.

Nokså vanleg er namnet *Kjerstad(en)*, dessutan føreleddet *Kjerstad-* i samansette namn, som har bakgrunn i fiske og siktar til stader i bekker der ein har hatt fiskekjer (kar). Døme er *Kjerstaden* (Mellomstrand, Time; her fanga ein ål), *Kjerstadbakkan* (Heresvela, Hå) og *Kjerstadholen* (Håland, Time). Namnet *Mærstadlona* (Hytland, Bjerkreim) har bakgrunn i merder til fiskefangst, altså ein *merdstad*. Eit namn som *Tjelmstadmyra* (Undheim, Time) har som føreledd det samansette ordet *hjelmstad*, som siktar til ein lagringsstad (hjelm), truleg ein høyhjelm til lagring av høy. *Bådstad* (uttala /"bå:sta/) er båtplass (*bådstad*) for gardane Haga og Meling i Sola, medan *Bandstadviga* på øya Rott i Sola har bakgrunn i ein fortøyingstad (*bandstad*) for båtar.

I slike høve er det vel helst tale om lagring til samansette appellativ, brukt om stader der noko føregår, der noko står, eller der noko finst, som *skiljingstad*, *mjelkestad*, *kjerstad*, *merdstad*, *hjelmstad*, *bådstad* og *bandstad*. Namn som inneheld slike samansette ord, har sterk appellativ karakter, og tilsvarende svak propriumkarakter. Det finst elles norske busetnadsnamn på *-stad* som er laga til eintalsforma av dette ordet, t.d. gno. *Ruðstaðr*, *Kvernstaðr* og *Kerstaðr* (jf. NG Indl. s. 76). Slike namn, som gjerne har appellativ karakter, må skiljast frå namna med fleirtalsform, gno. *-staðir*, pga. stor ulikskap mellom dei to typane.

6. Ending på *-sta* eller *-st*?

Eit særdrag ved gardsnamna med endinga *-stad* på Jæren er, som nemnt, at dei fleste namna har ei avkorta ending utan *a* i ordet *stad*. Namnet *Gudmestad* blir t.d. uttala /"godmest/, medan *Oppstad* derimot får uttalen /"opsta/. Avkortinga

gjeld namn der føreleddet i norrønt opphavleg har hatt to eller fleire stavingar, t.d. gno. **Guðmundarstaðir* > /"godmest/, men **Uppstaðir* > /"opsta/. Dette systemet ser ut til å vera gjennomført utan unntak for matrikkelgardsnamna på *-stad*.

I NG (10 s. 158) skriv Olsen at uttalen av namnet *Reiestad*, vel gno. **Reiðarsstaðir*, i Varhaug (Hå) er unntak frå denne regelen. Dei fører nemleg opp ein målføreuttale /"reista/ (op. cit. s. 117, 158). Men dette stemmer ikkje. Nedarva dialektuttale av dette namnet er /"reiest/, så også uttalen av dette namnet stemmer med den nemnde regelen. I innleiingsbandet har NG (NG Indl. s. 78) rett uttaleform av namnet *Reiestad*.

Også for øydegardsnamna på *-stad* frå dei tre Jær-kommunane Hå, Time og Klepp ser denne regelen ut til å vera gjennomført. Det gjeld t.d. det omtala *Nyvlest*, der føreleddet truleg er skyldt ordet *nyvle* f. 'hornstump', jf. også gno. (*h*)*nýfill*, *knýfill* m. 'lite horn', som siktar til ein eller fleire haugar. Det gjeld også det nemnde *Snorestad*, uttala /"snå:rest/, med føreleddet gno. **Snǫru-* (av *snara* f.), venteleg med bakgrunn i snarefangst av fuglar. Det gjeld dessutan det nemnde *Ævestvollen*, truleg med eit opphavleg føreledd gno. **Efju-*.

Det einaste unntaket frå denne regelen synest vera *Svertingstad*, uttala /"svertingsta/, vel samansett med mannsnamnet gno. *Svertingr*. Kanskje føreledd på *-ing* er unntak frå denne regelen. Det synest ikkje finnast føreledd på *-ing* blant matrikkelgardsnamna på *-stad* frå dette området som ein kan jamføra med. Namn med einstava føreledd, t.d. *Brunstad* (gno. *brún* f.) frå Tu (Klepp), har ikkje fått avkorta form, med andre ord i samsvar med regelen.

At også dei moglege øydegardsnamna på *-stad* frå dette området følgjer den nemnde regelen, er eit merke på at desse namna er av same type som matrikkelgardsnamna på gno. *-staðir*.

7. Personnamnføreledd eller andre føreleddstypar?

Tradisjonelt er det, som nemnt, rekna med at ein stor del av busetnadsnamna av *stad*-typen har eit personnamn eller persontilnamn – oftast eit mannsnamn eller mannstilnamn – som føreledd, gjerne med bakgrunn i ein person som har grunnlagt garden, ev. budd der ei tid (NG Indl. s. 78, Olsen 1926 s. 96, i NK 5 s. 25). Dette blir sett i samanheng med overgang frå storfamilie til einskildfamilie ved oppbrot frå den gamle ættegarden og grunnlegging av ny buplass i nærleiken. I NG 10 reknar Rygh og Olsen med slike føreledd i 80–90 % av namna frå Rogaland. I seinare tid er det stilt spørsmål ved denne teorien, og fleire forskarar har rekna med langt færre personnamnføreledd i desse namna. Sjølv meiner eg at noko over 30 % av *stad*-namna i Rogaland har personnamn-

føreledd (Særheim 2006 s. 160), men det synest vera regionale skilnader. Flest døme finn ein i Nord-Rogaland, der ca. 45 % av namna har slike føreledd, bl.a. opplagde døme som *Sigmundstad*, *Ingvaldstad*, *Roaldstad*, *Kjetilstad* og *Haraldstad*. Ca. 25 % av *stad*-namna frå Sør-Rogaland ser ut til å ha personnamnføreledd. Men det må understrekast at tolkingane er uvisse for mange namn av denne klassen. Ca. 27 % av matrikkelgardsnamna på *-stad* frå det undersøkte området synest vera samansette med eit personnamn.

Når det gjeld registrerte øydegardsnamn på *-stad* frå det undersøkte området, synest berre to innehalda nokså 'sikre' personnamnføreledd, nemleg *Gunnarstad* (Roda, Finnøy; gno. *Gunnarr*) og det omtala *Svertingstad* (gno. *Svertingr*). Om ein tek med meir usikre, men moglege øydegardsnamn med personnamnføreledd, vert talet 12, dvs. halvparten av namna. Kanskje ligg det reelle talet ein stad mellom 20–30 %, med andre ord nokså likt talet (27 %) på personnamnføreledd i matrikkelgardsnamna på *-stad* i dette området.

Øydegardsnamn der det kan reknast med eit usikkert, men kanskje mogleg personnamnføreledd, er dei nemnde **Rappstad* (*Rappr*), *Sverkestad* (*Sverkir*), **Ævestad* (*Ævarr*), *Fjogstad* (**Fljúgr*) og *Fleg-/Fløgstad* (*Fljúgr*), dessutan *Bollestad* (*Bolli*), *Årstad* (*Ormr*), *Svebastad* (gno. **Svipaldr*, **Svipall*), **Gjellestad* (jf. ovanfor) og **Hopaldstad* (jf. nedanfor). Men for fleire av desse usikre døma synest personnamntolkinga vera mindre rimeleg enn eit alternativt framlegg. Det gjeld særleg **Ævestad*, *Fjogstad* og *Fleg-/Fløgstad*, men også *Svebastad*, **Gjellestad* og **Hopaldstad*. For nokre andre namn kan personnamntolkinga kanskje synast mest rimeleg, t.d. for det omtala **Rappstad* (gno. *Rappr*), dessutan for *Årstad* (gno. *Ormr*) frå Roda (Finnøy; Petersen 1933 s. 116), og for *Bollestad* under matrikkelgarden Hovsmo i Lund, som ifølgje Mehus (1961 s. 490) er samansett med mannsnamnet gno. *Bolli*. Her skal det vera ei stor hustuft og nokre gravhaugar (loc. cit.). For det likelydande matrikkelgardsnamnet i Gjesdal kan det derimot synast vel så rimeleg å tolka føreleddet som gno. *bolli* m. 'bolle, kopp' med bakgrunn i den runde høgda Berget like ved gardstunet (Særheim 2007 s. 34).

Tolkinga av **Hopaldstad* er noko uviss. Namnet er skrive i *Nørsthusom i Hopalstodhom* 1440 (påskrive *firir Hopalstodhom*), i *nør(dra) H.* 1442 (påskrive *firir Hopalstodhom Nørsthusom*), i *Hoppalzsthadha* 1446 (påskrive *um Hopalstadher*), i *Hopalstadhom*, *Hopalstodhom* 1447 (påskrive *um Hopalstadher*), *Hopalzstadher* (akk.) 1448, a *Nordhusom i Hopalstadhom* 1459. Namnet synest vera nytta om gardane Østhus, Mehus og Nordhus aust på Rennesøyna (NG 10 s. 265).

NG (loc. cit.) føreslår gno. **Hopalsstaðir*, samansett med eit elles ukjent mannstilnamn **Hopall*, laga til *hopa* vb. 'ryggja, gå baklengs'. Minst like rimeleg synest samband med gno. **hópr* m. 'vik, bukt, hop' og eit *ald-* 'høg', som ligg føre i nokre stadnamn, svarande til latin *altus* adj. 'høg, djup'. Ein

finn det sistnemnde i fleire øynamn, bl.a. *Alden* (Askvoll, Sogn og Fjordane) og truleg *Roald* (Giske, Møre og Romsdal), NSL s. 68, 367. Real bakgrunn for namnet frå Rennesøy kan i så fall vera at garden låg i ei stor innbukting i terrenget under ei høgd (Særheim 2007 s. 107). For tydinga av føreleddet kan då jamførast med fjellnamnet *Storekvævnuden* i Sirdal, 'fjellet ved den store kvelven'. Like ovanfor kvelven der *Hopal(d)stad har lege, finn ein matrikelgardsnamnet *Roaldstad*, som også kanskje inneheld nemnet *ald-*, dessutan gno. *ró* f. 'krå' Dei to gardsnamna kan vera gjevne i høve til kvarandre (loc. cit.). For tydinga av føreleddet *Roald-* kan det i så fall jamførast med fjellnamnet *Kråknuden*, som førekjem tre stader i Øvre Sirdal. NG (10 s. 262 f.) tolkar føreleddet i *Roaldstad* som mannsnamnet gno. *Róald*, i samsvar med personnamnteorien, men i gardsnamnet *Roaldkvam*, som førekjem to stader i Nord-Rogaland, reknar NG (10 s. 282) med at føreleddet er ei samansetjing av gno. *ró* f. 'krok, krå' og *ald-* 'høg'.

Meir enn halvparten av øydegardsnamna på *-stad* synest med andre ord ikkje ha eit personnamn som føreledd. Det gjeld t.d. dei nemnde **Åmstad* (gno. *almr* m. 'alm'; Mehus 1961 s. 605), *Nyvlest* (samband med *nyvle* f. 'lite horn, hornstubb; liten, rundvoren topp, haug'), *Snorestad* (gno. *snara* f. 'snare'), *Brunstad* (gno. *brún* f. 'kant, bakkekant, brot'), **Gjellestad* (samband med gno. *gjalla* vb. 'gjalla, klinga, skrika' og *gjallr* adj. 'skarp, gjennomtrengande (om lyd)', med bakgrunn i sjøbrotet mot land).

Andre namn som ikkje synest innehalda eit personnamnføreledd, er *Skogstad* (2 g., på Hogstad og Røydland, båe Eigersund; gno. *skógr* m. 'skog'), **Hogstad* (jf. *Hogstadholen*, Øvre Espedalen, Forsand; gno. *haugr* m. 'haug'; Engen 1995 s. 445), **Hegjestad* (jf. *Hegjestadholen*, Kyllingstad, Gjesdal; gno. *hégeitill* m. 'hard knute i stein, kvarts'), *Kjervastad* (Austrått, Sandnes; gno. *kerfi/kirfi* n. 'kjerne, bunt av noko som er avskore; lauvknippe, nek'; Myhre 1972 s. 95), *Skipstad* (Grøsgjel, Lund; gno. *skip* n. 'skip, båt') og *Primstad* (Skrettingland, Hå; uvisst opphav, kanskje samband med nyno. *prim* m. 'prim, mysost som er lite innkokt', ev. *brim* n. 'skum, brenning', med real bakgrunn i ein bekk).

8. Litt om alderen til busetnadsnamna på *-stad*

Olsen (1926 s. 95 f.) daterer dei norske *stad*-namna til vikingtida og dei to føregåande hundreåra, dei eldste laga om lag 650 e.Kr., altså i merovingartida. Forskarar vil no gjerne datara dei eldste namna av denne typen (i utvalde område) til folkevandringstida eller sein romersk jernalder (Fett 1946 s. 40, Sandnes 1965 s. 144, 2000 s. 58, Stemshaug 1985 s. 105, Særheim 1985 s. 54,

2001 s. 42 ff.). Svenske namn av denne typen er ifølgje Vikstrand (2013 s. 59 f.) og SOL (s. 299) laga under ein lang tidsperiode med tyngdepunkt i romartida, men også i noko mon i folkevandringstida og vendeltida (merovingartida). Danske namn er av Kousgård Sørensen (1958 s. 239 f.) tidfeste til ca. 500–1000 e.Kr.

Ifølgje Myhre (1984) er det arkeologisk funnmateriale frå perioden 1500 f.Kr.–300 e.Kr. på 30,6 % av matrikkelgardane på Jæren med namn på *-stad*. For matrikkelgardane med *land*-namn er talet 22,4 %. Arkeologen Odmund Møllerop (Bakka & Møllerop 1963 s. 68) skriv at arkeologisk funnmateriale frå Rogaland tyder på at det kan ha vore teke opp *stad*-gardar i heile perioden frå det 5. hundreåret til vikingtid og mellomalder, med eit påfallande tyngdepunkt innom det 5. og 6. hundreåret. Det er her viktig å ta med i vurderinga at eit arkeologisk funn, t.d. eit gravfunn, sjølv sagt ikkje utan vidare vil datera gardsnamnet der vedkomande funn er gjort. Stundom er det vanskeleg å vita kva for ei gardsbusetjing eit førhistorisk spor er knytt til. Gravfunn kan stundom gje eit skeivt bilete av den førhistoriske busetjinga i eit område, jf. Løken & Særheim 1990 s. 181. Arkeologisk materiale, t.d. førhistoriske hustufter som er daterbare, synest likevel ofte kunna gje indikasjonar om alderen til eit busetnadsnamn som er knytt til slike tufter.

Nyare arkeologisk og landbrukshistorisk forskning, bl.a. flateavdekking, i det undersøkte området viser at det har vore (dels samanhengande) landbruk sidan yngre steinalder og eldre bronsealder på mange stader; dette har faktisk vore mønsteret ved utgravingar i seinare tid. Dette gjeld bl.a. på stader der ein i dag kan finna gardsnamn på *-bø*, *-land*, *-stad*, *-heim* og *-vin*, t.d. på Orstad i Klepp. Men ein kan sjølv sagt ikkje utan vidare gå ut frå at gardsnamn med slike etterledd er like gamle som dei eldste spora etter landbruksbusetjing på vedkomande stader (Særheim 2020 s. 42). Truleg er dei eldste busetnadsnamna med etterledd som *-vin*, *-heim*, *-land* og *-stad* laga i sein romersk jernalder eller folkevandringstida, etter etableringa av garden som institusjon (Myhre 2002 s. 135 ff., 164).

Vurderinga av ulike dateringskriterium, bl.a. arkeologisk materiale, skatte-taksten i mellomalderen, gardsnedlegginga i øydeperiodar, geografisk leie, gardsgrenser, jordgrunn m.m. (jf. Særheim 2001) gjev grunnlag for å konkludera med at busetnadsnamna av *stad*-klassen gjennomgåande er eldre enn Rygh og Olsen har rekna med. Det ser ut som namna av denne typen i det undersøkte området kan førast attende til same perioden som *land*-namna (Særheim 1999 s. 341 ff.). At fleire øydegardsnamn på (særleg) *-land*, men også på *-stad* (jf. bl.a. omtalen av *Nyvlest* ovanfor), er nær knytte til øydetufter som er daterte til romersk jernalder, er ein indikasjon på at også dei eldste namna av desse to namneklassane i utvalde område kan førast attende til eldre jernalder. Det er føresett at slike namn er traderte munnleg til nyare tid, bl.a. som naturnamn og teignamn (ev. som føreledd i slike namn), noko ein truleg kan rekna med pga.

kontinuerleg bruk av stadene til landbruksføremål (beite, grasslått o.a.) av ein nærliggjande gard. Desse to namnetypene synest kunna setjast saman med to ekspansjonsperiodar i jordbruket i det første tusenåret e.Kr., den eine i romartida og folkevandringstida, den andre i merovingartida og vikingtida, med eit opphald i øydetida 550–650 e.Kr. Både namnetypene har med andre ord vore produktive i ein lang tidsperiode.

9. Oppsummering

Undersøking av øydegardstufter har vore viktig i landbruks- og busetjingshistorisk forskning, noko som bl.a. går fram av undersøkingane til Petersen (1933, 1936) og Myhre (1972, 2002). Også øydegardsnamna kan seiast å vera viktige kjelder; dei er nøklar i granskinga av dei gamle busetnadsnamna. Særleg øydegardsnamna på *-land* har vore undersøkte (jf. Særheim 1999, 2020); dei synest vera av same type som matrikkelgardsnamna på *-land*. Mange øydegardsnamn på *-land* er knytte til busetnadsspor (hustufter) frå eldre og yngre jernalder (Petersen 1933, 1936).

Også øydegardsnamn på *-stad* kan reknast som viktige kjelder i granskinga av eldre busetnadsnamngjeving. Fleire av dei er, som nemnt, knytte til førhistoriske busetnadsspor, frå eldre eller yngre jernalder. Om lag halvparten av øydegardsnamna på *-stad* frå Sør-Rogaland har parallellar blant matrikkelgardsnamna av denne klassen. Øydegardsnamna på *-stad* frå dette området viser fleire likskapar med matrikkelgardsnamna av denne klassen, bl.a. når det gjeld føreleddstypar og avkortinga av etterleddet *-stad* til *-st* ved føreledd med to eller fleire stavingar. Slike namn synest vera av same typen – og truleg same alder – som matrikkelgardsnamna på *-stad*, venteleg laga over ein lang tidsperiode, dei eldste i eldre jernalder, dei yngste i vikingtida.

Litteratur

- Aurenes, Ola, [1952]: Høyland gards- og ættesoge gjennom 400 år 1500–1900. Utg. av Høyland kommune. Stavanger.
- Bakka, Trygve & Møllerop, Odmund, 1963: Stedsnavn og arkeologi i Rogaland. I: Stavanger museum. Årbok. S. 15–76.
- Engen, Sigleif, 1989: Forsandboka. Gards- og ættesoge 3. Forsand.
- Fett, Per, 1946: Staðir-gardar frá 400-talet. I: MM. S. 35–41.
- Hauken, Åsa Dahlin, 2005: The Westland cauldrons in Norway. Stavanger. (AmS-skrifter 19.)
- Kousgård Sørensen, John, 1958: Danske bebyggelsesnavne på *-sted*. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 1.)

- Løken, Trond & Særheim, Inge, 1990: Førhistorisk landsby på Forsandmoen – med sammenhengende busetjing frå yngre bronsealder til folkevandringstid – kastar nytt lys over eldre norsk busetjingshistorie. I: Namn og eldre busetnad. Rapport frå NORNA's femtande symposium på Hamar 9.–11. juni 1988. Red. av Tom Schmidt. Uppsala. (NORNA-rapporter 43.). S. 175–195.
- Mehus, Ingjald, 1961: Lunds historie 1. Gårdens og slektens liv. Utg. av Lund bygdeboklag. [Moi.]
- Midbrød, Arvid 1954: Stedsnavn og kulturminner. I: Ætt og heim. Årbok for Rogaland historie- og ættesogelag. S. 111–118.
- 1963: Stedsnavnstudier. I: Ætt og heim. Årbok for Rogaland historie- og ættesogelag. S. 56–63.
- Myhre, Bjørn, 1972: Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd. Stavanger.
- 1984: Bosetning og gårdsnavn på Jæren. I: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNA's niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red.: Vibeke Dalberg & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.). S. 169–198.
- 2002: Norges landbrukshistorie 1. Oslo.
- 2013: Hovdingsamfunnet i Hå i romartid og folkevandringstid (1–550 e.Kr.). I: Hå kulturhistorie 1. Red.: J.B. Bøe & M. Smith-Solbakken. Trondheim. S. 243–289.
- Olsen, Magnus 1926: Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst. Oslo–Leipzig–Paris–London–Cambridge, Mass.
- Petersen, Jan, 1933, 1936: Gamle gårdsanlegg i Rogaland 1–2. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning.).
- Reiersen, Håkon, 2017: Elite milieus and centres in western Norway 200–550 AD. PhD-thesis. University of Bergen. Bergen.
- Sandnes, Jørn, 1965: Namdalens historie til år 1600. Namsos.
- 2000: *Stad*-forskning og *stad*-navn i Norge. I: NoB 88. S. 53–67.
- Snorri Sturluson, 1900: Edda. Udg. af Finnur Jónsson. København.
- Stemshaug, Ola, 1985: Namn i Noreg. Ei innføring i norsk stadnamngransking. 3. utg. Oslo.
- Særheim, Inge, 1985: *Oppsta, Ævest, Nylst*. Litt om *stad*-namn på Jæren. I: Ætt og heim. Årbok for Rogaland historie- og ættesogelag. S. 12–58.
- 1999: Namn og gard. Studium av busettnadsnamn på *-land*. Avhandling for dr.philos.-graden. Universitetet i Bergen.
- 2001: Sørvestnorske *stad*-namn – føreledda og alderen til namna. I: NoB 89. S. 29–51.
- 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- 2020: Sørvestnorske øydegardsnamn på *-land* – spegling av førhistorisk busettnadsnamngjeving? I: NoB 108. S. 19–46.
- Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala Ser. B 13.)
- de Vries, Jan, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. Zweite verbesserte auflage. Leiden.
- Waula, Jørg Eirik, 2020: Bygdeborger i Rogaland. I: Rogalendinger i krig. Lokalhistorisk årbok for Rogaland. Stavanger. S. 7–63.
- Waula, Jørg Eirik & Lindanger, Birger, 2006, 2011: Time. Utg. av Time kommune. Stavanger. (Gard og ætt 2, 5.)

Summary

*Fjogstad, Nyvlest, *Ævest*

South-west Norwegian *-stad* names for prehistoric deserted farms

By Inge Særheim

Archaeologists who have studied deserted farms from prehistoric times in south-west Norway, such as Jan Petersen and Bjørn Myhre, have pointed out that toponyms ending in *-stad* or (especially) *-land* are linked to a substantial number of such sites. These names are often identical to and seem to be of the same type as existing Norwegian farm names with these two final elements. Names ending in *-land* are discussed in an article in *Namn och bygd* 108 (Særheim 2020). In some cases, the old farm name can be reconstructed from a compound name denoting a topographical feature, e.g. **Gjellestad* from *Gjellestadviga* ('the Gjellestad bay') and **Rappstad* from *Rappstadneset* ('the Rappstad headland'). When interpreting toponyms ending in *-stad*, it is important to be aware that the noun *stad* m. 'place, location' is used in different ways in Norwegian place-names, not only in ancient farm and settlement names; the first element of the toponym *Mjelkestadholet*, for example, refers to a location where cows were milked (*mjølkestad*), while *Tjelmstadmyra* refers to a bog with a hay rack (*hjelmsstad*).

In the local pronunciation, old settlement names in *-stad* from the municipalities of Hå, Time and Klepp, containing a first element with two or more syllables, have lost the vowel *a* of the final ending (*-stad*), e.g. ON **Guðmundarstaðir* > /'godmest/. This system is also found in names of deserted farms, e.g. *Snårestad* /'snå:rest/ < ON **Snǫrustaðir*. NG suggests that most Norwegian *-stad* names – more than 80 per cent of those from Rogaland – contain a personal name or a nickname as their first element, a view that has been questioned by several onomasticians in recent times. In the area studied, a personal name or nickname probably forms the first element of around 20–30 per cent of names of existing settlements ending in *-stad* – as well as around 20–30 per cent of such names referring to deserted farms. The *-stad* names denoting prehistoric deserted farms in this area seem to be of the same type and age as existing settlement names with this ending – the oldest settlement names in *-stad* probably dating back to the Early Iron Age. Such names referring to deserted farms reflect and throw light on prehistoric naming of farms and settlements in Scandinavia.

Flocken och Fluxerum

Till frågan om *-nir* i svenska sjönamn

Av Svante Strandberg

Namn och bygd 109 (2021), 27–34.

Svante Strandberg, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University:
Flocken and Fluxerum: On the question of the suffix -nir in Swedish lake names.

Abstract

By Lake Flocken (*flokins siö*, 1538; *floknan*, 1541) in Karlstorp parish, Småland, there is a farm by the name of *Fluxerum* (*floknisrum*, 1320). An important question of principle from a word formation point of view is whether *Flocken* derives from an OSw. **Floknir* without *i*-mutation before the suffix *-nir*. The author suggests a number of morphological and semantic alternatives for the interpretation of *Flocken*. His conclusion is that it is by no means necessary to trace *Flocken* back to an early OSw. **Floknir* containing the suffix *-nir*.

Keywords: lake names, farm names, word formation, the suffix *-nir*, morphology, semantics.

Flocken är namnet på en sjö i den småländska socknen Karlstorp (T 6FSO). Vid dess östra strand ligger gården Fluxerum. På 1300-talet tillhörde egendomen den heliga Birgittas broder Israel Birgersson (DMS 4:4 s. 47). Under en del av nya tiden har Fluxerum varit säteri (AF 4 s. 1195 f.).

Äldre belägg avseende sjön är bl.a. *flokins siö* [eller *floknis siö*], *flokins siö* SmH 1538:4 f. 31 v., *Floknis siö* 1539 DMS 4:4 s. 44, *y floknan* SmH 1541:11:B,¹ *Flocknann* 1542 DMS 4:4 s. 45, *Flucknen Lacus* 1646 LSA E 12, *Flackeren Lacus* 1688 LSA E 25, *Fluckeren* u.å. LSA E 7, *Flucken* u.å. (omkring 1700?) LSA G 4, *Flocken* 1753 LSA E 62–11:2, *Fluxen* 1744 LSA G 30.

Fluxerum har tidigare omtalats som *floknisrum* 1320 13/9 Kårsta SRAp or. (SD 3 s. 477), *flokinsrum* 1351–1378 IsraelBjb s. 219 (DMS 4:4 s. 47), *Flokenssrum* 1531 K 1, *flokinssrv* SmH 1538:4 f. 31 v. och *Fluxerum* 1744 LSA G 30. Skrivningar i OAUjb är *flechisrum* 1546, *flokesrom* 1558, *Flockesserum*, *Flugserum* 1577, *fluxerum* 1599 och *Fluxerum* 1680.

¹ Bild 67 i återgivningen av SmH 1541:11:B på nätet.

I OAU föreligger upptecknade ortsuttal med rent kort *å*-ljud i både *Flocken* och *Fluxerum* och därjämte ett uttal med *flucks*- i gårdnamnet (se nedan om *ō* > *ū*).

Långt före den moderna svenska ortnamnsforskningens framväxt möter man hos Magnus Gabriel Crælius (1774 s. 110 f.) och Peter Wieselgren (1846 s. 192) kulturhistoriskt intressanta men vetenskapligt ohållbara spekulationer eller sägner knutna till namnen *Flocken* (*Folken*) och *Fluxerum*.

Vid sin tolkning av *Flocken* bygger Elof Hellquist (1903–06 1 s. 130, 2 s. 18 ff.) på belägget *Floknisrum* 1320 för *Fluxerum*: »Sjönamnets fsv. form är alltså *Floknir*, närmare bestämt sannolikt *Flōknir*, hvars *ō* framför dubbelkonsonant förkortats.» Han antar att hydronymen innehåller stammen *flōk*- 'flat', »som ingår i ags. *flóc* 'flundra' ock står i afljudsförhållande till *flak*- i *Flaken*». Hjalmar Lindroth (1916 s. 24, 1931 s. 90) räknar likaledes med ett sjönamn **Floknir* men finner att dess innebörd är oviss.

Hellquists (a.st.) förklaring av *Flocken* som en bildning på fsv. *-ir* utan *i*-omljud i rotstavelsen är av betydande intresse från ordbildningens synpunkt. Han har i sin monografi räknat med eller övervägt tvåstaviga omljudslösa hydronymiska *-ir*- eller *-nir*-bildningar (med för *i*-omljud mottaglig vokal i rotstavelsen) i många fall. I min doktorsavhandling (Strandberg 1991 s. 207 ff.) har jag dock inte funnit något säkert sörmländskt exempel på att ett sjönamn saknar omljud framför fsv. *-ir* i fall då rotvokalen kunnat omljudas. »Det tycks inte heller vara lätt att påträffa säkra exempel på omljudslösa *-ir*-hydronymer i Hellquists material från det övriga Sverige.» (A.a. s. 248.)

I fornvästnordiskan finns ett antal egennamn på *-nir* utan *i*-omljud på en sådan föregående rotvokal som har kunnat omljudas, t.ex. *Draupnir*, *Fúlnir* och *Hrungnir*. Förekomsten av sådana namn kan väl ha påverkat Hellquists uppfattning om möjligheten av motsvarande bildningar i det svenska sjönamnsbeståndet. A priori är det emellertid ingalunda självklart att det bland våra med suffix bildade sjönamn, som så ofta har hög ålder, finns exempel på namn på *-nir* utan *i*-omljud på föregående *a*, *e*, *o* eller *u*. Jag har tidigare (1991 s. 224) anfört sjönamnet *Flocken* i Karlstorp som ett fall i vilket det omljudslösa *-nir*-alternativet inte bör avfärdas utan en fortsatt undersökning. Att ett formellt primärt namn *Flocken* som tillika är en primär namnbildning skulle vara bildat efter den urnordiska omljudsperiodens slut är a priori mindre sannolikt.

Avledningar på *-nir* har behandlats av bl.a. Hellquist (1891 s. 22 ff.), Emil Olson (1916 s. 8 f.), Finnur Jónsson (1919 s. 302 ff.), Alexander Jóhannesson (1928 s. 54 f.) och Alf Torp (1974 s. 11): »I skaldemaalet er merkande ein flokk med ord paa *-nir* [...] Men deretter vart sjølve endingi *-nir* fræv, so det laga seg t. d. *fjós**nir* træl av *fjós*, *mél**nir* hest av *mél*, *blað**nir* sverd av *blað*, osfr.» Ett viktigt bidrag i frågan ger Gun Widmark (1963) i sin uppsats *Mørn och Mandalen*. Beträffande förhållandet att »Substantiven på *-nir* saknar – med ett par

Fig. 1. Utsnitt ur Min karta (topografisk webbkarta). © Lantmäteriet. Hämtat 2021-10-15. Bilden visar Flocken samt Fluxerum på näset mellan denna sjö och Flen.

osäkra undantag – alltid omljud» (s. 82 f.) framhåller hon att omljudslösheten väl i många fall kan bero på att namnen har tillkommit efter omljudstiden.

Tillsammans med anslutande sumpmark är Flocken inte helt oansenlig. I en uppteckning från 1934 uppges den vara till större delen utdikad (F. Andersson, OAU). Genom sjön rinner ett vattendrag, som kommer från sjön Bellen och slutligen utmynnar i Emån; vid Fluxerum kallas det *Rydån* (T 6FNO; se fig. 1). Vattendraget och Flocken kan ha burit namn långt innan bebyggelserna Fluxerum och Karlstorp tillkom.

Språkliga och topografiska förhållanden medger rekonstruktionen av namnbildning bakom formen *Flocken* som inte bygger på avledning med suffixet *-nir*. Det näs mellan sjöarna Flen och Flocken där Fluxerum ligger avgränsades 1753 norrut av vattendraget från Kolsjön till Flen och av *Fluxrums Madängar*, som från Flocken sträckte sig upp till samma vattendrag (LSA E 62–11:2; jfr G 28 (III.Ö.37.) från 1876 och T 6FNO, SO). Detta landområde mellan vattnen kan under ett skede ha burit ett namn innehållande *Flok-*; ett i sin tur till näsets namn bildat sjönamn kan ha förkortats genom reduktion och efterledsellips.

Om det första *n*-ljudet i *Flocknen* äldst har tillhört förleden i ett sedermera ellipterat eller ljudreducerat, formellt primärt namn, kan det måhända vara ett återsken av den gamla nordiska plurala genitivändelsen *-na* hos *an*-stammar och *ōn*-stammar; se om denna Noreen 1904 s. 317, 324, dens. 1923 s. 276 ff., Brøndum-Nielsen 1966 s. 197 f., 213 f., Wessén 1968 s. 104. Ett **Floknasio(r)*

kan efter ellips ha givit *Floknen*, och skrivningen *floknisrum* 1320 kan vittna om kontraktion av ett föregående **Floknasio(ar)rum* eller **Floknasiosrum* '-rum-lokaliteten vid Floknasio(r)'. Förleden **Flokna-* kunde vara genitiv av ett appellativ men också av ett pluralt ortnamn.

Även om den allra äldsta användningen av *Flok-* på platsen har varit hydro-nymisk, kan det nutida *Flocken* likafullt vara ett formellt sekundärt namn. I skrivningen *floknisrum* 1320 står *-nis-* kanske för ett äldre *-næs-* (se ovan) med senare försvagad vokal i obetonad ställning. Skrivningen *flokins siöo* 1538 kan återspegla ett fsv. **Flok(a)næssio(r)* 'sjön vid Flok(a)näs', senare ellipterat till *Floknen*. Ett om näset mellan sjöarna använt **Flokanaes* kan i sin tur innehålla ett ännu äldre namn på Flocken, ett ä. fsv. **Flōki* m. eller – med reduktion – ett ä. fsv. **Flōkasio(r)*, och ett **Floknanæs* (med haplologisk synkope i ljudförbindelsen *-nanäs* eller *-nenäs*) kan möjligen, med reduktion, innehålla det ovannämnda **Floknasio(r)*. Tänkbar framför *-næs-* i ett ä. fsv. **Flōknanaesrum* är också genitiv av ett sjönamn **Flōkne* m. som innehåller en substantive-rad form av ett adjektiv motsvarande fvn. *flókinn* (varom nedan). Uteslutet är vidare inte att landtungans namn i stället har varit **Flōkunaes* och då i förleden innehållit ett gammalt namn på sumpig ängsmark. I det fall adjektivet *flōkin* har ingått i ett sammansatt **Floknesio(r)*, kan *Floknisrum* 1320 återgå på ett **Floknesioa(r)rum* eller **Floknesiosrum* med föga överraskande ljudreduktion i den långa förleden.

Man bör slutligen inte bortse från möjligheten att det *-n-* i *floknisrum* 1320 och *floknan* 1541 som här står i undersökningens centrum allra tidigast har hört hemma i ett forntida namn på Rydån och att *Flocken* som dehydronymisk bildning återgår på ett **Flokna(r)sio(r)* eller **Flokniusio(r)* 'den med ån Flokn(a) sammanhängande sjön'. I nordiska hydronymer räknar man med denominal *-n-*avledning; se t.ex. Sverdrup 1910 s. 143 ff., Andersson 1980 s. 17 ff., DSÅ 8 s. 234 f. och Elmevik 2004 s. 45 ff.

Olika sakliga utgångspunkter kan övervägas för **Flōk-* i ett sjönamn eller annat formellt primärt naturnamn vid Rydån i Karlstorp. I OSDs finner man ordbildningar som kan tänkas ingå eller ha ingått i Flockens äldsta namn eller i en till grund för sjönamnet liggande annan toponym, t.ex. **Flok(a)næs*, **Flokunaes* eller **Flok(n)a* f. Forskningsarkivarien, fil. dr Anna Westerberg har under pandemitiden för min räkning i OSDs undersökt orden *flok* och *floke* och i brev 2021 meddelat resultat därav.

I OSDs redovisade betydelser för *flok* m. eller n. (med *o*-ljud som i *bo*, *ko*) av intresse i samband med *Flocken* är bl.a. 'upprivet lager av packad halm eller hö' Värmland, 'något tilltrasslat, hoptrasslat' Hälsingland, Jämtland, och 'trasel i garn' Hälsingland.

En annan syftning föreligger hos orden *flok* m. 'kilformig del av åker eller betesmark' Småland, *flok* m. 'stort moln' Värmland, *flok* 'molnflok, isflok' Små-

land, *floke* 'om lösa isstycken, isflokar eller floke' Dalsland, *floke* m. 'snöflinga; sotflaga' Gotland, och *floka* f. 'tygbit' Sörmland.

Ordet *floka* har också använts i växtbeteckningar (SAOB F 842 f.). I OFSF (2 s. 102) möter *floka* f. 'benämning på vissa umbellater (hundfloka, strätta, strandkvanne, sprängört, björnfloka)', *floka* f. 'stort jordområde, fält' och *floka* f. 'liten vak i is; svagt ställe på is'. Sv. dial. *flok*, *floka*, *floke* 'vatten(pöl)' behandlas av Hans Jonsson (1966 s. 345 f.).

I fornvästnordiskan påträffas appellativet *flóki* m. 'tott, tova (av hår, ull o.d.)' och adjektivet *flókinn* 'hoptrasslad'. NO 2 (sp. 1560 f.) upptar bl.a. *flok* m. 'isstycke, flak', *floke* m. »noko (t d av hår, garn, snöre) som er vasa saman og vanskeleg å løysa opp el greia ut», »liten dott, hop, krull», »flak, fjom», »kvast, visk, grein med kvister som står tett i tett», »(i) plantenamn (t d sms *vefloke*)» och *floke* m. »flatt markstykke». I danskan föreligger ett *floge* »(haar)fletning; haarpisk» (ODS 4 sp. 1208).

Vid sidan av *flok* 'något tilltrasslat' e.d. finns i OSDs bildningar på *flök*- som *flök* m. 'sammantvinnad oredig massa av trådar, strån' Lappland, *flöke* 'något tilltrasslat' Härjedalen, och *flöke* 'något hoptrasslat' Jämtland. Se om *flok*-, *flök*- Torp 1919 s. 123, 127, Jakobsen 1921 s. 176, Hellquist 1948 s. 221, de Vries 1962 s. 133, 135, NO 2 sp. 1560 ff., NO 3 sp. 46 f., Magnússon 1989 s. 193, 197, Bjorvand & Lindeman 2019 s. 310 f.

Ett formellt primärt sjönamn eller ånamn på **Flök*- vid Fluxerum kan ha åsyftat tovig eller »hoptrasslad» växtlighet i eller invid vattnet. Ett markområde vid Flockens västra strand betecknas som *Moraas* på LSA-kartan E 12 (1646), och intill sjöns norra del påträffades 1753 de ovan omtalade *Fluxrums Madängar*. Vid en längre sträcka av Rydån väster om Karlstorps kyrka utbreder sig sankmark (G 28, T 6FNO). Till jämförelse kan anföras tolkningen av det uppländska sjönamnet *Testen*, som på goda sakliga grunder har sammanställts med *test* '(hår)test' (Sahlgren 1912–35 s. 98 f., Strandberg 2018 s. 103), och av det närkiska sjönamnet *Testen* (Sahlgren a.a. s. 96 ff.). Vattendragsnamnet *Tyrvla* i Hallingdal, Buskerud fylke, förklarar Gustav Indrebø (1928 s. 173) som bildat till *torv* n. eller *torve* f. »grastorv» eller till stammen *turv*- i *turv(e)* m. »samanfiltra masse». Jfr vidare Sahlgren a.a. s. 101 ff. (*Toften*) beträffande tovighet som namnmotiv och Strandberg 2018 s. 102 f. om hydronymer innehållande ord för växtdelar. Förleden i ett *Tovkärr* i det sörmländska Vingåker är, framhåller Carl Ivar Ståhle (1954 s. 114, 116), säkerligen ett *tov(a)* som toponymiskt tycks kunna betyda 'tjockt, hoptovat gräs' o.d. Här kan också erinras om *Lodhne* 'den »ludna», beväxta', medeltidens namn på den vegetationsrika Hornborgasjön i Västergötland (SOSk 17 s. 17).

Eftersom Flocken genomströmmas av Rydån kan man i detta fall också överväga en sjönamnsbildning på **Flök*- åsyftande issörja, flytande isbitar; jfr Strandberg 1991 s. 33 om *Mäskaren* och *Grötsundet*. Om ordet *floka* har

tillräckligt gamla anor som växtbeteckning, bör väl också detta beaktas vid tolkningen av *Flocken* eller någon annan toponym på *Flok-* vid sjön. Slutligen kan nämnas Lundahls sammanställning i SOSk 17 (s. 140) av ett västgötskt åkernamn *Floken* med no. *floke* m. 'ett stycke mark som är slät' (jfr Jonsson 1966 s. 345 och, om *Flocken* i Karlstorp, Hellquist 1903–06 1 s. 130).

Med de rekonstruerade former bakom *Flocken* och *Fluxerum* som här övervägts, är en tidig fornsvensk förkortning av *ō* till kort *å*-ljud inte överraskande (ordlängdsbalans eller förkortning framför konsonantgrupp). I *Fluxerum* har *ō* kunnat övergå till *u*-ljud vid förkortning (jfr Noreen 1904 s. 104 f., Brøndum-Nielsen 1950 s. 264 f.). Former av sjönamnet med *Flu-*, t.ex. *Flucknen* 1646, kan bero på en fakultativ övergång *ō* > *ū* framför *-kn-* men också på inflytande från namnet *Fluxerum* (jfr skrivningen *Fluxen* 1744).

Att entydigt förklara det småländska *Flocken* morfologiskt och semantiskt är inte lätt. Själv stannar jag inte ogärna – med alla förbehåll – vid tanken på ett *Flok-* som här åsyftar tovig, »hoptrasslad» eller testliknande växtlighet. Ett avgjort val mellan ovan anförda eller antydda tolkningsmöjligheter är dessbättre inte nödvändigt för att ta ställning till framställningens huvudfråga, om *Flocken* måste återföras på ett äldre **Flok-nir* m. Hydronymen i Karlstorp är efter min mening inte alls ett säkert exempel på att svenska sjönamn kan innehålla en rotstavelse vars *a-*, *e-*, *o-* eller *u*-ljud inte har undergått *i*-omljud framför ett suffixalt *-nir*.

Källor och litteratur

- AF 4 = Almquist, Joh. Ax., 1976: Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning 4. Småland 1–3. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska riksarkivet 1.)
- Andersson, Thorsten, 1980: Ord eller suffixbildning? Till frågan om rekonstruktion av ord ur ortnamn. I: Sprogvidenskabelig udnyttelse af stednavnematerialet. NORNAs syvende symposium i København 18–20 maj 1979. Red. af Vibeke Dalberg, Bente Holmberg & John Kousgård Sørensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 18.) S. 9–40.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1. Indledning. Tekstkildernes Lydbetegnelse. Vokalisme. 2. ændrede Udg. København.
- 1966: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 3. Substantivernes Deklination. 2. Oplag. København.
- Crælius, Magnus Gabriel, 1774: Försök till ett landskaps beskrifning uti en berättelse om Tunaläns, Sefwede och Asbolands häraders fögderi, uti Calmar-höfdingedöme. Calmar.

- DMS 4:4 = Det medeltida Sverige 4. Småland 4. Aspeland, Sevede, Tuna län. [Av] Roger Axelsson & Sigurd Rahmqvist. Red. av Sigurd Rahmqvist. 1999. Stockholm.
- Elmevik, Lennart, 2004: Über die *-n-* und *-sn-*Suffixe in nordischen Appellativen und Ortsnamen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 45–59.
- Hellquist, Elof, 1891: Bidrag till läran om den nordiska nominalbildningen. I: ANF 7. S. 1–62, 142–174.
- 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Indrebø, Gustav, 1928: Norske elvenamn. I: NoB 16. S. 131–176.
- IsraelBjb = Ronge, Hans H., 1967: En medeltida jordebok från östra Småland [Israel Birgerssons arvingars jordebok]. I: Orter och namn. Festskrift till Valter Jansson 22/5 1967. Uppsala. S. 206–223. (Även publicerat i NoB 55, 1967.)
- Jakobsen, Jakob, 1921: Etymologisk ordbog over det norrøne sprog på Shetland. København.
- Jóhannesson, Alexander, 1928: Die Suffixe im Isländischen. Reykjavík. (Bil. till Árbók Háskóla Íslands. Háskólaárið 1926–1927.)
- Jónsson, Finnur, 1919: Maskuline substantiver på *-nir*. I: ANF 35. S. 302–308.
- Jonsson, Hans, 1966: Nordiska ord för vattensamling. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 16.)
- K 1 = Kungliga arkiv I. Jordebok 1531. SRA.
- Lindroth, Hjalmar, 1916: De nordiska ortnamnen på *-rum*. Språklig och bebyggelsehistorisk undersökning. Göteborg. (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles handlingar. Fjärde följden 18.)
- 1931: Våra ortnamn och vad de lära oss. 2 uppl. Stockholm. (Natur och kultur 25.)
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- 1923: Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen. Vierte vollständig umgearbeitete aufl. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- OFSF = Ordbok över Finlands svenska folkmål. 1–. 1982–. Helsingfors. (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 1.)
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- Sahlgren, Jöran, 1912–35: Skagershults sockens naturnamn. Vatten och vattendrag. Stockholm. (SvLm B 32.)
- SmH = Smålands [landskaps]handlingar. KA.
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmålandska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 8.)
- 2018: Namnet *Fanna* i Enköping. I: OUÅ. S. 99–105.
- Stähle, Carl Ivar, 1954: Ortnamn och bebyggelse i Västra Vingåker. Nyköping. (Sörmålandska handlingar 18.)

- Sverdrup, Jakob, 1910: Elvenavnet **Vefsn* og norske elvenavn med *n*-suffixs. I: MM. S. 143–154.
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- 1974: Gamalnorsk ordavleiding. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund. (Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1973–1974:2.)
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- Westerberg, Anna, 2021: e-brev till Svante Strandberg 15 april 2021 rörande *flok(e)*, *floka* och *flök(e)*.
- Widmark, Gun, 1963: Mørn och Mandalen. I: NoB 51. S. 49–89.
- Wieselgren, P., 1846: Ny Smålands beskrifning inskränkt till Wexiö stift 3. Topographi: Wexiö stifts andel af Jönköpings län. Växjö.
- de Vries, Jan, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. Zweite verbesserte aufl. Leiden.

Summary

Flocken and *Fluxerum*

On the question of the suffix *-nir* in Swedish lake names

By Svante Strandberg

A lake in Karlstorp parish, Småland, has the name *Flocken* (*flokins siöö*, 1538; *floknan*, 1541). Close to it is a farm by the name of *Fluxerum* (*floknisrum*, 1320).

Elof Hellquist (1903–6) assumed that *Fluxerum* contained an earlier form of the lake name *Flocken*, an OSw. **Floknir* without *i*-mutation before the suffix *-nir*. An important question from a word formation point of view is whether uncompounded Swedish lake names which are formally primary names and primary name formations could be formed with a suffix *-nir* that did not give rise to *i*-mutation in Proto-Scandinavian times where this was possible.

The present author suggests a number of morphological and semantic alternatives for the interpretation of *Flocken*. His conclusion is that it is by no means necessary to trace *Flocken* back to an early OSw. **Floknir* containing the suffix *-nir*.

Ett försvunnet personnamn på runstenen U 494 i Husby-Långhundra kyrka

Av Magnus Källström

Namn och bygd 109 (2021), 35–45.

Magnus Källström, National Heritage Board, Stockholm/Visby: A lost personal name on the rune stone U 494 at Husby-Långhundra Church.

Abstract

This article concerns the interpretation of a personal name **uikinmr...**, which was once to be found on the rune stone U 494 in the wall of Husby-Långhundra Church. The part of the inscription containing this name is now illegible and is only recorded in a single depiction from the 17th century. The sequence of runes has previously been construed as a possible representation of the rare male name *Ræginmundr*, but, as is argued here, *Vikingr* is a more likely interpretation. The article also includes suggested reconstructions of other parts of the damaged inscription.

Keywords: Husby-Långhundra, personal names, rune stones, Uppland, Viking Age.

På sin teckning av runstenen U 54 från Riddarholmskyrkan i Stockholm har Johannes Bureus skrivit följande välbekanta rader: »Denna lärde migh först läsa Runor 1594 widh lagh.»¹ Stenen i Riddarholmskyrkan har senare försvunnit och inskriften är i dag endast känd genom de teckningar som Bureus och hans efterföljare utförde. Den runintresserade eftervärlden står i tacksamhetskuld till dessa runologins pionjärer. Utan deras flitiga avtecknande skulle en stor del av våra runtexter i dag vara helt okända. Enligt beräkningar som har gjorts av Henrik Williams (1990 s. 21 f.) är närmare en femtedel av de kända runristningarna i sten numera försvunna och mer än 5 900 ord – nästan en fjärdedel av den totala korpusen – har helt eller delvis gått förlorade. Det insamlingsarbete som Bureus inledde i slutet av 1500-talet är alltså av oskattbart värde.

Tillförlitligheten hos de äldre uppteckningarna och avbildningarna är naturligtvis högst varierande. Några inskrifter är endast kända genom en enda uppteckning, medan andra föreligger i läsningar av flera olika personer. I Sveriges runinskrifter (SRI) tycks man i första hand ha valt den fullständigaste läsningen eller den läsning som bäst tycks återge den förlorade inskriften. Det

¹ Citerat efter SRI 6 s. 73.

senare måste givetvis bli ett mycket subjektivt val, även om utgivarnas erfarenhet av de olika runläsarna har spelat en roll.

Vad det gäller tolkningen av försvunna inskrifter i SRI kan man konstatera att utgivarna i början av 1900-talet var betydligt djärvare än senare tiders och att de inte heller drog sig för att göra ganska omfattande ingrepp i den faktiska läsningen för att finna mening i en svårbegriplig runföljd. Som ett extremfall kan nämnas Sven Söderbergs tolkning av runföljden **enruk** på den försvunna gravhällen Öl 8 från Mörbylånga kyrkogård. Söderberg antar att Bautils **enruk** är en felläsning för **anruk** och att detta i sin tur »kan vara grafisk omställning för **kunar**, namnet *Gunnarr*» (SRI 1 s. 51). Söderberg föreslår här alltså en textändring trots att det är först efter en föga övertygande omkastning av runorna som texten ger mening.² Någon gång kan utgivaren också göra en textemending till synes helt i onödan. Den försvunna Sm 140 Ryningsholm, Höreda sn, inleddes enligt ett träsnitt i Bautil av runföljden **eun : iutr**. Ragnar Kinander (i SRI 4 s. 287) antar att namnet »troligen [har] varit **kunmutr** *Gunmundr*», trots att de tre första runorna även läses som **eun** i en oberoende källa (se SRI 4 s. 287, fig. 89). Som Sven B. F. Jansson (i SRI 15:1 s. 27 f.) har föreslagit, kan dock runföljden **eun : iutr** utan antaganden om någon som helst felläsning återge mansnamnet *Øyniutr*.

De utgivare som verkat under senare tid har i allmänhet varit mer försiktiga när det gäller försvunna runföljder som inte omedelbart verkar meningsfulla. Ofta har man valt att utelämna partiet i översättningen eller låtit de svårbegripliga runorna stå kvar i fetstil. Detta förhållningssätt är i grunden sunt, eftersom det alltid finns en risk för att tolkningsproblemen helt enkelt beror på en felaktig läsning (jfr Westlund 1980 s. 134 ff.). Samtidigt förekommer även i de senare delarna av SRI både osäkra tolkningar av försvunna runföljder och enstaka fall där utgivarna kanske kunde ha gått ett steg längre. Detta är helt naturligt i ett verk av SRI:s omfattning. Många tolkningar har också korrigerats i senare delar av arbetet eller i andra sammanhang. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att en tolkning som står i SRI automatiskt får en officiell prägel, vilket särskilt märks när andra discipliner utnyttjar runinskrifterna som källmaterial. I arkeologisk och historisk litteratur är det t.ex. nästan alltid översättningen som anförs och det är sällan som en kritisk granskning av textunderlaget görs.³ Försvunna runföljder med dubiös tolkning måste därför

² Redan Erik Brate (i SRI 1 s. 142) opponerar sig mot Söderbergs tolkning och finner i stället att »**enruk** ser ut att vara det lågtyska namnet Henrik».

³ Mest problematisk i detta sammanhang är Södermanlands runinskrifter (SRI 3), där Elias Wesséns många tillägg och rättelser till Erik Brates del av arbetet gör materialet svåröverskådligt. Wessén nöjer sig dessutom ibland med att korrigera läsningen av enskilda runor utan att särskilt framhålla att Brates tolkning därmed blir omöjlig. Se vidare Källström 2005 s. 301 f.

även i fortsättningen diskuteras, ifall det finns en möjlighet att förbättra de tidigare översättningarna.

Ett sådant fall finns på runstenen U 494 i Husby-Långhundra kyrka, där bl.a. tolkningen av namnet på den som stenen har tillägnats kan diskuteras. Själva stenen finns i detta fall kvar, men det parti där namnet ursprungligen har funnits är nu helt avflagrat och vi är hänvisade till en enstaka äldre avbildning av detta parti.

Stenen, som sitter inmurad i kyrkans norra vägg (se fig. 1), är känd sedan 1600-talet och befann sig redan då på denna plats. Den fullständigaste läsningen av inskriften härrör från ett träsnitt (B 212), som bär Johan Hadorphs och Petrus Helgonius initialer, men där Johan Peringskiöld på det avdrag som finns i Monumenta (F.h. 3 bl. 17) har ändrat PH till IP (se fig. 2), vilket tyder på att han är den egentliga upphovsmannen. När Richard Dybeck avbildade stenen tvåhundra år senare (Dybeck 1865–76 pl. 42; se fig. 3) var flera av runföljderna oläsliga och han förmodar (s. 20) att stenen blivit skadad »på sednare tid, troligen vid någon istandsättning af kyrkmuren». Vid Erik Brates undersökning 1914 befann sig ristningen i samma tillstånd som när den publicerades i SRI 1946.

Fig. 1. Runstenen U 494 i Husby-Långhundra kyrka med Elias Wesséns uppmålning.
Foto: H. Faith-Ell 1943 (ATA).

Fig. 2. Den äldsta avbildningen av U 494 i Husby-Långhundra kyrka. Träsnitt i Peringskiölds Monumenta (motsvarande B 212). Foto: ATA.

Fig. 3. Runstenen U 494 som den såg ut när den avbildades av Richard Dybeck i den andra delen av Sveriges runkunder (1865–76). Det häfte där denna teckning ingår utkom 1870. Foto: Magnus Källström.

Elias Wessén (SRI 7 s. 334) återger inskriften på följande sätt (med det inom [] supplerat efter B 212):

brunkil · li[t] · [r]ita · stain · þina · i[ftir uikinmr ... þu]r · [sin h]rfa ... [star]

5 10 15 20 25 30 35 40 45

Brunkell let retta stæin þenna æftir Ræginmund(?), [fa]þur(?)⁴ sinn, arfa ...

»Brunkel lät uppresa denna sten efter Ræginmund(?), sin fader(?), arvinge till ...»

Wessén kommenterar sin tolkning av den dödes namn på följande sätt: »*Bautils* läsning 29–35 **uikinmr** ändras i L 581 till *Rikinmunt*. Förmodligen avses ett *Reginmundr* (*Ragnmundr*). Ett fsv. *Ragmund* (Lundgren)⁵ synes vara säkert styrkt, om också sällsynt» (SRI 7 s. 334 f.). Alternativt tänker Wessén sig att namnet *Ingimundr* kan dölja sig bakom läsningen **uikinmr** och påpekar att detta namn förekommer på en annan runsten vid Husby-Långhundra kyrka (U 495).

Det är uppenbart att Wessén vid tolkningen av runföljden **uikinmr...** i huvudsak har vägletts av Liljegrens text.⁶ Trots att denna förutsätter två fel-lästa runor har den accepterats av en rad tidigare forskare. U. W. Dieterich (1844 s. 95) upptar exempelvis namnet efter Liljegen under uppslagsformen »RIKINMUNT [...] (acc.), ein Mannsname, *Rikinmuntr*, der göttliche Beschützer, zusammengesetzt aus *Rikin*, [...] und *Muntr*, [...]», medan Carl Säve i UFT 4 (1875 s. 34 f.) har gett inskriften följande form genom att kombinera läsningarna hos Liljegen och Dybeck:

(BR)UNKIL · LIT · RITA · STAIN · þINA · IF(TIR R)IKINMU(NT....)þUR
· SI(N · AR)FA(STAR)...

Brynketil lät rita denne sten efter Reginmund (? bro)der sin, (N. N:s) arfvinge el. Arnfasts...?

Även Erik Brate godtar Liljegrens text i sina anteckningar från 1914, trots att han själv inte kunnat läsa någonting i denna del av inskriften. Han ger följande translitterering av runorna: **brunkil · lit · rita · sti n · þina · ifti[r rikinmu(nt · bru)]þurr⁷ sin arfa [star]**. Belägget har tydligen också haft en viss betydelse

⁴ Givetvis tryckfel för [fa]þur(?).

⁵ »Lundgren» avser här LB.

⁶ Liljegrens redaktion av hela inskriften lyder: »Brunkil. lit. rita. stain. þina iftir *Rikinmunt...* þur × sin. arfa star.» Genom att använda kursiv stil har Liljegen som bekant antytt ändringar och kompletteringar i texten. Det kan dock observeras att det »u» som motsvarar 35 **r** inte har kursiverats.

⁷ Denna läsning, som inte finns hos andra undersökare, kommenterar Brate på följande sätt: »Av **iftir** finnes svaga antydningar. Därefter kan ingenting ses förrän efter 75 cm antydningar av **-þurr**.» Bautils och Dybecks **ur** är enligt Brate »en mycket osannolik ändelse, troligare **-urr**» och han hänvisar till U 509, där ordformen **brupurr** förekommer.

för en av Otto v. Friesen (1920 s. 138) framställd teori att vissa »egennamn med ursprungligen flerstavig förled ha haft en samnordisk växling af tvåstavig form framför efterled som börjar på konsonant och enstavig (synkoperad) efterled som börjar på vokal». Enligt v. Friesen har detta bl.a. resulterat i växlingar som (fvn.) *Regin-* : *Ragn-* och han anför som exempel »Rsv. **rikinmunt** L 581, **rakinfast** L 496: **raknar**, **raknhiltr**, **raknilfr**», där dock namnleden *Ragn-* senare ska ha segrat och även införts före konsonant.

Man kan misstänka att Wessén har haft svårt att lösgöra sig från traditionen att runföljden **uikinmr̥...** återger ett *Ræginmundr*, trots att ytterligare belägg på namnet saknas i de vikingatida runinskrifterna. Samma sak gäller faktiskt också en tvåstavig namnled *Rægin-*. v. Friesen (1920 s. 138) anför visserligen efter Liljegren en skrivning **rakinfast** från U 331 Snåttsta, Markims sn, men enligt SRI är den korrekta läsningen **raknfast**, vilket också stöds av flera andra inskrifter, där samma person omtalas.⁸ Namnleden *Rægin-* tycks dyka upp i runmaterialet först under medeltid. Ett kvinnonamn **rehinmoþ** *Ræginmōð(r)*⁹ finns belagt på en liggande gravhäll från Ugglums kyrka i Västergötland (Vg 95) och samma namn återfinns också i skrivningen **reinmod** på en gravsten från Lösens kyrkogård i Blekinge (DR 364). Mycket talar för att denna form inte är inhemsk, utan ett tyskt lån (se Ljunggren 1933 s. 92, Källström 2018 s. 71). Namnleden *Ragn-* är däremot väldokumenterad i såväl vikingatida som medeltida runinskrifter. Redan Assar Janzén (1947 s. 87) har också gentemot v. Friesens idé om fördelningen av de två varianterna konstaterat: »Denna skillnad kan dock inte iakttas, ty *Ragn-* dominerar.»

Hur Wessén tänker sig att läsningen **uikinmr̥...** skulle kunna återspegla namnet *Ingimundr* är inte fullt klart, men troligen har han ansett att 29 **u** kan vara en av tecknaren missuppfattad ornamentslinje. Intill denna runa finns nämligen på träsnittet en mindre slinga, som ansluter till runslingan och som eventuellt kan ha korsat den. Ett namn med förleden *Ing-* är alltså inte otänkbart, men att den senare leden varit just *-mundr* måste betecknas som mindre säkert. Runan 33 **n** kommer i så fall att stå oförklarad.

I lakunen mellan 35 **r** och 36 **p** har Wessén (SRI 7 s. 334) räknat med »3 à 4 runor», vilket skulle kunna tillåta en supplerings **rikinmυ[nt · fa]þur** eller möjligen **rikinmυ[t · fa]þur**. Av träsnittet att döma är dock skadan mindre än vad Wessén uppger och den tycks på sin höjd ha omfattat 2–3 försvunna tecken (se fig. 2).

⁸ Läsningen **rakinfast** härrör ytterst från Johan Peringskiöld (B 9). Enligt Wessén (i SRI 7 s. 60) finns på platsen för den antagna i-runan »en lodrät fåra, som måhända är huggen men icke lika djupt som de omgivande runorna». Han antar att ristaren påbörjat en runa, men sedan bestämt sig för att flytta den något åt höger för att undvika ett kvartsband i berget.

⁹ Namnet skrivs REGINMOT i en parallelltext med latinska bokstäver på samma sten.

Granskar man träsnittet B 212 (fig. 2) finner man att de tre sista runorna i runföljden 29–35 **uikinmr**... står i ett parti som skrafferats av tecknaren. Dessa tecken har alltså funnits på en skadad yta och läsningen är därför osäker, något som Wessén också framhåller. Om man vill söka felläsningar i **uikinmr**... verkar det troligare att dessa finns i slutet av runföljden och inte i dess början, som står på ett oskrafferat parti. De tre sista runorna **nmr** ger också en outtalbar teckenkombination, vilken tyder på att åtminstone en av dessa runor måste vara fel. En möjlighet är då att 34 **ʝ** egentligen har varit den snarlika runan **ʝ**, vilket skulle ge läsningen **uikinkr**. Man igenkänner här mansnamnet *Vtkingr*, som tidigare är känt från 19 svenska runinskrifter (se NRL art. *Vtkingr*). Av dessa är inte mindre än tio uppländska och ett av beläggen finns dessutom på en runsten i just Husby-Långhundra sn (**uikikr** nom. U 498† Åby).¹⁰ Att nasalen skrivs ut i namnet är förhållandevis ovanligt och av de 19 svenska namnbeläggen finns – om man undantar två skadade runföljder – endast tre tidigare exempel, där så har skett: U 175, U 260, U 432†. Samtliga är som synes uppländska och två av dem (U 175 och U 260) är knutna till den berömde runristaren Fot.¹¹

Den förslagna läsarten **uikinkr** på U 494 ser ut som en nominativform och det är alltså tänkbart att vi här har ett exempel på förväxling av nominativ och akkusativ, något som ibland förekommer i runinskrifterna (se t.ex. Salberger 1966 s. 66 ff.). En annan möjlighet är att avskilja runföljden 29–34 **uikin**, vilket ger en korrekt akkusativform av namnet *Vtkingr*. Runan 35 **r** bör i så fall ha tillhört början av det följande släktskapsordet, trots att den på träsnittet står tätt efter den föregående runan. Om denna uppdelning av runföljden är riktig måste Wesséns suppling *[fa]ður* falla. Rimligare är i stället att 35 **ʀ** är en felläsning för **ʀ** och att släktskapsordet varit **ʀ[ru]pur** 'broder' eller – om runföljden innehållit en inskottsvokal – **ʀ[uru]pur**. Det finns alltså skäl att återgå till den tolkning av släktskapsordet som föreslogs redan av Sæve i UFT.

Den här förslagna tolkningen och rekonstruktionen förutsätter visserligen också två fellästa runor, men det bör särskilt framhållas att båda antas ha stått i det parti som på träsnittet är markerat som vittrat och otydligt. Om man försiktigtvis bara utgår från de runor i runföljden som stod i det oskrafferade partiet,

¹⁰ Stenen är i dag försvunnen och endast känd genom två äldre avbildningar: ett träsnitt av J. Hadorph och P. Helgonius (B 213) samt en teckning av J. H. Rhezelius (återgiven i SRI 7 s. 344, fig. 242). Läsningen **uikikr** förekommer endast hos Hadorph, medan Rhezelius läser samma runföljd nedifrån och upp och därför får en starkt avvikande läsning: *...siipioaku*. Ett par av runorna hos Rhezelius har dock mycket märkliga former. Runan **a** är försedd med bistav endast till höger om huvudstaven och den sista runan utgörs av ett stupat spegelvänt **u**. Det råder därför knappast något tvivel om att Hadorphs läsning är att föredra.

¹¹ U 175 från Österåkers kyrka verkar av någon anledning aldrig tidigare ha knutits till denna ristare, vilket är mycket märkligt med tanke på den likhet som den uppvisar med säkert attribuerade stenar som exempelvis U 329 och U 331 (se Axelsson 1993 s. 33 med hänvisn.).

nämligen **uiki...** och söker på tänkbara namn i den runsvenska namnkorpusen, så kommer *Vīkingr* ändå att framstå som det sannolikaste alternativet. Alla andra tänkbara namn – *Vīgīsl*, *Vīghialmr*, *Vīgæirr*, *Vīkæ(ti)ll* – kräver nämligen betydligt större felläsningar av runorna i det skrafferade partiet.

Även beträffande inskriftens slut går det att komplettera tolkningen i SRI. Runföljden 42–45 [**h**]rfa innehåller säkert, som tidigare har antagits, ackusativformen av *arfi* m. 'arvinge', vilket betyder att de följande runorna 46–49 [**star**] bör ha tillhört ett namn i genitiv. Av dessa runor kunde Dybeck på sin tid endast iaktta den första runan **s**. Wessén framhåller att »runorna 46–49 **star** torde vara rätt ovissa, då inga spår numera återstå och då bevarade linjer visa, att ornamentiken här blivit felaktigt uppfattad» (SRI 7 s. 334). Vad Wessén syftar på är att sista runan **r** står på samma plats där en mindre ornamentslinga i dag korsar runbandet. Troligen är det denna slinga som av misstag har lästs som **r**. Det är alltså möjligt att inskriften på 1600-talet slutat med runorna **sta**. Före 46 **s** finns på träsnittet ett kort stycke utan spår av ristning, där det tycks ha funnits plats för högst två runor. En möjlig supplerings av runföljden är i så fall [**fa**]sta, gen. av namnet *Fasti*, som är belagt ett tjugotal gånger i svenska runinskrifter (se NRL art. *Fasti*). Naturligtvis kan man också tänka sig flera andra möjligheter, t.ex. [**ai**]sta av det svagt böjda *Æisti*, [**tu**]sta av *Tosti* eller kanske [**ui**]sta av *Vīs(e)ti*.

En sannolikare tolkning av U 494 är alltså:

Brunkæll lēt rētta stæin þenna æftir Vīking(?), [brō]ður(?) sinn, arfa [Fa]sta(?).

»Brunkel lät uppresa denna sten efter Viking(?), sin broder(?), Fastes(?) arvinge.»

Denna tolkning ger skäl att återvända till den i förbigående omnämnda Åbysten U 498 i Husby-Långhundra sn. Wessén (i SRI 7 s. 343) återger inskriften efter ett träsnitt av J. Hadorph och P. Helgonius (B 213, fig. 4) på följande sätt:¹²

uikikr ... auk anuntr · ikifrip--suni · rai... iftir iarlr--... uk · ifter · kal · faþu-sin

Vīkingr ... ok Anundr, Ingifrið[ar] syni[r], ræi[stu] æftir ... ok æftir Kal, faður sinn.

»Viking ... och Anund, Ingefrids söner, reste efter ... och efter Kal, sin fader.»

Namnet *Vīkingr* verkar visserligen ha varit ganska vanligt, men när det dyker upp på två närbelägna runstenar, kan man misstänka att det rör sig om samma person. Tyvärr är båda inskrifterna alltför dåligt kända för att detta ska kunna

¹² Även här har Peringskiöld ersatt Helgonius initialer med sina egna. – Translittereringen i SRI följer inte träsnittet helt och hållet. En mera teckennära återgivning är: **uikikr ... auk anuntr · ikifripisuni · rai--i × iftir iarlr--... uk · ifter kal · faþu- sin.**

Fig. 4. Den försvunna U 498 i Åby i Husby-Långhundra sn. Träsnitt i Peringskiölds Monumenta (motsvarande B 213). Foto: ATA.

avgöras. Snarast skulle man väl anta att så inte har varit fallet. Den Viking, som omtalas på U 498, har rest stenen efter sin fader Kål (som namnet nog bör återges på nusvenska), medan hans namn på U 494 sägs ha varit »Fastes(?) arvinge», där arvinge väl bör vara liktydigt med son. Märkligt nog tycks det ändå finnas något sorts samband mellan U 494 och U 498. Stenarna har haft en likartad ornamentik och enligt Wessén (SRI 7 s. 344) är de möjligen också ristade av samma person. Denne ristare kan inte identifieras med någon av de kända uppländska runmästarna, utan det bör snarast röra sig om en lokal runristare med en begränsad produktion.¹³

Slutord

Som har framgått ovan finns det goda skäl att avfärda den tidigare antagna förekomsten av ett mansnamn *Ræginmundr* på runstenen U 494 till förmån för

¹³ Enligt Claiborne W. Thompson (1975 s. 148) ska U 494 imitera ornamentiken på U 301 från Skånela kyrka, som är signerad av Åsmund Kåresson.

det mer frekventa *Vikingar*, även om den senare tolkningen också förutsätter en felläsning. Vinsten kan tyckas obetydlig, men eftersom det tidigare antagna namnet antogs innehålla en ovanlig namnled som har lagts till grund för vissa språkhistoriska resonemang bör en sådan liten städsinsats i källmaterialet ändå kunna ha sitt berättigande.

Referenser

- Axelson, Jan, 1993: Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter. Uppsala. (Runrön 5.)
- B = Bautil.
- Bautil, Det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000 ... utgifne af Johan Göransson. 1750. Stockholm.
- Brate, Erik, 1914: Anteckningar (i ATA, under Husby-Långhundra kyrka).
- Dieterich, Udo Waldemar, 1844: Runen-Sprach-Schatz, oder, Wörterbuch über die ältesten Sprachdenkmale Skandinaviens, in Beziehung auf Abstammung und Begriffsbildung. Stockholm–Leipzig.
- Dybeck, Richard, 1865–76: Sveriges runurkunder 2. Stockholm.
- F.h. 1–10, se Peringskiöld.
- Friesen, Otto v., 1920: Rökstenen. Runstenen vid Röks kyrka Lysings härad Östergötland. Läst och tydd. Stockholm.
- Janzén, Assar, 1947: De fornvästnordiska personnamnen. I: Personnamn. Utg. av Assar Janzén. København–Oslo–Stockholm. (NK 7.) S. 22–186.
- Källström, Magnus, 2005: Gamla och nya vägar till Sveriges runinskrifter. En kritisk översikt av källpublikationerna för svenska runtexter. I: Historisk tidskrift 125. S. 300–308.
- 2018: *Haraldær stenmæstari – Haraldus magister*. A case study on the interaction between runes and Roman script. I: Epigraphy in an intermediate context. Ed. by Alessia Bauer, Elise Kleivane & Terje Spurkland. Dublin. S. 59–74.
- L, se Liljegren 1833.
- Liljegren, J. G., 1833: Runurkunder. Aftryck för Run-Forskningens Vänner. Stockholm.
- Ljunggren, Karl Gustaf, 1933: En öländsk runsten och de fornnordiska namnen på -MODR. I: ANF 49. S. 68–96.
- Peringskiöld, J.: Monumenta Sveo-Gothorum antiqua et recentia 1–10. (Handschrift i KB.)
- Salberger, Evert, 1966: *Syktrykr*. Kring ett mansnamn på Rotsunda-stenen. I: NoB 54. S. 62–69.
- Sm + nummer = inskrift i SmR.
- Thompson, Claiborne W., 1975: Studies in Upplandic runography. Austin, Texas–London.
- U + nummer = inskrift i UR.
- UFT = Upplands fornminnesförenings tidskrift. 1–. 1871 ff.
- Westlund, Börje, 1980: Namntolkning i runinskrifter. I: NoB 68. S. 128–140.
- Vg + nummer = inskrift i VgR.

Williams, Henrik, 1990: Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. Uppsala. (Runrön 3.)
Öl + nummer = inskrift i ÖIR.

Summary

A lost personal name on the rune stone U 494 at Husby-Långhundra Church

By Magnus Källström

According to *Upplands runinskrifter* (SRI 7, p. 334), the rune stone U 494 (Fig. 1), which has been part of the north foundation wall of Husby-Långhundra Church in Uppland since the Middle Ages, bears the following inscription:

brunkil i li[t] i [r]ita i stαιν i þina i i[ftir uikinkr ... þu]r i [sin h]rfa ... [star]

Brunkell let retta stæin þenna æftir Ræginmund(?), [fa]ður(?) sinn, arfa ...

‘Brunkel had this stone put up in memory of Ræginmund(?), his father(?), the heir of ...’

A substantial part of the original inscription has flaked away and must be supplied from early documentary sources, primarily a woodcut from the end of the 17th century, reproduced in *Bautil* (1750, see Fig. 2). The name of the deceased, which is no longer visible on the stone, has, with some reservations, been reconstructed as *Ræginmundr*, which presupposes a misreading of both the first and the final rune in the sequence. The present author argues that misconceptions are more likely to arise regarding the final part of the runic sequence, where the old depiction indicates that the surface was already heavily weathered in the 17th century. If the alleged **m**-rune (ʁ) was originally **k** (ʁ), this gives us a sequence **uikinkr*, which could easily represent *Vikingr*, a name also recorded on a nearby rune stone (U 498†). Since the name is expected to be in the accusative, it is suggested that the alleged **r**-rune (ʀ) might in fact be a misreading for a **b** (ʁ) forming the first rune of the following word, which can then be reconstructed as *b[rð]ður* ‘brother’. Arguments are also put forward for a restoration of the final sequence of runes in the inscription – also lost – as a male name in the genitive, possibly *Fasti* or *Æisti*. The full meaning of the inscription would then be:

Brunkæll lēt rētta stæin þenna æftir Viking(?), [brð]ður(?) sinn, arfa [Fa]sta(?).

‘Brunkel had this stone put up in memory of Viking(?), his brother(?), the heir of Faste(?).’

Sm 79† **rakr**

Av Henrik Williams

Namn och bygd 109 (2021), 47–57.

Henrik Williams, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: The name **rakr** on the rune stone Sm 79†.

Abstract

The now lost rune stone Sm 79 bore the inscription **rakr : lakpi : stin : yfir : piuk : s ... n : s[i]n : s ...**. This has been interpreted as Old West Scandinavian *Rekkr lagði stein yfir Þiokk, s(u)n sinn ...* and translated as ‘Rekkr laid the stone over Þjokkr, his son ...’. The present article reinterprets the first name as Runic Swedish *Rakr* ‘straight, upright’, alluding to the bearer’s posture. Thus, both men mentioned on the stone had names referring to physical characteristics, as *Þiokkr* means ‘stout, stocky’.

Keywords: runic inscriptions, Viking Age, personal names, Vallsjö Church, Sm 79.

Runologi kan definieras som ’vetenskapen om runor och runtexter’ (NEn Ord-bok 3 s. 36). Traditionellt har den uppfattats som en i första hand språklig disciplin med underavdelningar för de språk som de studerade runinskrifterna är avfattade på, i Sverige i första hand nordiska språk. Lena Peterson (1995 s. 42) laborerar med den »snäva definitionen» av runologen »såsom en som bedriver dels historisk lingvistik, dels filologi». Men många andra än språkvetare forskar på runristningar, de medier som bär inskrifterna och texternas sociala och historiska kontext. Är de inte runologer?

Jag tror att vi måste frigöra runologin från att underordnas ett annat ämne och jag tror att det bäst låter sig göras genom att konstatera att runologins främsta uppgift är att tolka runinskrifter. På så sätt hamnar runologin som ämne inom filologin, inte bara ett läroämne utan också en metodik. För att tolka runinskrifterna måste runologen använda sig av en mängd olika discipliner: paleografi, grafonomi och lingvistik i alla dess schatteringar, men också många andra relaterade humanistiska fack och en del naturvetenskapliga. Dessa discipliner blir på så sätt alla hjälpämnen utan att därför förändra runforskares primära identitet som filolog, närmare bestämt runfilolog. Runologi skulle därmed definieras som ’vetenskapen om runors läsning samt runinskrifters tolkning och utgivning’.

En av de viktigaste runologiska hjälpdisciplinerna är namnforskningen. Vid tolkningen av en runristning måste naturligtvis också de teckenföljder som

representerar namn ges en korrekt tolkning. Ofta stannar runologerna vid att identifiera vilket namn det rör sig om, men onomastiken som hjälpmedel kan göra mer för att man ska uppnå djupast möjliga förståelse av runtexten. Namn, främst långt mer än tusen personnamn bara i vikingatida runstensinskrifter men också över hundra ortnamn, utgör en betydande andel av runinskrifternas löpordsmassa och en ännu större andel av den totala mängden separata ord. Runinskrifterna är därmed en viktig, om än inte sällan förbisedd, källa för namnforskare.

I denna uppsats skall jag behandla en runföljd på en småländsk runsten som tveklöst innehåller ett personnamn, vilket jag menar är feltolkat. Det gäller **rakr** i inskriften på Sm 79 som en gång har funnits på Vallsjö gamla kyrkogård, inom nuvarande Sävsjö stad.

Huvudparten av denna runristning är känd endast från ett träsnitt i Bautil (nr 1048), signerat av Johan Hadorph och Ulf Christoffersson, vilket avbildar stenens vänster- och toppsida (se fig. 1). Vad som anses vara ett tillhörigt fragment av skiffer med ytterligare fem runor är i sin tur endast känt från en sen 1800-talsteckning av P. Vistrand (SmR s. 199). Ragnar Kinander (i SmR s. 200) läser och normaliserar inskriften till fornisländska samt översätter den till svenska på följande sätt:

A : **rakr** : **lakpi** : **stin** : **yfir** : **piuk** : **s** ...

B ... **n** : **s[i]n** : **s** ...

Rekk lagði stein yfir Þiokk, s(u)n sinn ...

Reck lade stenen över Tjock, sin son ...

Kinander skriver (a.st.) också:

Genom runornas form, som helt överensstämmer med den danska runradens, och inskriftens formulering, av vilken det framgår, att stenen varit en liggande häll av samma typ som Eskilstunakistornas lockhällar, visar Sm 79 sitt samband med denna monumenttyp och härrör sannolikt från 1000-talets senare hälft.

Det är alltså på grund av användningen av verbet *lagði* som Kinander anser att runmonumentet bör ha utgjorts av en liggande gravhäll, vilket också är en rimlig uppfattning som stöds av Cecilia Ljung (2016 s. 18, 28). Ett indicium som stöder detta antagande är att fragmentet var av skiffer, ett material använt t.ex. för gravhällen Sm 95. Att det rör sig om en lagd gravhäll måste dock inte betyda att ristningen är medeltida; Ög 239 som är en gravhäll med resarformelsverket *lagði* är utformad i fågelperspektivstil, vilken dateras till första halvan av 1000-talet (Gräslund 2006 s. 126).

Sm 79 har mig veterligt aldrig stilgrupperats, men den tillhör snarast den ornamenterade stilgruppen som betecknas RAK och kan därmed vara både

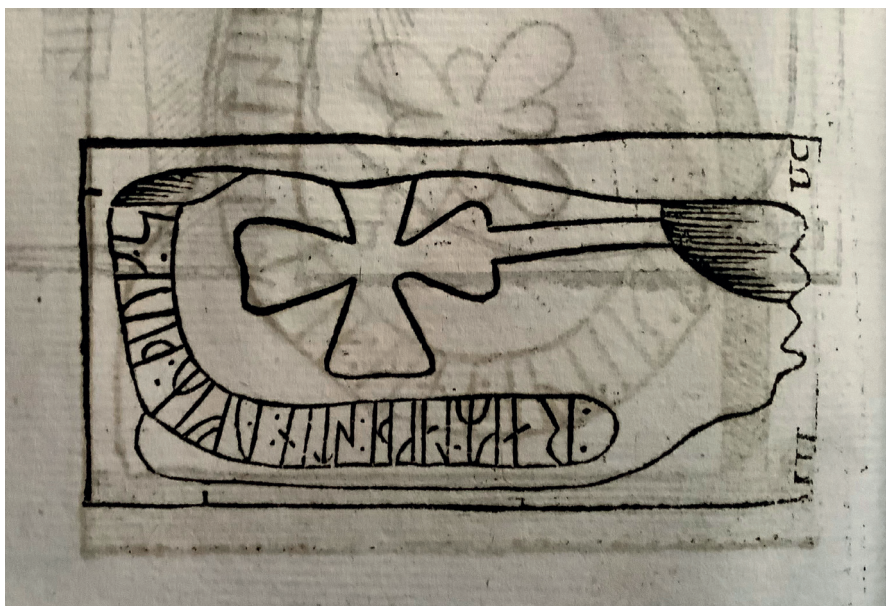

Fig. 1. Sm 79† Sävsjö. Vallsjö gamla kyrkogård.

tidig och sen. Typologiskt sett yngre drag utgörs av korset och minnesformeln som ger en klart kristen anknytning. Men runformerna saknar som Kinander påpekar (se nedan) sena drag, och palatalt *r* betecknas med yrruna enligt gammalt mönster. Att gammal diftong skrivs med monograf (en runa) i **stin** kan vara ett både äldre och yngre drag, relativt sett. Sammantaget ger inskriften snarast intrycket att tillhöra tiden 1050–1100, men varken en tidigare eller senare datering kan uteslutas. Säkrast är därför en tidfästning till missionstid (c:a 1000–1125).

Tolkningen av ett runbelägg som idag är försvunnet är naturligtvis alltid i någon mån problematisk. Men det rör sig mest om ett filologiskt problem; oavsett hur källäget ser ut är det vad vi har att utgå från. Det har påpekats att »detta påverkar bara tolkningens styrka och inskriftens beviskraft, inte runologens skyldighet att göra sitt bästa» (Williams 1996 s. 210).

Det är naturligtvis omöjligt att veta exakt hur mycket vi kan lita på den enda källan till inskriften på Sm 79. Johan Hadorph och Ulf Christoffersson var vana vid runstensundersökningar och -avbildningar, vilket förlämnar träsnittet en viss trovärdighet. Man kan också jämföra med deras träsnitt av Sm 69, en bevarad runsten från Fröderyds kyrkogård halvannan mil från Sävsjö. I detta fall är deras insats av tämligen förtroendeväckande slag. Att inskriftens första runa där saknas på träsnittet behöver bara betyda att den kan ha varit dold under markytan. I övrigt är runorna med ett undantag återgivna korrekt; t.o.m.

stingningar och runformer har reproducerats nästan exakt. Undantaget utgörs av namnet på den ihågkomne, men de två runor som det här handlar om är också svårlästa.

Av denna lilla undersökning kan man naturligtvis inte dra några stora slutsatser. Det är intressant att notera att Hadorph och Christoffersson uppmärksammade både runformer och stingningar samt att återgivandet av dessa har »överlevt» processen fram till träsnittet som slutresultat. Ibland är vi så lyckligt lottade att vi också har tillgång till den eller de teckningar som utgör underlag för träsnitten, men tyvärr inte i detta fall.

Om källäget kan man sammanfattningsvis konstatera att vi har en enda uppgift om inskriften på Sm 79. Som jag har antytt ovan är dokumentationen inte nödvändigtvis undermålig, men alla tolkningar måste dock framställas med viss reservation. Kanske återfinns stenen någon gång i framtiden, men för tillfället är vi alltså hänvisade att göra vårt bästa utifrån det underlag som finns.

Inskriften är i sina kända delar tämligen lättolkad och den läsning som framgår av Hadorph & Christofferssons träsnitt verkar vara invändningsfri, även om Kinander borde ha påpekat att stingningen av $\mathfrak{N}$ -runan i **yfir** är obetydlig och knappast helt säker. Vad han däremot med rätta understryker är att **a**-runan i $\mathfrak{R} \mathfrak{t} \mathfrak{Y} \mathfrak{A}$ har dubbelsidig bistav. »I inskriften förekommer eljest inga runformer ur det fullständigt stungna alfabetet», betonar han (SmR s. 200), vilket förklarar translittereringen med **a** i stället för **æ**. Namnet *Tjock* tilldrar sig hans berättigade intresse, men utförligast kommenteras som sig bör det inledande personnamnet (a.st.):

1–4 **rakr** återger troligen namnet *Rekk*, känt från Jämtland genom några belägg. Hos Lind anföres *Rekk* som *dverga heiti*. I Danmark är *rek* tidigast belagt som binamn på en myntmästare i Lund **porkil : rek, poukil : r(e)k** (L. Jacobsen och E. Moltke *Danmarks Runeindskrifter*, 1942, sp. 575). Runmynten kunna dateras till tiden 1065–1075 (a a sp. 556). Från Danmark kännes också en *Rech* 1249, och *Rek* antages även ingå i ortnamnet *Rextorp*, nu Regstrup.

I registret över runsmåländska egennamn uppförs formen *Rekk* (SmR s. 339), här en form på »normaliserad fornsvenska» (SmR s. 338 not 1).

Veterligen har ingen särskilt intresserat sig för Sm 79 **rakr** sedan Kinander publicerade dess inskrift. Patrik Larsson (2002 s. 108) anför bara namnet och i NRL (s. 183) uppförs belägget under uppslagsordet *Rekk*, utan reservation.

Det är förvånande dels att Kinander utan vidare spisning kom fram just till tolkningen av **rakr** som *Rekk*, dels att ingen tidigare har påpekat detta. Förutom det träsnitt som publicerades i Bautil och läsningen utifrån detta som Johan Liljegren (1833 s. 195) gav ut,¹ har mycket litet publicerats om Sm 79. Om inte Ragnar Kinander har tagit sin tolkning från de opublicerade manu-

¹ Det har nummer 1668 i Liljegren, inte 1238 som Kinander (i SmR s. 198) felaktigt anger.

skript och rapporter som finns i olika arkiv (SmR s. 198), får man förmoda att han har hämtat den ur egen fatabur. Men i en källa han inte refererar till, nämligen Dieterichs runordbok (1844), förekommer faktiskt (s. 103) samma tolkning av **rakr**: »ein Mannsname, der Held, isl. *raskr*, tapfer, *reckr*, Held, *reki*, Tapferkeit». Det är oklart hur Dieterich ser på förhållandet mellan runföljden och de olika isländska ord han nämner; menar han att de alla kan dölja sig däri? Säkert är i alla fall att han nämner samma *reckr* som Kinander.

Problemet med Kinanders tolkning är inte att han förutsätter att ett kort /e/ har återgivits med **a**-runa. Detta är inget alldeles vanligt skrivsätt, men det är frekvent nog för att man skulle kunna räkna med dess existens också på Sm 79. Säkra exempel på småländska runstenar utgörs av Sm 42 **ar** *er*, Sm 80 **pana** *penna* och Sm 142 **uastr** *vestr*. Inte heller är bristen på fornsvenska namnparalleller till *Rekk* ett avgörande motargument (de fornjämsta belägg Kinander nämner representerar säkerligen västnordiskt språk).

Det är istället namntolkningens antagna ljudgestalt som utgör den största svårigheten för att identifiera **rakr** med fvn. *Rekk*. Såsom framgår av NRL (s. 183) måste etymologin för *Rekk* vara samnordiskt *Rinkr*. Det främst västnordiska namnet *Rekk* har utvecklats därur genom nasalassimilation /nk/ > /k:/ och därmed förbunden vokalsänkning /i/ > /e/. Att vi inte i fallet Sm 79 kan ha att göra med en ljudmässig motsvarighet till ett sent runöstnordiskt *Rinkr* bevisas således inte av att beteckning för /n/ framför /k/ saknas – vikingatida runinskrifter utelämnar mycket ofta nasalruna framför en klusil konsonant (Williams 1994) – utan av att **a**-runan tydligt visar att vi måste ha att göra med en lägre vokal än /i/.

Förhållandet mellan östnordiska /mp/, /nt/ och /nk/ å ena sidan och västnordiska /pp/, /tt/ och /kk/ kan illustreras med svenskans *klimp* och fornisländskans *kleppr*. Även västsvenska dialekter kan uppvisa assimilerade former. »Men östra Småland, Östergötland, Uppland, Finland är i det närmaste fria från assimilation», skriver Elias Wessén (1969 s. 58). Frågan är om man kan räkna med västnordisk nasalassimilation med tillhörande vokalsänkning längre västerut i Småland.

Lennart Moberg ägnade sin doktorsavhandling (1944) åt nasalassimilationen. Av hans arbete framgår att med undantag för vissa i hela eller stora delar av Sverige spridda ord finns det egentligen bara ett ord som uppträder i assimilerad form i sävsjötrakten, nämligen det väl spridda *skakk* < *skank* 'sned, skev'. Några få assimilationsformer dyker dock upp längre västerut i samma härad (s. 150 f.). Småland verkar inte heller i äldre tid uppvisa några assimilerade former. Tvärtom verkar det som att nasalassimilation inte har inträffat i det runsmåländska belägg där saken låter sig kontrolleras. På Sm 137 Kvarnarp

återfinns **klint**, ackusativ av mansnamnet *Klintr*.² Detta är ett indicium på att **rakr** kanske inte motsvarar en västnordisk form *Rekk*.

Man skulle kunna tycka att en kort runföljd som **rakr** skulle vara lätt att entydigt identifiera med ett namn som utgör ett troligt tolkningsalternativ. Problemet är att det tvärtom är ganska svårt. De två runorna **ak** öppnar nämligen för en stor mängd tolkningsmöjligheter. **a**-runan kan bland annat representera /a(:)/, /æ(:)/ /e(:)/ eller /ɔ(:)/, för att bara välja några av de mest troliga alternativen och **k**-runan på samma sätt /g(:)/, /k(:)/, /ng/ eller /nk/. Att fastställa det teoretiskt möjliga runsvenska ljudunderlaget ger ett översködligt resultat. Många belagda ord i fornnordiska språk kan hypotetiskt sett dölja sig bakom **rakr**, och utvidgar vi sökningen till tänkbara ord utifrån vad som finns i senare dialekter och riksspråk blir antalet självfallet ännu större.

Men det finns ingen anledning att gå över ån efter vatten. Om ett eller flera belagda personnamn som återfinns i det fornnordiska namnförrådet kan visas stämma med skriftbilden bör de i första hand komma ifråga. Det visar sig att så är fallet.

En av Islands första kolonisatörer uppges ha hetat *Ragi* (Lind sp. 837). Det är också belagt som fornvästnordiskt binamn på några personer (Lind Bin. sp. 284 f.) och anges (a.a. sp. 285) som sådant betyda 'den fege', alltså en svag form av adjektivet *ragr*. Lind (a.st.) uppger att *Ragi* också förekommer som »dopn[amn]», vilket väl betyder att han ger detta samma tolkning. Även om negativa namn förvisso förekommer i den fornnordiska namnskatten är feghet som egenskap inget man brukade skryta med eller ens skämta om. Därför är Jan de Vries tolkning av namnet mer lockande. Han jämför (1977 s. 431) det bl.a. med nynorskans *rage* 'langer kerl', vilket är en trovärdig namngivningsgrund. Ásgeir Blöndal Magnússon (1989 s. 738) är dock osäker på namnets etymologi, och han sammanställer det alternativt med forndanskans *Vraghi*, vilket mycket väl kan stämma, men skulle innebära att roten i detta senare namn inte kan dölja sig bakom Sm 79 **rakr** eftersom initialt /vr/ reduceras i fornvästnordiska men inte runsvenska.

Östnordiskans bevarande av initialt /vr/ utesluter också att sammanställa **rakr** med namn som de fornvästnordiska binamnen *Rangi* och *Rangr*, vilka kan sammanställas med sv. *vrång*. Däremot skulle det forndanska binamnet *Rang* kunna vara av intresse, om än sent och sällan belagt; det jämförs med ett homonymt substantiv i äldre danska med betydelsen 'Række' (DGP 2 sp. 862). *Range* däremot anses (a.st.) ha tysk bakgrund. Uppmärksamhet tilldrar sig också uppslagsformen *Rak*, vilken (a.a. sp. 860) sammanställs med ett

² Sm 36 Bolmaryd **uintr** bör inte identifieras med namnsnamnet *Vintr* (Hansson & Stille 2021 s. 198).

homonymt adjektiv betydande 'rank'; varianter med *-e* skulle då antingen vara svaga former, eller alternativt utgå från substantiven *rakæ* 'Spyt' eller *rakkæ* 'Hund' (a.st.). En bildning till det senare ordet kan likaså alternativt föreligga i vissa norska gårdnamn innehållande det fornvästnordiska binamnet *Rakki* (Lind Bin. sp. 285). Men som belägg på ett par mycket tidiga namnbärare som kallas *hinn rakki* måste det röra sig om den svaga formen av adj. *rakkr*, vilket översätts som 'oförskräckt, modig' (a.st.), en sekundär betydelseutveckling från 'rak' (se nedan).

Bland fornsvenska personnamn, slutligen, finns det inte mycket att hämta. I SMPs uppförs ett binamn *Rak* från Västergötland (SRAp 6/5 1485), men det skrivs <ragh> i det aktuella diplommet. Däremot möter oss ett antal namnbärare med binamn som har förts upp under *Raka*; intressanta i detta sammanhang är främst <rake> i SRAp 26/6 1453 och SRAp 13/9 1492.

Således visar det sig inte råda någon brist på i fornnordiska källor belagda personnamn som teoretiskt sett skulle kunna representeras av runföljden **rakr**; snarast är rikedomens ett problem när det gäller att fastställa vad stenresaren verkligen hette i fallet Sm 79.

Thorsten Andersson brukade (mer eller mindre allvarligt) tala om runologi som det möjligas konst. Jag tolkar hans beskrivning som i viss mån ett erkännande av runforskningens komplexitet, men kanske också en viss kritik, om än godmodig, mot att runologer verkar kunna komma fram till ungefär vad som helst och alltid till vad de själva önskar. Om rätt uppfattad är en sådan tänkt kritik inte alls obefogad, och Thorsten Anderssons observation är av värde vid en precisering av vilka runologiska metoder som är vetenskapliga och vilka som inte är det. Att fastställa de tolkningsalternativ som föreligger för en viss runföljd är ett nödvändigt första steg, men det får inte stanna där. Det finns både språkvetenskapliga och runologiska metoder för att komma vidare.

Bland de språkvetenskapliga måste ett hänsynstagande till lexikonet, alltså det i ett visst språk under en viss period existerande ordförrådet, komma i första hand. I detta specifika fall gäller det den del av ordförrådet som utgörs av personnamn. Man måste försöka fastställa vilket eller vilka namn som kan dölja sig bakom skrivningen **rakr** i en småländsk runinskrift från missions-tiden. Om flera alternativ står till buds, måste om möjligt det mest sannolika utpekas eller de mest sannolika rangordnas inbördes. Indicier blir här:

1. I hur många nordiska fornspråk finns ett namntolkningsalternativ belagt?
2. Hur många och hur tidiga namnbärare rör det sig om?
3. Hur väl stämmer namnet in i onomastikonet, det vill säga har det semantiskt och ordbildningsmässigt goda paralleller?

Vad beträffar det första indiciet är det naturligtvis av störst bevisvärde om samma namn uppvisas i en källa som är kronologiskt och geografiskt näraliggande. Eftersom antalet namn belagda i runsvenskan och den allra äldsta fornsvenskan är så pass begränsat får man dock inte bli förvånad om de närmaste parallellerna återfinns i framförallt fornvästnordiska källor. Den däri belagda namnskatten är mycket rik och relativt tidig, och det finns anledning att förmoda att den i betydande utsträckning återspeglar samnordiska namntraditioner.

Men även efter en analys enligt denna onomastiska metod kan det återstå för många alternativ för att ge ett entydigt resultat. Därför är det nödvändigt att också använda sig av runologiska metoder. Den viktigaste härvidlag är att utgå från just den ortografi som uppvisas i den aktuella inskriften (och i förekommande fall i andra ristningar av samma ristare), med hänsyn tagen till de egenskaper som utmärker runtexter i allmänhet.

Även om det teoretiska ljudunderlaget som ovan har påpekats är stort för en runföljd som **rakr**, är inte alla teoretiska möjligheter av samma dignitet. Huvudregeln är här att följa skriftbilden så nära som möjligt, av det enkla skälet att man kan förmoda att det var så samtida läsare själva avkodade texten. Men man måste här skilja på ord med hög respektive låg funktionell vikt, eller kommunikativt värde (Williams 2010 s. 36).³ Ett ord som **lakþi lagði** är ett exempel på det senare. Läsaren vet att det kommer ett utförarverb på denna plats i formeln och det krävs begränsat med ortografisk information för att antyda vilket specifikt ord det rör sig om. Man kan notera att i fallet Sm 79 har (om vi skall lita på träsnittet) inte ristaren bemödat sig om att stinga **k**-runan; om det stod **lagþi** eller **lakþi** var av mycket liten betydelse. Kinander (se ovan) har translittererat skrivningen för prepositionen *yfir* som **yfir**, men som framgår av fig. 1 är punkten i **u**-runan ytterst svag och stingningen därmed högst osäker; det är lika möjligt att det har stått **ufir**. I varje fall saknar inskriften säkra belägg på stungna runor, och man skulle kunna lockas tro att avsaknaden av stingning av **k**-runan i **rakr** därför skulle vara betydelselös. Men till skillnad mot orden *lagði yfir*, vilka har låg funktionell vikt, har personnamn i princip alltid högt kommunikativt värde; man kan inte gissa sig till vad någon heter eller har hetat. Eftersom det finns all anledning att tro att ristaren av Sm 79 kände till bruket att stinga runor menar jag att utebliven stingning här är signifikativ. Det talar för att man helst skall välja ett onomastiskt sett plausibelt namntolkningsalternativ (se ovan) som innehåller /k/ eller /k:/. Av samma skäl måste man ge företräde åt namn som inte förutsätter att en nasal (i detta fall /n/) har lämnats obetecknad före klusilen. Slutligen bör **a**-runan i första hand

³ Detta antagande problematiseras i en uppsats av Alessandro Palumbo (2020) som jag får återkomma till i annat sammanhang.

läsas som beteckning för /a/ eller /a:/, inte som någon annan vokal även om det inte kan uteslutas. Läsaren förutsätts i första hand ha provat att läsa som det står.

Sammantaget ger detta faktiskt ett ganska entydigt resultat. Det runologiskt allra mest näraliggande alternativet är utan tvekan *Rakr* utgående från den starka formen av ett runsvenskt adjektiv motsvarande fvn. *rakr* 'rak, rett, bein' (Norrøn ordbok s. 336). Det till synes lika näraliggande **Rakkr* (se ovan), jfr fvn. *rakkr* 'rak, rank, oppreist, brant' (a.a. s. 335 f.) är mindre sannolikt därför att det återgår på ett urg. **ranka-* (Ásgeir Blöndal Magnússon s. 739). En fornöstnordisk motsvarighet utgående från den starka formen av adjektivet är binamnet *Rank*, belagt i såväl forndanska (DGP 2 sp. 862 f.) som fornsvenska (SMPs). Det finns anledning att förutsätta detta namns möjliga existens också i det runsmåländska namnförrådet. Där bör det dock enligt min mening i första hand ha skrivits **rankr** för att särskällas från *Rakr*; hur skulle annars läsaren kunna hålla isär de två namnen?

En motsvarighet till *Rakr* verkar inte vara belagd i Västnorden, men det finns geografiskt sett närmare paralleller i det forndanska binamnet *Rak* och det fornsvenska *Rake* (se ovan). I dessa fall bör det handla om namnbildningar utifrån adjektivet *rak*, i de fornsvenska beläggen i svag form samt i det forndanska och runsmåländska fallet i stark form.

Som ovan har påpekats bör en övertygande namntolkning kunna anslutas till en semantisk grupp i onomastikonet med liknande betydelse. Det här föreslagna runsvenska mansnamnet *Rakr* bör ha sin namngivningsgrund i en persons kroppshållning (eller vara ett uppkallelsenamn, ytterst efter en person med sådan pose). Att kroppshållning verkligen var en förekommande namngivningsgrund framgår av sådana bildningar som syftar på skevhet eller lutande hållning. Finnur Jónsson (1907 s. 231 f.) listar i sin genomgång av fornvästnordiska binamn under avdelningen »Dårlig holdning, Skævhed» bland annat *hokinn* 'framåtböjd', *húkr* 'hukande', *keiss* 'böjd', *lútandi* 'den lutande', *bjúgi* 'den böjde' samt *rangi*, *skakkr* och *skeifr* som alla betyder '(den) skev(e)'. Även i runmaterialet finns det paralleller i *Óbæinn* (NRL). Men även *rak*, eller nog rättare sagt stel kroppshållning har uppmärksamats, om än mindre vanligt. Finnur Jónsson (1907 s. 231) nämner under rakvuxenhet de vanliga *bratti* och *brattr* samt *keikr* och *hin þrðiga* som alla syftar på stel, snarast bakåtlutande ställning. Det fvn. huvudnamnet *Rakni* och binamnet *Rakna* 'person som ratar upp sig, blir rak' bildar också en möjlig parallell (Jacobsson 2004 s. 110).

Ytterligare ett indicium på att tolkningen av **rakr** som *Rakr* 'rak, upprätt' är trovärdig utgörs av den namnbildningsmässiga motsvarighet som därmed bildas genom namnet på Raks döde son, *Þiðkr*, vars namn helt enkelt betyder 'tjock'. Att de ursprungliga binamnen på far och son båda skulle gå tillbaka

på kroppsbeskrivningar är en lockande tanke. Därmed skulle Sm 79† vara att tolka och översätta på följande vis:

Rakr lagði stæin yfir Þiðkk, sun sinn ...

Rak lade stenen över Tjock, sin son ...

Litteratur

- Ásgeir Blöndal Magnússon, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík. (Orðabók Háskólans.)
- Bautil = Bautil; det är, Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000 ... utgifne af Johan Göransson. 1750. Stockholm.
- Dieterich, Udo Waldemar, 1844: Runen-Sprach-Schatz, oder, Wörterbuch über die ältesten Sprachdenkmale Skandinaviens, in Beziehung auf Abstammung und Begriffsbildung. Stockholm–Leipzig.
- Finnur Jónsson, 1907: Tilnavne i den islandske Oldlitteratur. I: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 22. S. 161–381.
- Gräslund, Anne-Sofie, 2006: Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. I: Runes and their secrets. Studies in runology. Ed.: Marie Stoklund & al. Copenhagen. S. 117–139.
- Hansson, Martin & Stille, Per, 2021: En landskapsanalys av runstenarna Sm 36 och Sm 37 i Bolmaryd. I: Reading runes. Proceedings of the Eighth international symposium on runes and runic inscriptions. Nyköping, Sweden, 2–6 September 2014. Ed.: Mindy MacLeod, Marco Bianchi & Henrik Williams. Uppsala. (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 24.) S. 193–213.
- Jacobsson, Stefan, 2004: Runnordiska *Sturla*-namn. Mansnamn på *-a* i vikinga- och medeltidens nordiska runinskrifter. C/D-uppsats i nordiska språk, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. (Duplikat.)
- Larsson, Patrik, 2002: Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter. Uppsala. (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 17.)
- Liljegren, Johan G., 1833: Run-Urkunder. Stockholm.
- Ljung, Cecilia, 2016: Under runristad häll. Katalog över tidigkristna gravmonument. Stockholm. (Stockholm Studies in Archaeology 67:2.)
- Moberg, Lennart, 1944: Om de nordiska nasalassimilationerna *mp > pp*, *nt > tt*, *nk > kk* med särskild hänsyn till svenskan. Uppsala. (Undersökningar till en atlas över svensk folkkultur. Språkliga serien 1.)
- Norrøn ordbok. 5 utg. Red.: Leiv Heggstad, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 2008. Oslo.
- Palumbo, Alessandro, 2020: Same script, different rules? On the alleged different spelling of names compared to other words in runic inscriptions. I: Namn i skrift. Names in writing. Handlingar från NORNA:s 48:e symposium i Göteborg den 29–30 november 2018. Red. av Maria Löfdahl, Michelle Waldispühl & Lena Wenner. Göteborg–Uppsala. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 44. NORNA-rapporter 98.) S. 263–287.
- Peterson, Lena, 1995: Runologi. Försök till ett aktuellt signalement. I: SaoS. S. 39–54.

Sm = Runristning i SmR.

U = Runristning i UR.

Wessén, Elias, 1969: Våra folkmål. 9 uppl. Stockholm.

Williams, Henrik, 1994: The non-representation of nasals before obstruents. Spelling convention or phonetic analysis? I: Proceedings of the Third international symposium on runes and runic inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990. Ed.: James E. Knirk. Uppsala. (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 9.) S. 217–222.

— 1996: Till tolkningen av personnamnen på Gnistastenen (U 972 †). I: Från götarna till Noreens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Red. av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 11.) S. 209–213.

— 2010: Read what's there: Interpreting runestone inscriptions. I: Futhark. International journal of runic studies 1. S. 27–39.

de Vries, Jan, 1977: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 2. verbesserte aufl. Leiden.

Summary

The name **rakr** on the rune stone Sm 79†

By Henrik Williams

The now lost rune stone Sm 79, from the old cemetery of Vallsjö Church in the present-day town of Sävsjö in Småland province, bore the inscription **rakr : lakpi : stin : yfir : piuk : s ... n : s[i]n : s** Ragnar Kinander (in SmR) interpreted this as Old West Scandinavian *Rekk lagði stein yfir Þiokk, s(u)n sinn ...* and translated it as ‘Rekk laid the stone over Þjokkr, his son ...’. His interpretation presupposes nasal assimilation and vowel lowering of Runic Swedish *Rinkr* to *Rekk*. However, there is no evidence of such a development in Viking Age Småland. The present article instead takes the orthography of the inscription at face value and interprets the first name as Runic Swedish *Rakr* ‘straight, upright’, alluding to the bearer’s posture. Physical characteristics are a common basis for name-giving, and the other man mentioned on the stone had the name *Þiokkr*, meaning ‘stout, stocky’.

Dagön i dager och Daglö i skugga

Av Lennart Hagåsen

Namn och bygd 109 (2021), 59–69.

Lennart Hagåsen, Uppsala: *Dagön* in daylight and *Daglö* in shade.

Abstract

Close to the town of Hudiksvall in the province of Hälsingland, there is what was once an island – now part of the mainland – that used to be called *Dagön* (*dag* ‘day’, *ön*, definite form of *ö* ‘island’), a name that is now lost. Like many other places with names containing the word *dag*, this former island, which rises to some height, may have stood out in bright daylight or sunshine. It was also once known as *Herrön*, a name that has likewise fallen into disuse, and *Tolstaön*, which has been little used in recent times. *Herrön* (from *herre* ‘gentleman, person of rank’) seems to have referred to one or possibly a number of persons of rank during the period from the 16th to the 18th century. *Tolstaön* is evidence of parts of the former island having belonged to the hamlet of Tolsta. *Daglö*, in earlier times a name given to farmland in the same area, can be traced back to *Daglös* (from *daglös* ‘without daylight, not reached by daylight’), presumably referring to a shady location. Erroneous segmentation of compounds containing *Daglös* as their first element has resulted in the present-day name form *Daglö*.

Keywords: place-names, Hälsingland, the place-name elements *dag*, *daglös*, *herre*, *-lös(a)*, morphemic versus phonological syllabification.

I årsskriften Hälsingerunor 1981 behandlas i en uppsats av Jan Liedgren major Johan Blanck (ca 1610–1678), hans släkt och dess redan i medeltida brev styrkta jordinnehav i bland annat byn Lingarö i Hälsingtuna socken, Hälsingland, varvid flera äldre brev redovisas. Ett ortnamn *Dagö(n)* förekommer i två av breven, det ena daterat 1391 11/11, det andra 1406 2/4; det senare är utfärdat i Hede i samma socken. Ingetdera brevet är bevarat i original, men det äldsta föreligger i fyra sena avskrifter, det yngsta i tre, vartdera med en av avskrifterna i vidimation 1667 (a.a. s. 40 f.). I brevet 1391 nämns ett jordinnehav bestående bland annat av: »Tw laduenge i Daghöö och thri i Bredenge», och samma ägor återkommer i brevet 1406: »tu laduänge i Dagönne och try ladoänge i Bredänge» (a.st.).

Bredänge är upptecknat av E. Burman 1932 och av mig 1972 som namn på en gård och anslutande ägomark i Lingarö, varför ingen tvekan förelåg om namnets identifiering vid excerpering för OAU år 1982 av ortnamnen i de båda breven. Annorlunda förhöll det sig med *Dagö(n)*, som vid excerperingen inte

fanns dokumenterat i samlingarna för vare sig Hälsingtuna eller grannsocknen Rogsta. Ett *Daglö* inom Lingarö ingick däremot i Hälsingtunasamlingen, och därför försåg excerpisten namnkorten för *Dagö(n)* med den rimliga kommentaren att namnet möjligen avsåg *Daglö*.

1. Dagön, Herrön, Tolstaön

Emellertid syftar det i breven 1391 och 1406 berörda *Dagö(n)* inte på *Daglö*.¹ (Härefter nyttjas den bestämda formen *Dagön*, äldst belagd i dativ i brevet 1406.) Jag har återfunnit *Dagön* som alternativnamn vid sidan om *Herrön* i kartmaterial från sent 1700-tal (uppsatsens äldre kartmaterial är i huvudsak hämtat från Historiska kartors digitala forskarsal och refereras här med bildnummer [b.]; kartbeskrivningar är inte genomgångna i sin helhet): *Herr eller Dagön* 1770 LSA V 23–32:1 (b. 1), *Dag- eller Herrön* 1775 LMA 21–HÄL–29.1/2 (b. 2), *Dag eller Herrön* 1776 LSA V 23–18:3 (b. 1). Dessutom har *Herrön*, så skrivet, påträffats på en karta från 1865 (LSA V 23–18:4 [b. 1]), dock utan tydlig denotation. På 1700-talskartorna har *Dagön* och *Herrön* fått beteckna ägor som utgör den västligaste delen av en forntida ö, men namnen har med största sannolikhet avsett hela ön. Helt klart brukas med sådan syftning ett tredje namn, *Tolstaön*. Äldre belägg för detta namn är *Thorstadön* 1700-talets första hälft Broman 1 s. 147, *Torsta ön* 1746 LSA V 5–35 (b. 6), *Tolsta ön* 1746–48 LSA V 19 (b. 1), *Torstads ön*, *Torsta Ön* 1775 LMA 21–HÄL–29.1/2 (b. 15, 17, 18 resp. b. 16), *Torstads Ön* 1776 LSA V 23–18:3 (b. 1). Ännu ett namn på området är *Toolstadnäset* 1652 LSA V 44–1:1 (b. 1) som med sin efterled vittnar om att den forna ön genom strandförskjutningen har fått landförbindelse. (Om att belägg för *Dagön* och *Tolstaön* enligt uppgift också finns från 1600-talet, se 1.1.)

Den f.d. ön ligger sex kilometer öster om Hudiksvalls centrum vid norra stranden av Hudiksvallsfjärden; se fig. 1. På öns östra sida mot byn Lingarö finns utloppet, förr ett sund, för den tidigare havsviken Drevisfjärden, numera en insjö. Burman har år 1932 upptecknat *Tolstaön* (»skogsparti») som namn på den landfasta ön men uppger också att namnet är föga brukat. Själv har jag 1972 upptecknat det enkla *Ön* som namn på ett torp vid Drevisfjärden. Torpet kallas *Ön* på Gn 84 (1900, 1900 rev. 1912) och ek 15H9f (1959) men *Österön* på T 15HNO (1959); se även för nedanstående fig. 1. Det senare namnet är också utsatt på ännu äldre kartor avseende en jordäga tillhörig Tolsta och belägen österut vid Drevisfjärden; mitt äldsta belägg är *Österön* 1770 LSA V 23–32:1

¹ I Hagåsen (2014 s. 157) har jag betecknat *Dagönne* 1406 som en onöjaktig skrivning av *Daglö*. Mot bakgrund av rönen i den här uppsatsen vill jag nu avfärda det påståendet.

Fig. 1. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Lingarövikens utgör en nordlig utbuktning av Hudiksvallsfjärden. Väster om f.d. Dagön (med Herrösberget) syns Skälbotjärnen och Herrötjärnen som är rester av ett sund. Där landsvägen korsar deras utlopp i sjön Drevisfjärden ligger Herrösviken och Herrösudden, medan sjöns utlopp, ett tidigare sund, återfinns vid Sjötorp. Kartans Tolsta avser en utmarksbebyggelse. © Lantmäteriet. Hämtat 20.9.2021.

(b. 1). Detta är dock inget önamn utan ett ägonamn och bör tolkas 'ägomarken på den östra delen av ön'. År 1972 uppgavs att namnet inte hade påträffats.

Liksom *Dagön* saknas *Herrön* i både Burmans och mina uppteckningar; däremot ingår det i några nutida namn knutna till ön: *Herrösberget*, *Herröstjärnen* (också elliptiskt *Herrös*), *Herrösudden* och *Herrösviken*.² Berget upptar öns västliga del. Tjärnen i väster och den i Drevisfjärden belägna viken i norr är delar av ett förutvarande sund. Udden ligger på vikens södra sida. Av öns tre kända namn är *Dagön* att bedöma som äldre än *Tolstaön* och *Herrön*.

1.1. Tolstaön, Herrön

Namnet *Tolstaön* upplyser om att området har hört till gårdar i byn Tolsta drygt två kilometer i nordväst och gör så än idag – att så också var fallet under 1700-talets första hälft omvittnas av Olof Broman (1 s. 147), som uppger att byn hade utlöt och mulbete på Tolstaön. Belägget *Toolstadnäset* 1652 ovan

² Jag har vid angivande av sekundärnamnen utgått från mina uppteckningar 1972. Några av namnen är utsatta på ek 15H9e (1959), där *Herröstjärnen*, som avviker genom avsaknad av binde-s, skall hållas ihop med *Herrötj.* på Gn 84SO (1914) och Burmans *Herröstjärn*. I två av de andra namnen uppger Burman förleden *Herrös-*.

tyder på att området eller åtminstone en betydande del av det hörde till Tolsta för minst 370 år sedan.

Herrön, i vars sekundärnamn dess förled uttalas *harr-*, innehåller med all visshet ordet *herre*, på hälsingska *harre*, och är såsom har framgått äldst belagt på 1770-talet; släkthistorikern Thomas Sverker (2004 s. 5) har knutit namnet till titeln *herr*. Tre män från tre olika århundraden, alla ståndspersoner, herremän, och släkt med varandra i rakt upp- och nedstigande led, framträder som tänkbara namnlåtare. Enligt ett pantbrev av den 8 februari 1569 fick »herr Peder i Torsåker» i Ångermanland med rötter i Lingarö sig tillpantat bl.a. ängen Dagön (Liedgren 1981 s. 29). Herr Peder, också känd som *Peder Östensson* och *Petrus Oestani*, var med sina syskon delägare i ett hemman i Lingarö, utökade sin arvslott i byn, var kyrkoherde 1565 i Rogsta och från 1568 i Torsåker (a.a. s. 25 f.). Hans sonson, major Johan Blanck (ca 1610–1678), stundom titulerad *ståthållare*, dessutom adlad, fick de i de båda medeltidsbrevet nämnda två laduängarna i Dagön sig tillerkända vid tinget den 9 juli 1653 (s. 28 ff.). Blancks dotterdotter, en sjökapten, var likaså innehavare av mark på ön och upptas bland hemmansägarna år 1770 som »Capitainen Högädle Herr Carl Gustaf Lehman» (LSA V 23–18:2 [b. 2]).

Thomas Sverker (2004 s. 5) förlägger uppkomsten av namnet *Herrön* till mitten av 1700-talet och knyter det till nyssnämnda Lehmans innehav av delar av ön. Vidare skriver han: »På 1600-talet kallades ön Torstaön eller Dagön.» Områdets tillhörighet till Tolsta framgår också av att Herrötjärnen och Herösviken som ett enda sammanhängande vatten benämns *Toolstadwjka* (efterleden möjligen att utläsa *-wijka*) 1652 på LSA V 44–1:1 (b. 1) – på samma karta uppträder också det ovannämnda *Toolstadnäset*. (Jfr Sverkers [a.st.] hänvisning till vikenamnet på karta LSA V 26–1:1 [b. 1] från 1651; jag avstår här från försök att återge det svårlästa namnbelägget.)

Avsaknaden av belägg för *Herrön* från 1600-talet är givetvis till nackdel men inget avgörande hinder, om man vill föra namnet längre bakåt i tiden än 1700-talet. Vill man invända mot Lehman som namnlåtare, kan följande uppgift i det nyssnämnda kartmaterialet från 1770 möjligen tjäna som ett smärre observandum: »På efterfrågan berrättade [rr!] Herr Capitaine Lehman att den så kallade Herr eller Dagön ej hörer Lingare utan Nordenholms hemmanet till, hvarunder den ock brukas, hvilket de öfrige Grannarne medgåfvo.»³ Förutsatt att texten verkligen återger Lehmans ordalydelse läser jag den som att *Herrön* åtnjöt hävd redan under hans tid och att detta hans bruk av namnet kan tyckas motsäga att han skulle vara namnlåtare; detta är inget tungt argument men kan vara en vink.

³ Gården Nordenholm ligger i Rogsta två och en halv kilometer norrut väster om Drevisfjärdens nordända.

Namnet *Herrön* tolkas enklast som 'ön som (helt eller delvis) tillhör en herreman', troligast med någon av de tre nämnda personerna som namnlåtare. Då traktens folk måhända har varit medvetna om att mer än en herreman har varit ägare under årens lopp, är tolkningen 'ön som (helt eller delvis) har tillhört herremän' också tänkbar.

1.2. Dagön

Skulle namnet *Dagön* gå tillbaka till yngre järnålder, vilket inte är otänkbart, är att märka att ön vid tio meter högre vattenstånd, kanske motsvarande tiden omkring 600 e.Kr., mätte ca 300 meter i östvästlig och 500 i nordsydlig riktning. (Om namnet fanns redan då är förstås osäkert, men jag har här valt att av praktiska skäl utgå från kartornas tiometerskurva.) Ön upptogs i väsentlig utsträckning av ett brant berg, det nuvarande Herrösberget. Den fortskridande landhöjningen medförde att ön utökades något framför allt i området närmast Drevisfjärdens södra ände med utloppet i Hudiksvallsfjärden. Att döma av femmeterskurvans sträckning på T 15HNV (1959) har ön varit omsluten av vatten ända in i medeltiden. Förbindelsen mellan Skålbottjärnen och Lingarövikens i Hudiksvallsfjärden torde då ha utgjorts av ett kort och smalt vattendrag; se också fig. 1.

Längs samma strandlinje som Herrösberget finns ett par närbelägna höjder, det mer långsträckta Sisselboberget i väster och det branta Skärsberget på Drevisfjärdens östra strand. Eftersök i Lantmäteriets söktjänst Min karta, där uppgift om höjd över havet kan klickas fram på metern för önskade geografiska punkter, visar att Sisselboberget når som högst 39 meter och Skärsberget 38, medan högsta punkten på Herrösberget ligger högre, 47 meter; dock skjuter ett annat berg väster om Herrötjärnens sydända upp ända till 53 meter men är å andra sidan mycket mindre till omfånget än de andra bergen. Den uppstickande något rundade Dagön kan vid ljus väderlek, framför allt vid solsken, ha kännetecknats av skarp dager och, med sitt läge vid två omgivande sund, varit väl synlig inte minst betraktad utifrån Hudiksvallsfjärden. Jag föreslår därför att *Dagön* skall tolkas som 'den dagsklara, i ljus särskilt framträdande ön'.

Värd uppmärksamhet är här ortnamnsupptecknaren G. Reinhards upplysning år 1930 på OAU:s namnkort för lägenhetsnamnet *Dagön* i Gladhammars socken, Småland: »Då stället ligger mycket högt, blir där *dager* tidigare än i de omkringliggande gårdarna.» Andra exempel på ortnamn där *dag* har föreslagits syfta på solbelysning eller ljust läge är sockennamnen *Dagsberg* i Östergötland och *Dagsås* i Halland samt godsnamnet *Dagsnäs* i Bjärka socken, Västergötland, i först- och sistnämnda fall dock med mansnamnet *Dag* som alternativ namnbakgrund; se bl.a. SOL (s. 61).

Sjön Drevisfjärdens utlopp på Dagöns östra sida utgörs numera av en kort bäck, Sundsströmmen (*Strömmen* ek 15H9f [1959]), medan terrängen kring bäcken enligt OAU:s namnkort 1972 kallas *Sundet* eller *Lingarösundet*. Av äldre kartmaterial framgår att det dåtida mynningssundet har omtalats som – med moderniserade skriftformer – *Lingarösundet* och *Drevissundet*; hos Bringéus (1961 s. 197 punkt 15) förekommer namnet *Drefvesströmmen* 1790–91. Ett annat äldre namn, *Dagsund* (*Daghsund* 1651 LSA V 26–1:1 [namnet svåräst] [b. 1], 1652 LSA V 44–1:1 [b. 1]), är intressant i sammanhanget. Det kan väl inte avvisas att ljusförhållandena vid både ön och sundet är bakgrund till förleden *Dag-* i deras namn, men jag finner det troligare att den höga ön har åtnjutit mer dager än sundet strax intill och att namnet *Dagsund* därför bör uppfattas som sekundärt till *Dagön*. Antingen har sundets namn varit en reducerad namnbildning redan från början, dvs. *Daghsund* 'sundet vid Dagön', eller också har ett liktydigt fsv. **Daghösund* genom försvagning av mellansta-velsen till **Daghesund* utvecklats till *Daghsund* – dock saknas här stödjande äldre belägg, varför detta ljudhistoriska förlopp är mindre påvisbart.

Fig. 2. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Senare tiders Daglö, som numera hyser fem bebyggelser, är återgivet med ljus färg ett stycke söder om kartnamnet. © Lantmäteriet. Hämtat 20.9.2021.

2. Daglö

Daglö, som så skrivet är utsatt på ek 15H9f (1959), avser enligt E. Burmans uppteckning 1932 en odling under Lingarö och enligt min år 1972 ett då rivet fiskartorp. Platsen ligger vid östra stranden av Gäddviken, en nordlig vik av Hudiksvallsfjärden, omkring två–tre kilometer sydöst om äldre tiders Dagön och Lingarös bykärna; se fig. 2.

2.1. Namnets bakgrund

Ytligt betraktat kan *Daglö* tyckas vara en sammansättning av *dagvard* bl.a. 'frukost', dialekternas *dagel*, *dagle* m.fl., och *ö*. Att namnets ursprung skall sökas på annat håll synes framgå av Burmans namnkort, där det kortfattat upplyses att namnet skrivs »Daglösa» i gamla handlingar. Jag har funnit bekräftelse på närliggande namnformer i äldre kartmaterial: *Daglös Rödningen* 1770 LSA V 23–18:2 (b. 1), *Daglös*, *Daglös Rödningen* 1775 LMA 21-HÄL-36 (b. 2 resp. b. 1), *Daglös* 1776 LSA V 23–18:3 (b. 2), *Dagellösa* 1865 LSA V 23–18:4 (b. 1).⁴ Både Burman och jag har upptecknat *Daglö* med kakuminalt *l* (»tjockt») *l*, nedan återgivet med IPA:s symbol *ɭ*, men i min uttalsnotering, *dagəɭö* (här grovt återgivet), uppträder därutöver ett inskotts-schwa, något som uppenbarligen också gäller för belägget från 1865.

Dessa äldre belägg räcker för att konstatera att den nutida formen *Daglö* inte är ursprunglig utan har föregåtts av en bildning där adjektivet *lös* ingår, väl snarast en direktbildning till adjektivet *daglös* som enligt SAOB (D 73) betyder 'som är utan dagsljus, som icke nås av dagsljuset; djupt liggande, underjordisk' och uppges vara föga brukligt.⁵ Namn såsom *Daglös*, *Daglösa*, *Daglösan*, *Daglösen* påträffas på många håll; se exempel hos Lundahl (1951 s. 42, 49, 52, alla med hänvisningar). I Hälsingland finner vi bynamnet *Daglösa* i Trönö socken. Stefan Brink (1984 s. 111) uppger som namnbakgrund att byn »ligger i skogskanten söder om Trönöån, i ett utpräglat skuggigt läge» – jfr Lundahl (a.a. s. 42). Några årtionden tidigare hade Gottfrid Kallstenius (1926 s. 18) i en uppsats citerat ett meddelande från vicepastorn i Trönö, som visserligen noterade att den milslånga skogen tog vid strax söder om byns gårdar men att den enligt byborna äldsta gården skulle ha legat »rätt högt och fritt och soligt». Vare sig denna folkliga tradition är ett tillförlitligt historiskt vittnesbörd eller ej, ser jag inget hinder för att detta *Daglösa* allra först kan ha tillkommit en plats med skuggat läge. Anledningen till bynamnet *Daglös* i Dals socken, Ångermanland, är enligt Torsten Bucht (1965 s. 12) »att strax söder om byn ligger ett rätt högt berg, som ett par månader mitt i vintern fullständigt skymmer bort solen för byn», och vad gäller bynamnet *Daglösa* i Saltviks socken på Åland skriver Carl-Eric Thors (1957 s. 31): »Trakten gör enligt mag. Kurt Zilliacus ett mörkt intryck.» Om namnet *Daglösa* på en utjord i Ödeshögs socken, Östergötland, meddelar Thorsten Andersson (1967 s. 54) att det vid

⁴ I beskrivningen till kartan från 1865 har jag dessutom på två ställen påträffat ett korrupt *Dagelläs* (b. 23) med syftning på *Daglö*.

⁵ I OSDs finns *daglös* från Silbodal och *dagelös* (uppslagsform: *daglös*) från Köla, båda socknarna i Värmland. Adjektiven brukas om ett hondjur som skall till att föda, det från Köla också om en kvinna i samma belägenhet. Norskan känner adjektivet *daglaus* 'som icke kan vente Udsættelse ['uppskov']', eller hvis bestemte Tid er udløben' (Aasen 1873 s. 98). Orden är inte aktuella för uppsatsens ortnamn.

tiden för namngivningen kan ha funnits tät skog som har gett platsen ett mörkt utseende. En annan förklaring är enligt Andersson den lågt liggande kärrmark inom ägora som »fortfarande gör ett påfallande mörkt intryck».

Hur ljusförhållandena är vid Daglö – eller var, då ägan fick namnet *Daglös* – känner jag inte till genom självsyn. Eftersök i Min karta lämnar inget underlag för en bedömning. I våra dagar har ägan till formen närmast påmint om ett *Y*, där skaffet har nått ner till Gäddviken, men att döma av 1700-talskartorna utgjordes dåtidens röjning endast av *Y*ets båda skänklar ett par hundra meter upp från stranden på 7–8 meters höjd över havet. Vid telefonsamtal den 27 augusti 2021 med en boende i Daglö, en äldre man, uppgav han att där var soligt och ljust; möjligen gällde omdömet i första hand platsen för hans bostad. Trots detta onomastiskt sett negativa besked anser jag det vara ett rimligt antagande att Daglö(s) vid namntillblivelsen har uppfattats som ett skuggigt stycke mark – namnet har kanske först brukats om ett mörkare parti av den efter hand alltmer utvidgade odlingen.

Också andra namnbildningar med *-lös* finns i trakten, så t.ex. från det angränsande Rogsta *Nattlös*, förr en fäbodvall fem kilometer norr om, och *Fisklös(viken)*, en havsvik en mil öster om Daglö. Den naturliga frågan huruvida det ena av namnen *Daglös* och *Nattlös* är medvetet myntat för att uttrycka motsatsförhållande till det andra har jag inget svar på.

2.2. Utvecklingen *Daglös* > *Daglö*

Såsom redan påpekat har både Burman och jag för *Daglö* angett uttal med kakuminalt *ɣ*, vilket för övrigt också uppträder i Lars Larssons uppteckning 1931 av det tidigare nämnda *Daglösa* i Trönö. Dessutom, som sagt, innehåller min uttalsform, *dagəɽö*, till skillnad från Burmans inskottsvokalen *ə*. Då *ɽ* i regel inte uppträder i uddljud, inte heller i sådan ställning i sammansättningsars efterleder, torde dess förekomst i de här namnen bero på fonetisk omtolkning av stavelsegränsen, uppkommen i löpande tal, dvs. i vårt fall *dag-lös* > *da-ɣrös* – utbyte av *gl* mot *ɣɽ* inom stavelsen är fonotaktiskt helt regelrätt. Men om namnbrukaren samtidigt på det semantiska planet har haft en känsla av att efterleden är *-lös* och då ett *dagɽ-lös* med utljudande *ɣɽ* i förleden är fonotaktiskt otänkbart, kan sammansättningen ha gjorts fonologiskt hanterbar genom ett schwa-inskott i konsonantgruppen med *dagəɽ-* som resultat. Förmodligen förklaras skrivningen *Dagellösa* 1865 utifrån en uttalsform *dagəɽ-lös*, möjligen *dagəɽ-lösa*, om i sistnämnda fall efterleden *-lösa* har brukats genuint och inte skapats av någon lantmätare. Sammanblandning av de av mig antagna, jämsides uppträdande *dagrös* och *dagəɽlös* tycks ha lett till uppkomsten av en tredje variant, *dagəɽös*.

I sammanhanget kan hänvisas till målet i Hälsingtunas grannsocken Forsa och några andra hälsingemål, där adjektiven *avlång* och *raklång* har påträffats med uttalet *avərång* och *rakərång* (OSDs; min förenklade beteckning); för Forsamålet, se därutöver Franck (1995 s. 55, 113). Några få ortnamnsparalleller, där efterledens uddljudande *l* har ersatts av *ɾ*, skall här ges: landskapsnamnet *Uppland* (uppteckningar i OAUt från Upplandssocknarna Almunge, Alunda, Börje och Älvkarleby) och från Västergötland följande bebyggelsenamn på *-lunda* hos Lundahl: *Käpplunda* (1950 s. 86), *Öglunda* (1958 s. 57), *Vighunda* (1960 s. 64) och *Eklunda* (1969 s. 133) – samma företeelse från detta landskap nämns av Landtmanson (1905 s. 59) med stöd av ortnamnen *Råglanda* och *Rävlanda*.

Åter i Hälsingland vill jag vad gäller utvecklingen *Daglös* > *Dag(e)lö* vända tillbaka till namnet *Herrön* och dess sekundärnamn på *Herrös-* med binde-*s* vid ortnamnselementet *ö*. Liknande bildningar har påträffats på olika håll i Hälsingland, men förledsbildningar med sådant *ö* utan binde-*s* är säkert vanligare – från det berörda områdets grannskap t.ex. *Arnöviken* (till *Arnön*, Rogsta), *Bergövalen* (till *Bergön*, Rogsta), *Grinnöbotten* (till *Grinnön*, Idenor) och *Noröbotten* (till *Norön*, Idenor). Med binde-*s*, förutom de tidigare nämnda *Herrös*-namnen, finns i Hälsingtuna *Viggösudden* (till *Viggön*) drygt fem kilometer sydöst om Daglö, och i andra hälsingesocknar *Digerösheden* (till *Digerön*, Bjuråker), *Långösharet* (till *Långön*, Bjuråker), *Mälösudden* (till *Mälön*, Bergsjö), *Ösgrundet*, *Ösudden* (till *Ön*, Forsa) och *Ösägorna* (gårdsnamn, omnämnt utan uttalsform på namnkortet för ågonamnet *Ön*, Rogsta).⁶

Min tanke är att sammansättningar som *Daglösronningen* (kartmaterial ovan från 1770 och 1775), *Daglösjorden*, *Daglöså kern* (mina konstruktioner) osv. kan ha lett till att *Daglös-* som förledsform i sammansättningar kom att uppfattas som om det vore bildat till ett *Dag(e)lö* – *s*:et i ortnamnets stam har alltså omtolkats till ett binde-*s*. Att resultatet inte blev ett ortnamn på *-ön* likt önamnen *Viggön*, *Digerön* m.fl. hänger kanske ihop med att ett **Dag(e)lön* i bestämd form alltför markerat men därmed också missledande hade gett sken av att namnet avsåg en *ö*.

⁶ *Viggön* är upptecknat 1932 och 1972, sistnämnda år också *Viggösudden*, medan en udde på *Viggön* år 1932 har upptecknats som *Viggörsudden* i anslutning till det då erhållna uttalet. Denna ganska lilla *ö* motsvarades enligt karta LSA V 19 (b. 1) 1746–48 av – efter vad som kan utläsas av kartbilden – ett par örar, som på kartan kallas »wiggöörarne». En och annan holme eller *ö* i Hudiksvalls skärgård har noterats med namnvarianter där förleden är gemensam men efterleden uppträder som både *-ön* och *-ör(e)n*. Företeelsen skall inte bara ses som en språklig anpassning till ett föränderligt skärgårdslandskap, där örar har blivit öar, utan också som uttryck för fonetisk vacklan på grund av de lokala dialekternas benägenhet att ersätta supradentalt *rn* med dentalt *n*.

3. Avrundning

I Hälsingtuna socken ej långt från varandra har funnits ett *Dagön* och finns idag ett *Daglö*. Såsom visas i uppsatsen avser de båda namnen olika lokaler och har säkerligen aldrig varit i bruk samtidigt. *Daglö* torde vara en ung skapelse som återgår på ett äldre *Daglös*, medan *Dagön* fanns på medeltiden och levde kvar ännu på 1700-talet vid sidan av alternativnamnen *Herrön* och *Tolstaön*. Det förra är bevarat i sekundärnamn, det senare förde en tynande tillvaro, då det upptecknades på 1930-talet. Öns tillväxande landförbindelse tycks ha medfört att det inte längre finns något behov av ett heltäckande namn på detta område.

Källor, litteratur och förkortningar

- Aasen, Ivar, 1873: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Omarbeidet og forøget Udgave af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“. Christiania.
- Andersson, Thorsten, 1967: Tingstad på Hålaveden. I: OUÅ. S. 46–59.
b. = bild.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1961: Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790–1791 tillkomna på anmodan av landshövdingen F. A. U. Cronstedt. Med efterskrift och register. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 37.)
- Brink, Stefan, 1984: Ortnamn i Hälsingland. Stockholm.
- Broman = Broman, Olof Joh., [1700-talets första hälft.] 1911–54: Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland 1–3. Utg. af Gestrike-Helsing nation i Upsala genom Karl A. Hægermarck (†) & Anders Grape. Uppsala.
- Bucht, Torsten, 1965 = SOVn 2.
- Franck, Håkan, 1995: Forsamålet. Ordlista och grammatik. Hudiksvall.
- Hagåsen, Lennart, 2014 = SOHä 2:2.
- Historiska kartor. Lantmäteriet. <https://www.lantmateriet.se> > historiska-kartor.
- Kallstenius, Gottfrid, 1926: Daglösen och Daglösa. I: NoB 14. S. 13–19.
- Landtmanson, Samuel, 1905: Studier över Västgötamålets *l-* ock *r-ljud*. Stockholm. (SvLm B 1.)
- Liedgren, Jan, 1981: Major Johan Blanck och de gamla breven om Lingarö och Gackerön. I: Hälsingerunor. S. 24–50.
- Lundahl, Ivar, 1950 = SOSk 7.
- 1951: Studier över de nordiska, särskilt de svenska ortnamnen på *-lös* och *-lösa*. I: NoB 39. S. 32–86.
- 1958 = SOSk 12.
- 1960 = SOSk 10.
- 1969 = SOSk 11:1.
- Min karta. Lantmäteriet. <https://www.lantmateriet.se> > Kartor > min-karta.
rev. = reviderad.
- Sverker, Thomas, 2004: Anders Persson nr 4:9 – Jets.nu. <http://www.jets.nu> > media > 4
9 anders persson. [Hämtat 4.9.2021.]
- Thors, Carl-Eric, 1957: Finns det *lösa*-namn i Finland? I: NoB 45. S. 27–31.

Summary

Dagön in daylight and Daglö in shade

By Lennart Hagåsen

This essay examines two place-names in Hälsingtuna parish in the province of Hälsingland: *Dagön*, first recorded in 1391 and 1406 (when it referred to meadowland), but now lost; and *Daglö*, which is still in use and which in modern times has denoted both a piece of cultivated land and a small settlement that has since been demolished. The author begins by noting that the similarity between the two names has caused some confusion in the documentation of *Dagön*, before going on to try to establish the background to the names. The localities in question are only three kilometres apart.

The final element of *Dagön* contains the definite form of Swedish *ö* 'island'. The name referred to what was once a small island, now part of the mainland, most of it occupied by a conspicuous rocky hill. A possible explanation for the first element is that the hill and the island may have stood out in a particular way in sunshine or bright daylight. There are several Swedish examples of names that are considered to contain the word *dag* 'day' with such a reference.

The former island was also once called *Herrön*, a name known from the 1770s and formed from *herre* in the sense of 'gentleman, person of rank', referring to a man – or several related men, a priest, a major and a sea captain – who owned land on the island. Their lives cover the period from the 16th to the 18th century. A third name, surviving into our own times, is *Tolstaön*. The hamlet of Tolsta has owned parts of the former island since at least the 17th century.

Daglö derives from an earlier form *Daglös*, recorded in the 1770s. Names such as *Daglös*, *Daglösa*, *Daglösan* and *Daglösen* are found in many areas and are connected to the rarely used adjective *daglös* 'without daylight, not reached by daylight; low-lying, underground', with a suffix *-lös* corresponding to English *-less*. What gave rise to the name *Daglös* in this particular case has not been established, but the author assumes that the piece of land in question may have been in a shady location.

The author also discusses certain phonetic phenomena in the dialectal pronunciation of the name *Daglö*, and suggests that the reason *Daglös* was replaced by *Daglö* is that, when it formed the first element of compounds, *Daglös-* was mistakenly believed to derive from a form **Daglö*.

*Djulborum, *Rundarum och Öknaborum*

Ett sörmländskt bruk av ortnamnselementet *-rum*

Av Svante Strandberg

Namn och bygd 109 (2021), 71–79.

Svante Strandberg, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: *Djulborum, *Rundarum and Öknaborum*: A distinctive Södermanland use of the place-name element *-rum*.

Abstract

The author examines a number of place-names in the province of Södermanland with medieval forms containing or, in one case, possibly containing the final element *-rum*. The names in question are *Djulborum* (*diwlborum*, 1424) in Stora Malm parish, *Högsjörum* (*høxiorum?*, 1461) in Västra Vingåker parish, **Rundarum* (a *rundarwme*, 1383) in Västerljung parish, and *Öknaborum* (*øknabo rwm*, 1394) in Lerbo parish. The names *Djulborum* and *Öknaborum* referred to manors or demesnes comprising a good many settlements dependent on a central farm.

Keywords: The place-name element *-rum*, medieval place-names, Södermanland, manor, central farm, dependent farms.

Inledning

Vad betyder *-rum* i svenska ortnamn? Denna fråga har besvarats på olika sätt. Om ett småländskt *Hägerum* uttalade Jöran Sahlgren 1912 (s. 55) meningen att dess innebörd kanske är 'den avröjda plats där hägrar varit synliga'. I sin monografi om *-rum*-namn stannade Hjalmar Lindroth 1916 (s. 107 ff.) vid tolkningsalternativet 'avröjd plats, röjt ställe' (jfr dens. 1931 s. 123). Gösta Franzén konstaterade 1939 (s. 151) att det toponymiska *-rum* har översatts med dels 'öppen plats', dels 'avröjd plats, röjt ställe' och fann att man troligen får räkna med båda betydelserna, »som ju lätt ha kunnat gå över i varandra». Långt senare, i SOÖg 11 (s. 90), är han böjd att anta innebörden 'öppen plats' för efterleden i det östgötska *Ringarum*.

I ett bidrag från 1900-talets mitt håller Sahlgren (1950 s. 127 ff.) för sannolikt att *-rum* har kunnat beteckna en öppen plats, »vare sig den uppkommit genom hygge eller icke» och pekar på möjligheten att det ofta varit fråga om en gårdstomt (jfr Ståhl 1976 s. 100). Sigurd Fries (1976 s. 122 ff.) har emellertid rest invändningar mot översättningen 'gårdstomt'.

Förklaringsalternativet 'öppen plats' har med tiden blivit väletablerat; se Strid 1986 s. 188 ff., Pamp 1988 s. 47, Fridell 1992 s. 248 f., SOL s. 267 och Pihl 2021 s. 78 f. Tanken på betydelsekomponenten 'röjd eller röjning' är dock levande i sydsandinaviskt inriktade arbeten av Bent Jørgensen (DSt s. 237: »(ryddet) plads (for bebyggelse)» och Berit Sandnes (2010 i SkO 6 s. 223: »'öppen plats', 'röjt ställe'»).

Min avsikt i här föreliggande bidrag är att rikta uppmärksamheten mot några äldre sörmländska ortnamn vilkas efterled *-rum* tycks åsyfta större gods-områden, domäner eller bebyggelsekomplex med ett flertal hemman lydande under eller hörande till en huvudgård; det är fråga om *Djulborum*, *Högsjörum*, **Rundarum* och *Öknaborum*.

Djulborum

I den del av Sörmlandssocknen Stora Malm som numera tillhör Katrineholms stad ligger det gamla herresätet Djula, våra dagars Stora Djulö. Detta gods och det angränsande Östra Djulö (*in østredyulum et vestredyulum* 1333 16/1 u.o. SRAp or., SD 4 s. 300) omfattade i äldre tid en betydande del av Stora Malms socken (AF 2 s. 455 ff., 737 f.; LSA C 70–21:3 från 1811, LSA C 70–22:2 från 1684). Stormannen Sigge Magnusson till Lagmansö innehade jord i Djula på 1300-talet; senare var Djula sätesgård för riddaren Peter Porse Get och hans sonson Jöns Get. Maurits Jöransson (d. 1611), tillhörande ätten Svan, var herre till Stora Djulö under en del av den äldsta Vasatiden. (AF 2 s. 455, Hjelmberg 1967 s. 55 ff., Schnell 1971 s. 31, DMS 2:5 s. 211.)

Stora Djulö ligger vid Djulösjöns västra strand och Östra Djulö öster om samma sjö, som ingår i Nyköpingsåns mäktiga vattensystem (T 9GNO, NV). Det plurala *Diula* innehåller sannolikt en forntida hydronym knuten till denna vattenled; se Strandberg 1988 s. 93 ff.

Lokalhistorikern och rektorn Johannes Stenberg (1951 s. 47) har framhållit att »hela det område söder och norr om sjösystemet [Nyköpingsån], som av gammalt tillhörde Djulö, gick under namnet *Djulborum*» (jfr Strandberg 1983 s. 134 not 3). Kanhända byggde Stenberg sin uppfattning på ett dokument i Stora Djulö gårdsarkiv (se nedan).

Ett brev utfärdat 1424 (22/11 Vevelsta SRAp or.) omtalar i en godsaffär »halft diwla och diwlborum». Uttrycket *halft diwla och diwlborum* förekommer ytterligare två gånger i samma urkund. Ett dokument, troligen från Vasatiden, i Stora Djulö gårdsarkiv (vol. 1, opaginerat) ger information om Djulborum. Det rör sig om ett antal uppräknade hemman, på Djulö gårds ägor »bygdhe och giordhe, huilcke alle kallass Diwlborem», förutom Djulö gård

Stensätter, Nordanås, Mogetorp, Nävertorp, Luskebol, Backa, (Djulö kvarn), Trolldal, Stenstorp (nu Duveholm), Dal, Snacketorp, Skuggebol, Fannstorp, Bjurstorp och Strångholm. Alla dessa bebyggelser har tidigare tillhört Stora Malm; Strångholm ligger numera i Östra Vingåkers socken. De återfinns inom ett stort område från och med det forna Stensätter (vid Katrineholms järnvägsstation) i norr till och med Strångholm i söder och från gränsen till Östra Vingåker i väster till Djulösjön i öster (T 9GNV).

I en husförhörlängd för 1711–1732 omtalas från Stora Malm »4de Rothen äller Diuhlö boorumet» (hfl s. 59) och »4de Rothen äller Diuhlboorumet» (hfl s. 61). Inom denna rote påträffar man bebyggelserna Bjurstorp, Dal, Fannstorp, Jakobstorp, Kolstugan, Luskebol, Nävertorp, Saltorp, Skuggebol och Talltullen. Flertalet av dessa återfinns i Djulöarkivets redogörelse för Djulborum.

Det är uppenbart att namnet *Djulborum* i äldre tid har använts om ett rätt anseeligt område som inrymt åtskilliga olika boplatser knutna till en huvudgård, och att elementet *-rum* här har en annan innebörd än 'öppen plats som utgör en glänta'. Med betydelsen 'öppen mark' har *rum* kanske varit utgångspunkten för ett *-rum* i *Djulborum* som erinrat om kontrasten mellan hela den odlingsbygd som Djulögodsets olika omkringliggande gårdar bildat och den mera kompakta skogsbygden därinvid. Jfr Lindroth 1916 s. 110 f. om *Romme* i Stora Tuna socken, Dalarna, »*rumbygden* om slättbygden i Östergötland och Uppland», det bekanta svealändska *Rumbolandet* (varom även Hesselman 1930 s. 10 f.) och »ett tidigt bruk i Uppsverige att kalla en större öppen terräng *rüm*».

Högsjörum

Sätesgården Högsjö i Västra Vingåkers socken, Sörmland, var under medeltiden huvudgård i ett betydande ägokomplex (Hedar 1945 s. 302 f., Ståhle 1954 s. 107 ff., Helén 1955 s. 189 ff., DMS 2:5 s. 288). I ett brev från 1461 (25/1 Ulvåsa SRApp I or.) föreligger ett ortnamnsbelägg som har bedömts på skilda sätt av Sam. Hedar och Carl Ivar Ståhle. Den förstnämnde (a.a. s. 301) läser det som »*høxiorum*», medan Ståhle (a.a. s. 108) tolkar det som »*höxio etc.*». I DMS 2:5 (s. 288) återges belägget som *Høxiorum*; jfr skrivningen *lwndborum* i samma brev.

Urkunden från 1461 omtalar att Katarina Johansdotter har ärvt Högsjö med underliggande gårdar och torp. Hennes dotter Gunhild ägde 1514 en huvudgård i Högsjö med underliggande landbogårdar och torp (DMS 2:5 s. 288). I en godshistorisk tillbakablick uppger Ståhle (a.a. s. 107 ff.) att två Högsjö-jordböcker från 1500-talets förra hälft (C 21 och C 40 i SRA) jämte huvudgården upptar 24 underliggande gårdar och byar i Vingåkers socken, av vilka 21 ligger

i Högsjöbygden: »Dessa byars och hemmans ägor bilda ett stort sammanhängande område».

Från saklig synpunkt är det mycket tilltalande att i ett *Høxiorum* se *-rum* med samma slags syftning på en till en huvudgård knuten godsmassa eller samling av gårdar som föreligger i *Djulborum*.

*Rundarum

Vid Rundbosjön i de sörmländska socknarna Bälinge och Västerljung användes 1383 namnet **Rundarum* (a *rundarwme*) om vad som synes ha varit en gammal elementarbygd eller en sammanhängande godsmassa (17/3 Nyköping SRap or.) inbegripande bebyggelserna Kvarnby (*qwaernaby*), Västra Ogensjö (*westra owansio*) och Övre Ogensjö (*yfura owansio*). Skrivningar i OAUjb avseende Kvarnby och Ogensjö är *Quarneby* 1575, 1598 (torp) respektive *Onsöö* 1549, 1550, *Ogenssiöö* 1642. Förleden i *Rundarum* innehåller *Runda*, namnet på en förutvarande egendom vid Rundbosjön ('Rundabornas sjö') i Västerljung: *in wæsterlung in villa rundu* 1320 29/1 Bogesund SRap or., SD 3 s. 449, *Rwndaa* 1376 24/11 Nyköping Sävstahp or., SD 11 s. 153 (se Lindroth 1916 s. 61 f., Andersson 1960 s. 78, Strandberg 1983 s. 133 ff., DMS 2:2 s. 111, 121 ff.).

Ogensjö ligger vid en liten sjö, numera igenväxt men genomströmmad av ett vattendrag från sjön Björken till Rundbosjön (T 9HNO, SO, ek 9H5i). Uppförd vid detta är Karlsfors kvarn (*Qvarnby eller Carlsforss qvarn* Tham 1852 s. 231; jfr DMS 2:2 s. 121 f.). Vid samma mindre å eller bäck påträffas, nära varandra, Litselby (*lislaby* 1344 4/6 u.o. i vid. 1380 17/5 Nyköping UUBp or., SD 5 s. 269, *Lisleby* 1575 OAUjb) och det forna Nyckelby (*møgleby* 1509 Nynäs jb, *Myckelby* 1575 OAUjb, *Nykelby* 1642 OAUjb). LSA C 13:15 (1679) utvisar *Nyckellby* (4 hemman) och *Litzleby* (2 hemman) helt nära *Rundbo Siön* samt *Onsiö* (vid den lilla *OndSiön*) och *Quarntårp* längre upp mot Björken (se fig. 1).

Mycket talar självfallet för att Litselby och Nyckelby har vuxit fram ur en och samma förutvarande enhet. I detta område finns olika järnåldersgravfält (Strandberg 1983 s. 134 not 4). Det ligger nära till hands att anta att *-rum* i **Rundarum* liksom i *Djulborum* avser ett område – här snarast kanske en forntida elementarbygd – med en ursprunglig huvudgård och olika andra, därtill knutna bebyggelser; se Andersson 1960 s. 78, Strandberg 1983 s. 133 f., DMS 2:2 s. 111, 121 ff.

Fig. 1. Utsnitt ur Anders Andersons karta över Västerljungs socken från 1679 (LSA C 13:15). Bilden (förstorad) visar området norr om (mot höger på kartan) Rundbosjön med bebyggelserna Litselby, Nyckelby, Ogensjö (*Onsiö*) och Kvarntorp vid vattendraget från sjön Björken.

Öknaborum

Det sörmländska herrgårdsnamnet *Gotthardsberg* i Lerbo socken erinrar genom sin förled om fältmarskalken Gotthard Wilhelm Marcks von Würtemberg (d. 1778), som förvärvade egendomen vid 1700-talets mitt (AF 2 s. 729, Schnell 1971 s. 54). Bebyggelsens tidigare namn är *Ökna*.

Vid 1400-talets början kom Ökna att tillhöra Strängnäs domkyrka. I ett brev från 1394 meddelar väpnaren Jösse Magnusson att han pantsätter »min gardh økna ok øknabo rwm nyio landbo ena quærn ok eth alafiske» (29/3 Marieborg SRAp or., SRP 2709). År 1403 avyttrade han Ökna med »thorpom oc thorpa-stadhom» till Strängnäs domkyrka (25/3 Strängnäs SRAp or., SDns 1 s. 226 f.). I anslutning till Ökna redovisas i *Liber ecclesie Strengnensis* (A 15 f. 52 r., v.) en rad hemman, bland dessa Baggebol, Biltsbol, Byringe, Kårbol och Ändebol i Lerbo. Som landbohemman i Lerbo under Strängnäs domkyrka framträder i SH 1551:11 Baggebol, Biltsbol, Bröttjebol, Byringe, Kårbol, Lindebol, Skrambol, »sundzbola», Ändebol och Ökna (jfr Hellberg 1935 s. 7 ff., 12 ff., Strandberg 1990 s. 114). Dessa gårdar har sannolikt ingått i den godsmassa som 1394 kallades *øknabo rwm*.

Johan Axel Almquist (AF 2 s. 727) uppger – med hänvisning till SH 1590:11 – att hertig Karl 1589 till Lubert Kauer som evärdligt frälse skänkte Ökna och att med donationen följde »the torp, som på för:ne Öchne äger och ther

Fig. 2. Utsnitt ur Anders Andersons karta över Lerbo socken från 1677 (LSA C 13:35). Bilden (förstorad) visar Ökna (nu Gotthardsberg) och i omgivningen Baggebol, Biltbol, Bröttjebol, Kårbol, Lindebol, Skrambol och Ändebol.

omkring bygde äre', nämligen Baggebol, Bröttjebol, Kårbol, Lindebol och Ändebol, 'därav till att låta bygga en sätesgård'» (jfr Hellberg 1935 s. 13 f. och fig. 2).

Lindroth (1916 s. 90) tyder förleden i *Öknaborum* som 'Öknabornas'. Han har emellertid inte känt till förekomsten av det forna Ökna i Lerbo utan lyfter fram namnet *Ökna* i grannsocknarna Bettna och Vadsbro och i det närläggna Floda.

Allt tyder på att efterleden i *Öknaborum* 1394 har haft samma funktion som *-rum* i *Djulborum* i grannsocknen Stora Malm. Intressant är att godsmanen *Öknaborum* har innehållit ett hemman med namnet *Bröttjebol*, innehållande fsv. *bryti* m. 'förvaltare (av annans egendom), gårdsfogde'; jfr fsv. *brytiagardher* 'gård som förestås av bryte' och *brytiagods* 'egendom som förestås av en förvaltare'.

Några andra ortnamn innehållande *-borum*

I herrgårdsnamnet *Herrborum* i Sankt Anna socken, Östergötland, är Gösta Franzén i SOÖg 11 (s. 125) benägen att framför *-rum* (»troligen i bet 'öppen plats'») räkna med en inbyggarbeteckning **hærboar*.

Det forna Lumra i Tystberga socken, Sörmland, var 1455 sätesgård för Katarina Bengtsdotter (Königsmark); se DMS 2:2 s. 293. Bebyggelsen har tidigare omtalats som *lundborwm* 1383 17/3 Nyköping SRAp or. (DMS 2:2 s. 293) och *lundborwm* 1455 10/4 (Lumra) SRApp I or. (DMS 2:2 s. 293 f.). Hans G. Andersson (1960 s. 78) antar att *Lundborum* i efterleden innehåller »-rum 'avröjd plats, röjt ställe' samt i enstaka fall 'öppen plats'» och i förleden genitiv av en inbyggarbeteckning **lundboar* (jfr Ståhl 1976 s. 100). Han nämner möjligheten att en bebyggelse kallad *Lund(a)* eller *Lundby* har funnits på platsen.

Äldre belägg i OAUjb för gårdnamnet *Stenborum* i Ukna socken, Småland, är *Steenborum* 1714, *Stenborum* 1780, 1825, och *Stenbrorum* 1880. Lindroth (1916 s. 72 f.) uppger att en gård Sten tidigare har funnits i Ukna socken. Han tolkar likafullt *Stenbo-* i *-rum*-namnets förled som ett ortnamn *Stenbo* och inte som ett **Stenbo(a)-* 'Stenbornas'; jfr dock SOÖg 11 s. 125.

För bebyggelsenamnet *Vedborm* i Högby socken på Öland ger OAUjb skrivningarna *Widtborm* 1547, *vedbwrm* 1557 och *wideborm*, *vidborm* 1573. Lindroth (1916 s. 82) återför *Vedborm* på ett äldre **Vidhboarum* med förleden indirekt syftande på den närbelägna byn Vedby i Högby socken: »Byn *Vedborm* är då att fatta som en utflyttning från *Vedby*.»

Ödesbrunn är en sörmländsk gård i Ludgo socken. Äldre skrivningar avseende denna bebyggelse i OAUjb är *ödborum* 1549, (*i*) *öbrom* 1551 och *Ödbrunna* 1559. En upptecknad uttalsform är *örbröm* med långt första ö-ljud, akut accent och huvudtryck på första stavelsen (G. Annell 1932, OAU). Jag har inte påträffat något som tyder på att en större godsmassa i trakten har kallats *Ödborum*. Bakgrunden till *Öd-* är oklar.

Avslutning

Att *-rum*-namn kan ha inbyggarbetecknande förleder är en gammal och hävdvunnen uppfattning. Se Lindroth 1916 s. 94, Strid 1986 s. 198 ff., dens. 1987 s. 309 f. och vidare t.ex. Ståhle 1946 s. 41, SkO 23 s. 362 om *Dänningarum* och Ståhle 1946 s. 61 f., SOÖg 11 s. 99 om *Fyllingarum*. Toponymer på *-rum* innehållande inbyggarbeteckningar av typen **diulbo(a)r* faller sålunda in i ett bekant mönster. Påfallande är däremot att vi i södra delen av Sörmland finner tre eller fyra ortnamn på *-rum* som med säkerhet eller sannolikt har använts om godskomplex, områden innehållande flera bebyggelser i anslutning till en huvudgård. Har törhända *Djulborum* tjänat som förebild för *Öknaborum* i grannsocknen Lerbo och ett *Högsjörum* i grannsocknen Vingåker? Tanken på ett till Sörmland begränsat namnmode är inte orimlig.

Beträffande *Herrborum*, *Lundborum*, *Stenborum*, *Vedborm* och *Ödesbrunn* har jag i den återopade litteraturen inte funnit något som tyder på att *-rum* i dessa fall har haft en betydelse eller funktion motsvarande den hos *-rum* i *Djulborum*.

Källor och litteratur

- A 15 = Liber ecclesie Strengnensis. SRA.
- AF 2 = Almquist, Joh. Ax., 1934–35: Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning 2. Nyköpings län och Livgedingets Södermanlandsdelen. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska riksarkivet 1.)
- Andersson, Hans G., 1960: Tolkningar av ortnamn i Bälinge och Tystberga socknar, Rönö härad, Södermanlands län, belagda före medeltidens slut. Otryckt uppsats, Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. Duplic. i OAU.
- DMS 2:2 = Det medeltida Sverige 2. Södermanland 2. Hölebo och Rönö härader. [Av] Kaj Janzon. 2006. Stockholm.
- DMS 2:5 = Det medeltida Sverige 2. Södermanland 5. Oppunda härad. [Av] Kaj Janzon. 2016. Stockholm.
- Franzén, Gösta, 1939: Sverige. I: Stedsnavn. Utg. av Magnus Olsen. Stockholm–Oslo–Köbenhavn. (NK 5.) S. 124–171.
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- Fries, Sigurd, 1976: Vad betecknar ortnamnsuffixen *-rum*? I: Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976. Red.: Lars Svensson, Anne Marie Wieselgren & Åke Hansson. Lund. S. 122–126.
- Hedar, Sam. 1945: Högsjögård. En Sörmlandsherrgård och dess ägare. Stockholm.
- Helén, Gustaf, 1955: Herrgårdar och herremän. I: Vingåkersboken 2. Vingåker. S. 154–314.
- Hellberg, Knut, 1935: Herrar och bönder i Lerbo i äldre tider. Ett bidrag till socknens historia. Katrineholm.
- Hesselman, Bengt, 1930: Långheden och Hälsingskogen. Namnstudier kring en gammal färdväg. I: NoB 18. S. 1–53.
- hfl = husförhörslängder för Stora Malms socken 1700-t.–1732. Nätdress (Riksarkivet): SE/ULA/11457/A 1/1
- Hjelmberg, Hilding, 1967: Katrineholm. Ursprunget. Från stig till järnväg. Den första generationen. 1–3. Katrineholm.
- Lindroth, Hjalmar, 1916: De nordiska ortnamnen på *-rum*. Språklig och bebyggelsehistorisk undersökning. Göteborg. (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles handlingar. Fjärde följd 18.)
- 1931: Våra ortnamn och vad de lära oss. 2 uppl. Stockholm. (Natur och kultur 25.)
- Nynäs jb = Nynäs jordebok. Skoklostersamlingen 1 qv. nr 30. 1509. SRA.
- Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. B. 2.)
- Pihl, Elin, 2021: Namn på *-rum*. I: Namn och namnforskning. Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Version 2. Red. av Staffan Nyström. Uppsala. S. 78–79. Nätdress: www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1531251/FULLTEXT01.pdf

- Sahlgren, Jöran, 1912: Skagershults sockens naturnamn 1. Stockholm.
— 1950: Vad betyder *-rum* i nordiska ortnamn? I: SvLm. S. 127–130.
Schnell, Ivar, 1971: Herremansgårdar i Södermanlands län. Nyköping.
SH = Södermanlands [landskaps]handlingar. KA.
Stenberg, Joh., 1951: Platser i Katrineholms omgivningar, belysande nejdens kulturutveckling och natur. I: Katrineholmstrakten. Anvisningar och karta utg. av Katrineholms stads idrotts- och fritidsstyrelse. Katrineholm. S. 14–72.
Stora Djulö gårdsarkiv. 1. SRA.
Strandberg, Svante, 1983: Hrund, *Runda, Röl och Skundern. Hydronymisk dentalavledning eller sekundär namnbildning? I: NoB 71. S. 133–151.
— 1988: Fallet *Djula*. Tolkningen av ett dunkelt ortnamn. Om hydronymbildning med *-l*-suffix. I: SaoS. S. 93–148.
— 1990: Personbinamn i ortnamnsbelysning. I: Allan Rostvik den 22 mars 1990. En hyllningsskrift. Red. av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 113–122.
Strid, Jan Paul, 1986: Ortnamnen på *-rum* och kontinuiteten i kulturlandskapet. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 11. S. 187–201.
— 1987: Ortnamnen på *-rum* i namnsemantisk belysning. I: Nionde nordiska namnforskarkongressen. Lund 4–8 augusti 1985. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. Uppsala. (NORNA-rapporter 34.) S. 297–315.
Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.
Stähle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på *-inge* på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
— 1954: Ortnamn och bebyggelse i Västra Vingåker. Nyköping. (Sörmländska handlingar 18.)
Sävstahp = pergamentsbrev i Sävstaholmssamlingen. SRA.
Tham, Wilh., 1852: Beskrifning öfver Nyköpings län. Stockholm.

Summary

*Djulborum, *Rundarum and Öknaborum*

A distinctive Södermanland use of the place-name element *-rum*

By Svante Strandberg

The author examines a number of place-names in the province of Södermanland with medieval forms containing or, in one case, possibly containing the final element *-rum*. The names in question are *Djulborum* (*diwlborum*, 1424) in Stora Malm parish, *Högsjörum* (*høxiorum*?, 1461) in Västra Vingåker parish, **Rundarum* (a *rundarwme*, 1383) in Västerljung parish, and *Öknaborum* (*øknabo rwm*, 1394) in Lerbo parish. The names *Djulborum* and *Öknaborum* referred to manors or demesnes comprising a good many settlements dependent on a central farm. The name **Rundarum* in Västerljung appears to have referred to an early settlement area which, over time, was divided into several individual settlements.

Rånnaväg i Gällstad

Av Svante Strandberg

Namn och bygd 109 (2021), 81–87.

Svante Strandberg, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University:
Rånnaväg in Gällstad.

Abstract

Rånnaväg (*randawægh*, 1445) is a village, now a small built-up area, in Gällstad parish in Västergötland. The final element of the name is formed from the word *väg* ‘road, way’. The first element probably contains the word *rand* ‘edge, border’ or a toponymic element *Rand-* related to it. In the area around Rånnaväg there are several topographical formations that could have been described using the word *rand*. The author is most inclined to link the element *Rånna-* of the village name, either directly or indirectly, to a stream leading from Lake Oxasjön to Lake Bystadsjön in Gällstad parish.

Keywords: village names, river names, word formation, compounds, derivation, semantics, topographical studies.

Den västgötska byn Rånnaväg i Gällstads socken öster om Åsunden och söder om Ulricehamn har gamla anor. Framväxten av tätorten Rånnaväg på samma plats har däremot ägt rum i sen tid; på ett blad av G 34 med tryckåret 1934 gör platsens bybebyggelse inte intryck av att vara ett samhälle i detta ords vanliga bemärkelse.

Äldre belägg avseende Rånnaväg är bl.a. *randawægh* 1445 18/4 Skara UUBp or., *randabergh* 1466 u.d. Gudhem SRAp or., *randauæg* 1472 17/6 Falköping UUBp or., *rondewegh* 1505 16/8 Skara SRAp or., *rondauegh* u.å. [o. 1510?] C 13 II f. 3 v. och *Råndawegh* 1540 Skjb s. 99. I SOÄ 7:1 (s. 66 ff.) anføres en skrivning *Randeuägh* 1413 med RL som angiven källa¹ och vidare skrivningar som *Ranneuegh*, *Rännaweg* 1550, *Ronawej* 1564, 1567, *Ranne-wägh* 1659 samt uttalsformerna *rånnaveg* (med en vokalkvalitet mellan *e* och *ä* i slutstavelsen) och *rånnaväg*, i båda fallen med grav accent och huvudtryck på första stavelsen.

¹ I avdelningen Källförkortningar i SOÄ 1:1 meddelas (s. 109) att förkortningen RL avser Rasmus Ludvigssons register och memoriall [om sjöar och strömmar] ... till anno etc. [15]60 (Strödda kamerala handlingar 61 i KA). Jag har emellertid inte lyckats finna belägget *Randeuägh* 1413 i denna källa. Har belägget i fråga möjligen hämtats ur någon brevförteckning av genealogen Rasmus Ludvigsson? (Se om dennes brevförteckningar Gilllingstam 1995–97 s. 700.)

Väpnaren Olof Pedersson avyttrade 1472 ett hemman i Rånnaväg till väpnaren Karl Bengtsson av Vinsarpsätten (Lundahl 1961 s. 97). Enligt uppgift av Carl Gustaf Styffe (1911 s. 134) blev Rånnaväg på Svante Stures tid »sätessgård för Lasse Karlsson som erhöll adelsbref» (odaterat koncept i det danska Rigsarkivet); se även Almquist 1960 s. 294. I äldre jordeböcker upptas sex gårdar i byn (SOÄ 7:1 s. 67).

I SOÄ 7:1 (s. 68) tolkas förleden i *Rånnaväg* som genitiv av ordet *rand*, väl med innebörden 'kant': »Då en sjö finnes invid byn, har troligen namnet urspr. avsett 'vägen vid sjökanten'» (se fig. 1 med Rånnavägssjön).

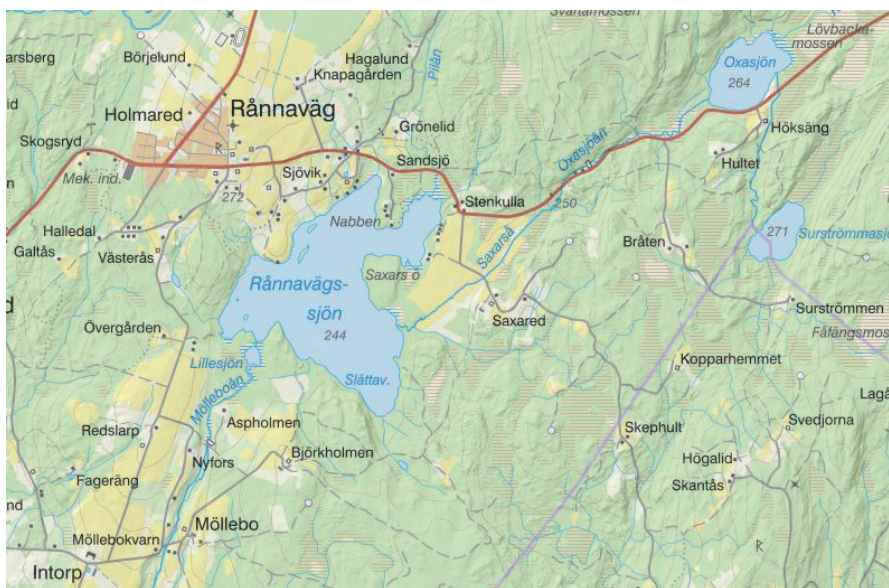

Fig. 1. Utsnitt ur Min karta/Bergodalkarta (webbkarta). © Lantmäteriet. Hämtad 2021-10-04. Bilden visar området närmast Rånnaväg.

I våra dagar går en landsväg från Frölunda vid Gällstads kyrka till Rånnaväg och vidare österut genom Grönahögs socken (T 6DNV). En genom bynamnet omvittnad väg har kanske haft samma eller en liknande sträckning. På äldre kartor (Glk Aa 21 från 1866, G 34 från 1885) finner man denna väg men däremot inte den större väg som numera utgår från Rånnaväg mot nordöst.

Att bynamnet direkt eller indirekt sammanhänger med ordet *rand* är sannolikt. Den i SOÄ föreslagna syftningen hos *Rånna-* är tänkbar. En strand vid sjön Narrveten i Virserums socken, Småland, har kallats *Randen* (Nils Henrikson 1935, OAU). Nils Ödeen (1927–30 s. 204) sammanställer gårdnamnet *Rånnamåla* i Linneryds socken, Småland, med *rand* 'rand, smalt streck; kant' och meddelar att gården ligger vid kanten av ett ganska betydande kärrområde.

En samfärdsled utmed sjön Stråken i Vartofta härad, Västergötland, har kallats *Stråknävägen* (SOSk 17 s. 161), vilket erinrar om att *Rånnaväg* äldst kan ha varit ett »strandvägsnamn». Det är dock långtifrån självklart att förleden i *Rånnaväg* åsyftar det rätt korta strandparti av den intilliggande Rånnavägssjön vilket ligger helt nära landsvägen mellan Frölunda i Gällstad och Grönahögs socken. Den strandsträcka utmed Bystadsjön som landsvägen söderut från Frölunda passerar är längre (T 6DNV). Det finns flera terrängkanter eller randliknande formationer i Gällstads socken som förefaller vara mäktigare och mer markerade än dessa strandpartier. Ovisst är »vad för slags kant i terrängen som åsyftas» heter det om förleden *Rånna-* i SOL (s. 270).

Andra nordiska toponymer på skilda håll har ansetts innehålla *rand*. Ett sådant namn i Västergötland är *Randevalla*, använt om en gård i Bollebygds socken och härad. Dess förled torde enligt SOÄ 4 (s. 52) innehålla *rand* i betydelsen 'kant'; gården uppges ligga i kanten av en höjd. Det västgötska *Rånna* i Ryds socken tolkar Ivar Lundahl i SOSk 7 (s. 80) som bestämd singularform av *rand* f. 'kant, rand'; gården ligger på en liten avsats på Billingsens sluttning. I en annan del av landskapet uppträder det med *-hem* sammansatta bynamnet *Rånnum* i Västra Tunhems socken vid kanten av en höjdplatå; det antas i SOÄ 12 (s. 62 f.) innehålla *rand* 'kant'.

Ordet *rand* förmodas ingå i olika danska och norska ortnamn. Toponymiskt kan det, framhåller Kristian Hald (1965 s. 232), åsyfta skarpt markerade backkrön. För stadsnamnet *Randers* ger Bent Jørgensen i DSt (s. 227) de två förklaringsalternativen »Mundingen ved bakkekanten» och »Stendyngen ved bakkekanten». Ett *Ranum* på östra Jylland har tolkats som 'bebyggelsen vid backkanten'; se Hald 1942 s. 89 (»ved Foden af et Bakkeparti»), DSt s. 228. By- och sockennamnet *Randlev* i Århus amt har också förbundits med *rand*; byn ligger nära en brant sluttning (DS 12 s. 74, DSt s. 228). En bebyggelse kallad *Rand* i Vejle amt ligger på ett backkrön (DS 8 s. 22).

Det som gårdnamn använda *Randa* i Hjelmeland, Rogaland fylke, har tolkats som pluralform av fno. *rōnd* f. 'kant, rand', fordom använd om Randøyna (NG 10 s. 312, Særheim 2007 s. 179; jfr Ole Bernt Syvertsen i NSL s. 356: »ein låg brem langs havstranda»). »Efter Kartet synes det, som om Gaarden ligger paa Randen af en brat Holding», heter det i NG 12 (s. 507) om Rand i Innvik, Sogn og Fjordane fylke.

Sjön Randsfjorden i Oppland fylke kallades *Rōnd* under medeltiden. Användningen av *rōnd* f. »stripe, kant, rand» kan i detta fall vara betingad av namnbärarens mycket långsmala form, förmodar Gustav Indrebø (1924 s. 154); jfr Hovda 1975 s. 40 f., NSL s. 356.

Rånden är namnet på en å i Härjedalssocknarna Hede, Linsäll och Tännäs (*Randan Fluvius* 1645 OAUexc, *Ranna fluvius* 1697 OAUexc, *Rånden* T

17DSO, SV); se Modin 1949 s. 114 ff., 187 ff. I Alfta socken, Hälsingland, används namnet *Randen* om en bäck (ek 14G4a).

Möjligheterna att topografiskt motivera förleden i *Rännaväg* på annat sätt än det i SOÄ 7:1 föreslagna är uppenbart goda. Gällstad, en inte obetydlig socken i det vidsträckta Kinds härad, har natur med markerade terrängformationer (se t.ex. G 26 från 1874 och G 34 från 1934). Albert Josefsson (1950 s. 289 ff.) beskriver landskapet i Gällstad. Han framhåller att naturen där är mycket starkt kuperad och uppger att hela häradets högsta punkt, 353 meter över havet, påträffas i socknens norra del och att »rullstensåsar, förgreningar från Galtåsen, sträcka sig genom socknen i nord-sydlig riktning». I gammal tid borde åtskilliga terränginslag i denna trakt ha inbjudit till namngivning med ordet *rand* i högre grad, kan man tycka, än den inte särskilt långsträckta norra kanten av Rännavägssjön.

Norr om den nutida tätorten Rännaväg sänker sig en terrängkant ned mot Sämån. Öster om samhället rinner Pilån vid en annan sluttning. (T 6DNV.) Om dessa lutande formationer kan man rimligtvis ha använt ordet *rand*, och förleden i *Rännaväg* kan tänkas åsyfta den ena av dem eller bådadadera. Det är emellertid också möjligt att bynamnet bevarar en hydronym som bildats direkt till appellativet *rand* eller till ett ortnamn innehållande *rand*.

Till de äldsta ortnamnen i en nejd hör som bekant ofta namn på sjöar och vattendrag. Ett framträdande vattendrag i Gällstads centralbygd är den nyssnämnda Sämån, som passerar Frölunda och utfaller i Sämsjön; att *Sämån* är det äldsta namnet på detta vatten har man inte skäl att anta. Ett annat stråk är den å från Oxasjön som rinner genom Rännavägssjön och Bystadsjön. Nutida namn på olika delar av denna vattenled är *Oxasjöån*, *Saxarså*, *Mölleboån* och *Bystadån* (ek 6D9c, T 6DNV). Ingenting tyder på att någon av dessa hydronymer är ett ursprungligt namn på ån.

Förleden i *Gällstad* kan innehålla ett forntida namn på en del av Sämån (Frölundaån); se Sahlgren 1950 s. 49, SOL s. 111. Det tycks ligga närmare till hands att överväga ett forntida hydronymiskt **Rand-* för åsträckningen mellan Oxasjön och Bystadsjön eller en del därav, då snarast avsnittet från Oxasjön till Rännavägssjön.

Oxasjöån och Kvarnamadbäcken, ett tillflöde till Oxasjön, rinner nedanför en mycket markerad, brant bergsida (fig. 2); ett namn med betydelsen 'än vid Rand eller randen, (berg)kanten' vore här synnerligen träffande (jfr om det bekanta norska *Rondane* Indrebø 1925 s. 72 ff., Hesselman 1930 s. 18 f. och Hovda 1975 s. 40, med bild av Rondevatnet). Delar av Mölleboån-Bystadån har sluttande strandsidor; i Natur i Älvsborgs län (s. 460) omtalas en passage i vattendraget med ordet *ravin*. Även topografin vid denna åsträckning har kunnat motivera en hydronym innehållande ordet *rand* 'kant, rand'.

Fig. 2. Utsnitt ur G 34 (1934). Bilden (förstorad) visar byn Rånnaväg och vattendraget i syd-västlig riktning från Oxasjön (263,1 meter över havet) till Rånnavägssjön.

Landsvägen från Frölunda till Grönahög följer mellan Oxasjön och Rånnavägssjön samma branta bergsida som Oxasjöån. Namnet *Rånnaväg* kan betyda 'vägen vid (eller till) (berg)kanten' eller 'vägen vid (eller till) Rand'. Om det innehåller ett ånamn kan det ha varit tydligare lokalisering, eftersom naturen kring Rånnaväg inrymmer flera olika höjdkanter.

En hydronymisk förled i *Rånnaväg*, genitivformen av ett **Randā* f. 'ån vid bergranden', är sålunda ett tilltalande alternativ. Tänkbart är dock att ett osammansatt **Rand* f. genom metonymi eller som metafor har kommit att användas om vattendraget mellan Oxasjön och Bystadsjön, och uteslutet är inte att *Rånnaväg* innehåller genitiv av ett om Rånnavägssjön använt **Rande* m. 'sjön som sammanhänger med ån Randā (Rand)' eller – möjligen – 'sjön i närheten av bergranden (eller höjdsidorna)'.

I ortnamnslitteraturen möter man vägnamn som anger ett resmål för vägfärd; se Hesselman 1930 s. 13 ff., Lindberg 1936 s. 255 ff. Om *Rånnaväg* ursprungligen har varit en sådan bildning, ligger det nära till hands att överväga en toponym i bynamnets förled, t.ex. ett namn på *Rand*-knutet till terrängen vid Oxasjöån.

Vid studiet av *rand* i toponymer är det inte opåkallat att erinra om ortnamnselementet fsv. *ædthur*, nysv. *jäder* m. 'kant'. Erland Rosell (1983 s. 15) framhåller att »rand- eller kantformationer är landskapstypiskt» för Dalsland och att ordet *jäder* därför uppträder i åtskilliga dalsländska ortnamn. Gård- och sockennamnet *Järn* (*Jeders kirke* 1531) i Nordals härad och gårdnamnet *Järn* i Grinstads socken, Sundals härad, förbinder han med randmoränen Dalbobergen (jfr SOÄ 15 s. 50 f., 54 f., SOÄ 16 s. 128 f., SOL s. 162) och förleden i det dalsländska sockennamnet *Järbo* med Valboåns dalföre nedanför Kroppefjälls västra branter (jfr SOÄ 18 s. 52 f., SOL s. 162).

By- och sockennamnet *Järbo* i Gästrikland anses – inte utan goda skäl – innehålla ett äldre namn på Jädraån, ett fsv. **Iædhra* bildat till *iædhur* 'kant, rand' (Hedblom 1958 s. 127 f. [»djupt nedskuren och bildar raviner med tvära kanter och branta strandbrinkar«], SOL s. 161 f.). Se vidare Nyström 1997 (s. 193 ff.) om *jäder* i svenska ortnamn.

Naturen i Gällstads socken erbjuder sålunda olika möjligheter att förstå den användning av ordet *rand* som direkt eller indirekt resulterat i förleden i *Rånnaväg*. Detta bebyggelsenamn är snarast semantiskt sekundärt. Toponymens *Rånna*- skulle kunna åsyfta Rånnavägssjöns norra strand eller terräng i dess närhet, men jag är mest böjd att direkt eller indirekt förbinda detta *Rånna*- med vattenleden från Oxasjön till Bystadsjön.

Källor och litteratur

- Almquist, Jan Eric, 1960: Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1523–1611). Stockholm. (Skrifter utg. av Rättsgenetiska institutet vid Stockholms högskola 3.)
- C 13 = Jordeboksanteckningar och räkenskaper för St. Bjurum m.m. (Åke Hansson Totts?). Omkring 1510? SRA.
- Gillingstam, Hans, 1995–97: Rasmus Ludvigsson. I: Svenskt biografiskt lexikon 29. Stockholm. S. 700–703.
- Glk Aa 21 = Sveriges geologiska undersökning. Ser. Aa. Blad 21. 1866.
- Hald, Kristian, 1942: De danske Stednavne paa -um. København. (Universitets-Jubilæets danske Samfund 333.)
- 1965: Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede Udg. København.
- Hedblom, Folke, 1958: Gästriklands äldre bebyggelsenamn. En förberedande undersökning. I: Från Gästrikland 1957–1958. S. 5–213.
- Hesselman, Bengt, 1930: Långheden och Hälsingskogen. Namnstudier kring en gammal färdväg. I: NoB 18. S. 1–53.
- Hovda, Per, 1975: Vatn og øyar og tusen fjell. Namngjeving av Norsk natur. I: Norske stedsnavn/stadnamn. Red. av Botolv Helleland. Oslo. S. 21–47.
- Indrebø, Gustav, 1924: Norske innsjønamn 1. Upplands fylke. Kristiania. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo 2. Hist.-filos. klasse 1923:7.)
- 1925: Nokre stadnamn. I: Heidersskrift til Marius Hægstad fraa vener og læresveinar 15de juli 1925. Oslo. S. 65–80.
- Josefsson, Albert, 1950: Gällstads socken. I: Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Älvsborgs län 6. Uddevalla. S. 289–297.
- Lindberg, Carl, 1936: Näskott, fsv. *Næsgatu*. I: NoB 24. S. 254–265.
- Lundahl, Ivar, 1961: Det medeltida Västergötland. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica 12.)
- Modin, Erik, 1949: Härjedalens ortnamn och bygdesägnar. Tredje tillökade och illustrerade uppl. Sveg.
- Natur i Älvsborgs län. Inventering och handlingsprogram för allmän naturvård. 1976. Vänersborg.

- Nyström, Staffan, 1997: *Jäder och Jädra*. Några reflexioner. I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 22.) S. 193–212.
- OAUexc = [Återgivet efter] excerpt i OAU.
- Rosell, Erland, 1983: Ortnamn i Dalsland. Stockholm.
- Sahlgren, Jöran, 1950: Sockennamnen. I: Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Älvsborgs län 6. Uddevalla. S. 47–52.
- Skjb = Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540. 1899–1902. Skara. (Bihang till Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 2.)
- Styffe, Carl Gustaf, 1911: Skandinavien under unionstiden med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319 till 1521. Ett bidrag till den historiska geografien. 3 uppl. Stockholm.
- Særheim, Inge, 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- Ödeen, Nils, 1927–30: Studier i Smålands bebyggelsehistoria. Ett bidrag till svensk ortnamnsforskning. Lund. (Namn och bygd. Bil. C.)

Summary

Rånnaväg in Gällstad

By Svante Strandberg

Rånnaväg is a village, now a small built-up area, in Gällstad parish in Västergötland. Old Swedish spellings of its name include *randawægh* (1445) and *randauæg* (1472).

The first element of the village name probably contains the word *rand* ‘edge, border’ or a place-name containing *rand*. Its final element is formed from the word *väg* ‘road, way’, and the name was presumably once used to refer to a road.

In the area around Rånnaväg there are several topographical formations that could have been described using the word *rand*. The author is most inclined to link the element *Rånna-* of the village name, either directly or indirectly, to a stream leading from Lake Oxasjön to Lake Bystadsjön in Gällstad parish.

Bostedsnavn og seternavn i Jämtland

Av Tom Schmidt

Josefin Devine: Bygden, byarna och buan. Studier av bebyggelsenamnen i Hackås och Ovikens socknar, med ett särskilt avsnitt om fäbodnamnen. 199 s. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för språkstudier 2021. Elektronisk version tillgänglig på: <http://umu.diva-portal.org/>

ISBN: 978-91-7855-462-1 (tryckt), 978-91-7855-463-8 (pdf)

Namn och bygd 109 (2021), 89–104.

Tom Schmidt, Oslo: Names of settlements and summer farms in Jämtland.

Abstract

In March 2021, Josefin Devine defended her PhD thesis in Scandinavian languages at Umeå University. I had the honour and the pleasure to review and publicly discuss the thesis. This article is a reworked and abridged version of my presentation and observations as external examiner.

Keywords: Sweden, Jämtland, PhD thesis, dissertation, onomastics, place-names, settlement names, summer farm names, transhumance, name continuity, etymology.

1. Innledning

I mars 2021 forsvarte Josefin Devine sin doktoravhandling *Bygden, byarna och buan* ved Umeå universitet. Tittelen kan nok synes kryptisk for enkelte, og den er da også behørig utstyrt med en opplysende undertittel, *Studier av bebyggelsenamnen i Hackås och Ovikens socknar, med ett särskilt avsnitt om fäbodnamnen*.

Såvel betegnelsen *fäbod* som fenomenet den viser til, innebærer trolig for mange noe nærmest eksotisk og bonderomantisk, kanskje i enda større grad enn de tilsvarende betegnelsene *seter* og *støl* gjør i Norge. Fotoet på omslaget, av noen slitte veiskilt, som bl.a. viser veien til Ljåbodarna, illustrerer godt at seterbruk ikke lenger er en levende del av landbruket i Jämtland. Desto viktigere er det å dokumentere disse navnene og bidra til å opprettholde bruken av dem. Men først til studiet av bostedsnavnene, som utgjør hoveddelen av avhandlingen.

Artikkelen er en redigert versjon av min opposisjon ved disputasen den 26. mars 2021.

2. Generell omtale

Boka er delt i fem kapitler. Etter en kort innledning, der forf. forklarer hvordan avhandlingen er disponert, stiller forskningsspørsmål og gjør rede for utvalget og beleggene, altså de eldre, skriftlige navneformene, følger i kap. 2 en utførlig forklaring av bakgrunnen for avhandlingen og hvilke kilder forf. har brukt. Her tar hun for seg landskapet, naturen og geologien, de tidligste spor av menneskelig aktivitet, etableringen av jordbruket, ekspansjonen i vikingtida og den påfølgende nedgangen i middelalderen – som førte til fenomenet ødegårder (sv. ödesbölen) – og endelig utviklingen av bosetningen fra seinmiddelalderen og fram gjennom 1800-tallet.

For navnestudier er den genuine, nedarvete uttalen viktig, ikke minst der eldre kilder savnes – slik det ofte er tilfellet for seternavn og natur- og teig-navn (sv. ägonamn) – eller der eldre og også moderne skriftformer preges av riksspråk (jf. *bodarna* for dialektens *buan*) eller den enkelte skriverens forståelse, evt. misforståelse av navnet. Forfatteren gir derfor en kort redegjørelse for enkelte trekk ved dialekten i området. Og uttalen av bostedsnavnene – men ikke seternavnene – er forsynt med uttaleopplysninger i landsmålsalfabetet. Samtlige navn synes å være standardisert til riksspråkformer. Forf. har også et kort kapittel om forholdet mellom nordisk og samisk, som jo er relevant i store deler av de nordlige områdene av Skandinavia – ikke minst når det gjelder navn i utmarksområdene, før hun går grundig inn på kildene. For bostedsnavnene, her soknenavn og «bynamn», finnes et stort antall belegg fra middelalderen, enkelte helt fra 1300-tallet, mange fra 1400-tallet og utover på 1500-tallet. Som hun skriver innledningsvis på s. 20, er kildematerialet fra Jämtland uvanlig rikt, noe hun forklarer bl.a. som en følge av at bygdene her i stor grad bestod av selveiende bønder. Fordi lenet i flere århundrer fram til 1645, bare avbrutt av svensk forvaltning fra 1565 til 1571, var under (dansk-)norsk administrasjon, finnes bostedsnavnene i norske og etter hvert dansk-norske kilder, noe som i til dels stor grad preger skrivemåten. Fra seinere tid finnes mange navn også på kart, i landskapsbeskrivelser med mer, som også er ekserpert for arbeidet.

Et eget avsnitt er viet oppskrifter fra navneinnsamling i marka, i all hovedsak foretatt i første halvdel av 1900-tallet, og som nå finnes i Ortnamnsarkivet i Uppsala. Uttaleopplysningene bygger i stor grad på disse, og forf. gjør så langt det er mulig, rede for hvem disse oppskriverne var og hvilken bakgrunn de hadde.

I et eget avsnitt, 2.5, drøfter forf. noen såkalte forsvunne navn, en vanlig, om enn ikke helt presis betegnelse. Disse navnene finnes jo i kildene, men det har ikke latt seg gjøre å knytte dem til eksisterende bosteder. Enkelte gjelder utvilsomt ødegårder, mens andre viser seg å gjelde teiger (sv. ägor) under eksisterende gårder, mens enkelte i virkeligheten gjelder bosteder i nabobygder.

Det neste avsnittet, 2.6, omhandler fire vanlige navneledd: *backe*, *gård*, *sta(d)* og – spesielt utførlig – *ås*. Her påpekes og drøftes hvordan dette navneleddet har fått en semantisk utvikling fra den vanlige, '(større) langstrakt høydedrag', til å bli brukt om «höjder av olika storlek och form» (s. 29).

Kapitlene 3 og 4 er en utførlig drøfting av bostedsnavnene i henholdsvis Hackås og Oviken. Hvert av disse innledes med en undersøkelse av sokne-navnet for deretter å ta for seg de enkelte «bynamnen» i alfabetisk rekkefølge. Mønsteret for gjennomgåelsen er det samme som i andre, nyere bøker og avhandlinger om bostedsnavn i serien Sveriges ortnamn, som denne avhandlingen skal bli en del av.

Etter daterte uttaleopplysninger følger en fortegnelse over eldre navneformer i kronologisk rekkefølge med opplysning om kilde. Fram til ca. 1550 er samtlige belegg ført opp, mens det deretter er foretatt et utvalg med sikte på å vise variasjonen i formene fram til slutten av 1800-tallet.

I kommentarene som følger, beskrives først beliggenheten (sv. läget), så forklares hovedleddet (etterleddet) og evt. forleddet, i den grad det er mulig, så vel etymologisk som semantisk. Der det lar seg gjøre, trekkes det inn parallelle navnelaginger fra andre steder i Sverige, til dels også ellers i Skandinavia, da særlig i Norge. Flere av navneartiklene er illustrert med gode kartutsnitt, enkelte også med fotografier – ofte forfatterens egne.

Kapittel 5 (s. 127–166) er en fordypningsstudie i seternavnene i de to soknene. Kapittelet innledes med en utførlig forklaring av hva en «fäbod» egentlig er; dette illustreres for øvrig med et fint gammelt fotografi av ei budeie (sv. butös) som koker mysost. I parentes vil jeg bemerke at budeia nok har pyntet seg for anledningen; jeg kan neppe forestille meg at den lange hvite kjolen hennes var et arbeidsantrekk. Det kan for øvrig legges merke til at hun sitter med kaffekverna på fanget.

Etter kort å ha drøftet hvor langt tilbake i tid man kan regne med seterdrift, refereres det forholdsvis lille som finnes om seternavn i forskningslitteraturen, først og fremst den svenske, men her nevnes også Olav T. Beitos store, men ikke helt vellykkete bok Norske sæternamn (1949). Seternavn er ellers tatt med i enkelte av de offisielle svenske stedsnavnpublikasjonene, noe som selvsagt ikke har unngått forfatterens oppmerksomhet.

Kildene til seternavnene i området er gjennomgående ganske unge; sjelden er de belagt tidligere enn på 1700-tallet, men det finnes navn i enkelte jordebøker fra 1600-tallet, samt på kart fra 1781 og 1823.

I et eget avsnitt, 5.5, drøftes spørsmålet om kontinuitet, og det skilles mellom beleggskontinuitet og navnekontinuitet, det sistnevnte i den forstand at samme sted beholder sitt navn over tid. Brukskontinuitet er en vesentlig forutsetning for navnekontinuiteten. I samme avsnitt tas også med viktige forhold

som stilistisk variasjon og navneleddsvariasjon, f.eks. mellom etterleddene *buan* og *vallen*.

Navnekontinuiteten illustreres ellers med resultatet av to møter forf. hadde med representanter for lokalbefolkningen, noe som viste stor forskjell mellom Hackås og Oviken. I Hackås var om lag halvparten av navnene, 13 av 25, ukjente, mens dette i Oviken bare gjaldt 6 av 54 navn.

Materialet presenteres skjematisk og i alfabetisk rekkefølge i avsnitt 5.7 (s. 137–154). Hvert enkelt navn er gitt en standardisert oppslagsform, som følges av skriftlige belegg, en kort tolkning og øvrige kommentarer, f.eks. om navnet nå er ukjent, noe om beliggenheten og om evt. annet eller andre navn på samme sted.

Drøftingen foretas i avsnitt 5.8, som tar for seg navnenes oppbygning: morfologisk (etter hovedledd og bestemmelsesledd) og semantisk i henhold til en tilpasset versjon av Kurt Zilliacus' system fra 1966. Det skilles mellom primære og sekundære seternavn; de sistnevnte er altså opprinnelig natur- og teignavn (sv. ägonamn) som uforandret er tatt i bruk som seternavn.

I den semantiske analysen deles materialet i fire grupper: navn som henpeiler på eier- og brukerforhold (det er den største gruppa, med 44 navn), navn som viser til beliggenhet, navn som forteller om egenskaper (gammel : ny, stor : liten) og navn som forteller om det som finnes eller skjer (har skjedd) på stedet. Den nest største gruppa, 22 navn, utgjøres imidlertid av uklare og usikkert forklarte navn, noe som i stor grad skyldes kildesituasjonen. Kapittelet om seternavnene gis en nyttig sammenfatning i avsnitt 5.9.

Deretter følger et engelsk sammendrag på ikke mindre enn fem sider, og avhandlingen avsluttes med en 18 siders fortegnelse over litteratur og kilder, en forkortelsesliste, en forklaring av tegn i landsmålsalfabetet samt et navneregister.

Josefin Devines avhandling er et viktig bidrag til litteraturen om bostedsnavn generelt og til studiet av navn på temporære bosteder spesielt. I det hele tatt gjør avhandlingen et positivt inntrykk; den er oversiktlig, godt disponert og lettest, trolig også for lesere utenfor det snevre, navnefaglige forskningsmiljøet. Deler av boka kan fungere som et oppslagsverk.

Verket skal, som nevnt, inngå som en del i serien Sveriges ortnamn; noe som har lagt visse føringer på framstillingen. Jeg har sammenliknet med en av de sist utkomne bøkene i serien, Lennart Hagåsens Bebyggelsenamnen i Hudiksvalls kommun fra 2014, som er første bind i underserien Ortnamnen i Hälsingland (SOHä 2:2). Den mest åpenbare forskjellen mellom Hagåsens bok og den foreliggende avhandlingen er selvsagt det store og viktige kapittelet om seternavn, men avhandlingen har også en fyldigere innledning enn Hagåsens bok, og ikke minst utgjør avsnittene om bakgrunn og kilder i kap. 2 en viktig forskjell.

Likesom Hagåsen har forf., med rette, tatt med en særskilt drøfting av vanlige navneledd, men selvsagt tilpasset hennes eget navnemateriale. Dette viser seg særlig i avsnittet om *ås* (s. 29–34), der det (s. 32) pekes på viktige onomastiske spørsmål som betydningsforskyvning og betydningsutvidelse. Viktig her er også at hun (s. 30) trekker fram hvordan det ofte er umulig å fastslå hva navnet opprinnelig viser til, og (s. 31) peker på spesifikke «betydninger» utledet av stedsnavn.

Når dette er sagt, skal det på den annen side bemerkes at Hagåsen har et fyldig avsnitt om *-boda*, der han også drøfter forholdet til *-bodarna* (*buan*), jf. også hans avsnitt om *-sätter*, som ikke er videre aktuelt i det her aktuelle området. En henvisning til Hagåsens bok ville likevel ha vært på sin plass.

I det følgende skal det trekkes fram enkelte punkt som fortjener særskilt rosende omtale.

I det korte, innledende avsnittet om hva stedsnavn forteller (s. 7), understrekes verdien av en samlet analyse av et større stedsnavnmateriale, og hvordan det å studere navnene i en større sammenheng kan gi viktig bebyggelseshistorisk informasjon. Under forskningsspørsmål (s. 8) poengteres – i allmenspråk – at navnene skal underkastes ikke bare en etymologisk, ordsemantisk analyse, men at det også vil bli foretatt en navnesemantisk analyse. Det er altså, med andre ord, et poeng å forklare hvorfor et navn er dannet med nettopp dette ordet og hva det kan fortelle. Deretter følger en oversiktlig fortegnelse over hvilke forskningsspørsmål som er relevante for studiet av nettopp seternavnene. Dette er riktig og viktig og bidrar til å gjøre arbeidet til et vitenskapelig verk ut over det å være en redegjørelse for enkeltnavn, noe som langt på vei er hovedsaken i stedsnavnutgivelser som Hagåsens bok.

Når det gjelder de første avsnittene i kap. 2, om bosetningsutviklingen, dialekten og forholdet mellom nordisk og samisk, har jeg ovenfor understreket hvor viktig dette er. Også disse avsnittene bidrar til å skille avhandlingen fra en ordinær stedsnavnutgivelse. Her er det (s. 10) også gitt plass til en bemerkning om den lokale bruken av himmelretningene (sv. väderstrecken), som får betydning for enkelte av navneforklaringene. Samme forhold finnes for øvrig flere steder i Norge. Jeg kan nevne et sted i Gausdal, en sidedal til Gudbrandsdalen, der elva renner rett sørfra, men hvor man likevel snakket om *nord i dalen*, altså i virkeligheten *sør*.

Fra side 13 vil jeg framheve punktet om dateringen av *sta(d)*-navnene, noe som gis en utførligere behandling i avsnitt 2.6.3 (s. 27). Denne navneklassen bør, slik det der presiseres, i noen grad kunne være eldre enn vikingtida. Skikken med å danne navn på *-staðir* (fsv. *stadher*) må ha vært vel etablert i Skandinavia før landnåmet på Island, og lokale forhold som sentral beliggenhet, må – slik det understrekes – tas i betraktning ved den relative dateringen.

Avsnittet om kildene (s. 20 ff.) er ganske konsentrert, men ikke noe å utsette på. Årsaken til at det eldre materialet fra Jämtland er så uvanlig rikt synes å være at den store andelen selveiende bønder førte til at flere gamle diplomer er blitt bevart. Men når det er sagt, stusser jeg litt over formuleringen om hvordan de norske bøndene hadde en sterk tradisjon for å «bruka dylika urkunder» (s. 20). De brukte da ikke kildene, men skrev eller – som nok oftere var tilfellet – *fikk skrevet* slike diplomer, som så ble bevart som viktige rettslige dokumenter.

Fra s. 23 vil jeg framheve at forf. har gjort rett i å se bort fra «tergalbelägg», som oftest (men vel ikke alltid) er vanskelige å datere. For øvrig synes *tergalbelägg* eller *tergalanteckningar* å være en spesiell svensk term.

Likeledes fra s. 23 er det interessant å få vite litt om opptegnerne, de som samlet navn i muntlig tradisjon, og forf. har tydeligvis lagt ned mye arbeid i å finne biografiske opplysninger om disse.

Avsnittene om de vanlige hovedleddene (s. 26 ff.) er kortfattet, men det essensielle er med. Under *backe* understrekes at opprinnelige naturnavn av denne typen kan være vanskelige å datere, men også at de kan være betraktelig eldre enn de eldste beleggene, men dét gjelder da strengt tatt også generelt.

Navneleddet *sta(d)* er, slik det påpekes, det mest omdiskuterte av disse, men det gjøres kortfattet og greit rede for de største problemene. For øvrig er jeg enig i den varsomme kritikken (s. 28) av Lennart Elmeviks (1994, 2000) tanke om en særskilt betydning av *stad* i Norden (av *stad* n. 'kant' – med henblikk på utmarksgårder). Forf. påpeker med rette at Elmeviks hypotese svekkes ved at navnene da ikke kan ses i sammenheng med navn i det øvrige germanske språkområdet.

Det lange avsnittet om *ås* er, som nevnt ovenfor, svært viktig og interessant. Jeg har bl.a. merket meg (fra s. 30) at det understrekes hvordan det ofte er umulig å fastslå hva navnet opprinnelig viser til. Likeledes (s. 31) kommenteres spesifikke betydninger utledet av stedsnavn og (s. 32) fenomenene betydningsforskyvning og betydningsutvidelse. Forholdet mellom leksikon og onomastikon illustreres godt på s. 33.

I de enkelte navneartiklene (s. 35 ff.) følger disposisjonen i store trekk et velkjent mønster i nyere stedsnavnutgaver – som f.eks. i Hagåsens bok (SOHä 2:2) eller Per Vikstrands bok om navn i Mörbylånga fra 2007 (SOKa 7). Her vil jeg generelt berømme forf. for god, oversiktlig framstilling. Men i langt større grad enn de to nevnte forskerne, innleder forf. prisverdig navneartiklene med en beskrivelse av beliggenheten. Der det er mulig, fastslås etymologien til hovedleddet og, så langt råd, forklares det hvordan denne etymologien forholder seg til topografien. Og der det er tale om sammensatte navn, drøftes bestemmelsesleddene på samme vis.

Særlig prisverdig er det hvordan forf. en rekke steder avslutningsvis presenterer tidligere framsatte, mer eller mindre kuriøse forklaringer og hvor-

dan disse avvises. Som et eksempel kan nevnes hvordan det under drøftingen av *Hackås* (s. 36) refereres en forklaring om at navnet skyldes innbyggernes behov for å bruke hakke og spade for å få ryddet jorda, eller at navnet skulle vise til en sjøkatastrofe på 1320-tallet!

Alt i alt gir drøftinger og forklaringer et solid inntrykk. Enkelte kritiske bemerkninger skal imidlertid framføres nedenfor.

Fra s. 127 av gis leseren en svært god framstilling av seterbruket (sv. fäbod-väsendet), og materialframstillingen fra s. 137 til 154 er grei og oversiktlig. Jeg kan uten forbehold slutte meg til forklaringen om at «det gemensamma bruket av bygdens fäbodställen» sterkt har bidratt til å bevare navnene i en større navnebrukerkrets (s. 165); jf. Magnus Olsens term «Bygdens navn» fra 1939. Jeg er også helt enig i at det for seternavnenes vedkommende er spesielt vanskelig å foreta studier av kontinuiteten p.g.a. kildesituasjonen og sannsynlige navneskifter (s. 165).

3. Noen kritiske bemerkninger

Trass i den gjennomgående positive omtalen ovenfor har jeg naturligvis også merket meg en del som kunne vært forbedret eller framstilt annerledes. Da avhandlingen, som nevnt, skal gå inn som en del av serien Sveriges ortnamn, bør forf. gjøres oppmerksom på disse; det gjelder alt fra alternative navnetolkninger til mindre skrivefeil og andre feil i formalia. Forf. har fått tilsendt en fullstendig liste med mine kommentarer, og her skal bare nevnes noen eksempler.

3.1. Navnebelegg og kilder – ufullstendige henvisninger

Forf. har lagt vekt på å sette opp så fullstendige beleggslister som mulig (fram til ca. 1550). Langt de fleste eldre navneformene er hentet fra Jämtlands och Härjedalens diplomatarium (JHD), og som oftest henvises det da også til evt. oppføring i Diplomatarium Norvegicum (DN). Men det er unntak, f.eks. på s. 35: *in Hakaas* 1391 fra «RAP (JHD 1 s. 143)», som også er nevnt i DN 3 s. 374. Siden JHD, i motsetning til DN, ikke er tilgjengelig på nettet, kan henvisningene til DN ha en viss verdi.

For de aller fleste beleggene oppgis hvor diplomtet er skrevet, men slik opplysning om proveniens mangler for flere belegg fra DN. Det gjelder f.eks. svært mange av de 108 beleggene hentet fra DN 14, mens det enkelte steder presiseres at stedsangivelse mangler i kilden («u.o.», = *utan ort*). For de 49 beleggene fra DN 15 mangler på den annen side slike opplysninger bare tre–fire steder.

Kildeforkortelsene synes gjennomgående å være korrekt gjengitt i fortegnelsen s. 173 ff., men det er i det minste ett unntak. Under *Rogsta* (s. 55) nevnes

et belegg fra «Glysisvallur I:3 s. 174», som viser seg å tilsvare 15 henvisninger til «Broman».

Under *backe* (s. 26) nevnes *Halvonsbacke*. Ifølge navneregisteret nevnes dette bare her. Hva betyr navnet?

Under *Hackås* oppgis (s. 37): «fvn. *haka*, fsv. *haka* f.», «fvn. *haki*, fsv. *haki*». Her er altså både norrøn og gammelsvensk form tatt med. Tilsvarende under *Gillsta* (s. 45), «fvn. *gildi*, fsv. *gilde* m.», mens det f.eks. under det følgende *Gärde* bare føres opp «fsv. *gærpe* n.», ikke det tilsvarende norrønt *gerði* n. Jeg har funnet flere eksempler på slik inkonsekvens, og undrer på hvilken tanke som ligger bak. For øvrig er det ved *haki* ingen genusmarkering, men derimot ved *haka* like ovenfor. Også ved *gilde* og *gærpe* oppgis genus.

Hov (s. 46 f.) gis en god, nyansert forklaring. Det vises bl.a. til to artikler av Per Vikstrand (1992, 1993), men her burde også vært nevnt den utførlige drøftingen hans i avhandlingen fra 2001. Det poengteres at forekomsten av *Hov* viser et vestlig trekk, i motsetning til det østnordiske *Vi*, som bl.a. forekommer et par steder i Storsjöbygden. Dette viser ifølge forf. til «samband med Mälardalen». Det samme ordet, i formen norrønt *vé* n. finnes imidlertid også i norske navn, både usammensatt *Ve* fem steder (NG Fællesregister) og som forledd, f.eks. *Veøy* i Romsdalen.

Rogsta (s. 55) forklares overbevisende av det primært vestnordiske mannsnavnet *Roald*, norrønt *Hróaldr*. Her ville det vært på sin plass med en henvisning til Lind (sp. 578–580) og spesielt til supplementsbindet, Lind Suppl., som i sp. 468 fra Jämtland nevner «Roldstadir» fra DN 3 s. 552 (1441) og skriver at det «hör kanske ock hit»; jf. forfatterens «*i roldstahdom* 1441 4/2 u.o. RAP (JHD 1 s. 256)». I DN 3 oppgis for øvrig at diplommet er skrevet i Näs sn., noe forf. nevner for fire andre navn med belegg i samme diplom (*Dödre*, *Salsån*, *Tunvågen* og *Myre*).

Botåsen (s. 82). Forleddet settes til «fvn. *bót* f., 'bukt, liten vik'». Norrønt *bót* i betydningen 'bukt' er ifølge Fritzner (1 s. 173) bare kjent i sammensetninger som *knésbót*, *kalfabót*, foruten i et islandsk stedsnavn.

3.2. Personnavn som forledd?

I en rekke navn forklares forleddet av et person- eller tilnavn (*binamn*), eller en slik forklaring nevnes som en mulighet, og i de aller fleste tilfeller er drøftingen tilfredsstillende. Noen bemerkninger og unøyaktigheter skal imidlertid nevnes.

Mot slutten av navneartikkelen om *Hackås* nevnes (s. 36) – med henvisning til Lind – muligheten for at forleddet kunne være «personnamnet *Haki*/*Haka*» (men forklaringen avvises). Lind nevner imidlertid bare mannsnavnet norrønt *Haki*, som ifølge Sveriges medeltida personnamn (SMP 9 sp. 582) bare

er høyst usikkert belagt én gang i Sverige (1500-t.?). Men navnet er kjent både fra Danmark og Norge og antas å foreligge i en rekke norske stedsnavn; se Oluf Ryghs Gamle Personnavne (1901), et verk som overraskende nok ikke er brukt i avhandlingen, samt Lind Suppl. sp. 376 (oppført i kildefortegnelsen s. 181, men ikke vist til). *Haki* finnes også som tilnavn, mens et tilnavn *Haka* på den annen side bare er belagt i noen islandske sagahåndskrifter, og da om én nordmann på 900-tallet (Lind Bin. sp. 130).

Billsta (s. 37). Mannsnavnet *Bille* skal ifølge forf., med henvisning til SMP (2 sp. 317), foruten i Uppland og Västmanland være belagt i Østfold i Norge. Dette er neppe riktig. Norrønt *Billi* antas imidlertid i Norske Gaardnavne (NG 1 s. 125) å foreligge i **Billerud* (et forsvunnet navn i Rakkestad i Østfold) og er ellers nevnt i Ryghs forklaring av et par andre navn på Østlandet, bl.a. i *Biltveten* i Eidsberg. Forklaringen er for øvrig avvist i det nylig utgitte BØ 19 s. 284 ff., som forf. naturlig nok ikke har hatt mulighet for å bruke. Lind (sp. 139) har bare ett eksempel på *Bili* (med én *l*) i patronymet *Bilasun*, registrert i Sør-Audnedal i Vest-Agder ca. 1430. Se nærmere ved *Bilbøn* i Gudbrandsdalen i Schmidt 2000 s. 147–152. Det finnes ellers flere norske *Bil(d)stad*. Spesielt interessant her er kanskje *Bildstad* i Sparbu i Nord-Trøndelag, som Karl Rygh «under Tvivl» forklarer av et mannsnavn *Bildi*, *Billi* (NG 15 s. 215).

Forleddet i *Kårgärde* (s. 48 f.) anses som flertydig, men én mulig forklaring er det utbredte personnavnet *Kåre*, norrønt *Kári*. Som et argument mot denne tolkningen anføres at personnavn sjelden er forledd i gamle navn på *-gårde*. Dette er utvilsomt riktig, men forklaringen kan ikke dermed utelukkes. I Norske Gaardnavne nevnes åtte navn på *-gjerd(et)* med personnavnforledd: fire av disse med belegg fra 1500- og 1600-tallet, der i alle fall to må antas å være fra middelalderen: *Amundsgjerdet* og *Frakkagjerd*, begge kjent siden 1567 (NG 15 s. 20 og 10 s. 402), kanskje også *Bårdsgjerde* siden 1666 (NG 13 s. 152) og *Fransgjerdet* siden 1669 (NG 13 s. 277).

Forf. nevner her det norske *Kårtvet* (NG 5 s. 274) og oppgir to belegg, fra 1544 og 1578, som viser bindevokalen *-e-*. Her kunne med fordel vært tatt med det eldste belegget, *a Karapuaeit* fra 1347; jf. ellers oversikten i Rygh 1901 s. 153 f. Et viktigere eksempel enn *Kårtvet* er likevel *Kårjord* i Botne i Vestfold, så vidt jeg kan forstå en nøyaktig parallell til *Kårgärde*. *Kårjord* er skrevet *aa Karagerdj* ca. 1400, samt i *Karægarde* i en litt yngre tilføyelse i samme kilde, men så *Koriord* i 1593 (NG 6 s. 67). Jeg forstår ellers ikke hva som menes med at «ett *Kåre*- är inte den förväntade genitivformen av *Kåre*» (s. 49). Jo, jf. norrøn genitiv *Kára*.

Häggsåsen (s. 100). En forklaring av mannsnavnet norrønt *Heggr*, slik antydning av Flemström og Nordlander, anses med rette som mindre sannsynlig; det opplyses at det er «svagt belagt i isländsk litteratur». Jeg vil understreke at Lind (sp. 502) bare har to islandske eksempler, begge fra landnåmstida. Det

ene av disse synes i alle fall å gjelde en oppdiktet person: Landnámabók nevner ifølge Lind en «Heggr af Heggssstöðum».

Björnsbodarna (s. 138) med forleddet i genitiv, forklares av dyrenemnet *björn* m.; jf. *Björnviken* (s. 138) uten forklaring, der appellativet synes rimelig. Formelt sett kan *Björnsbodarna* like gjerne inneholde mannsnavnet *Björn*.

3.3. Alternative navneforklaringer

Felingen (s. 40 f.) er opprinnelig et sjønavn, og forf. forklarer dette som en avledning «bildat till fsv. *fiæla* v. 'skylå, dölja'. Her kunne det vært vist til Hellquist 1903–06 s. 118. Ifølge ham viser *Fiæl-* til noe langstrakt (det nevnes at sjøen har en avlang form). Men den her foretrukne forklaringen av «skylå, dölja» passer like godt eller bedre. Her kunne for øvrig vært nevnt verbet norrønt *fela* 'gjemme'. Jf. også Gustav Indrebøs (1924 s. 49 f.) forklaring av *Filling*.

Forleddet i *sta*-navnet *Fäste* (s. 42 f.) settes overbevisende til «fsv. *fit*, [...] 'äng vid vattendrag'», men forf. tilføyer i en parentes «eller det beslåktade jämtländska appellativet *fettja*». Denne alternative forklaringen er ikke aktuell i et så gammelt navn. Det er utvilsomt tale om gsv. (og norrønt) *fit*, (som forøvrig burde hatt genusmarkering).

Våle (s. 69 f.) anses som tvetydig: «antingen af fsv. *vardher* 'vårdkase' eller sv. dial. *vål*», bl.a. «'berg' [...], 'rishög', 'vindfålle'». Navnet er tidligst registrert i 1348, og det er lite trolig at fsv. *vardher*, norrønt *varði* m., skulle gjengis med <l> så tidlig og videre fram til 1500-tallet. Seinere opptrer bare én form med <rd> (1565). Dette svekker en forklaring av *varði*. Her kunne det for øvrig vært bemerket om ordet *varde* brukes i dialekten, og uttales det i så fall med diftong som i det aktuelle bynavnet?

For øvrig kunne det utbredte norske *Våler* vært trukket inn, av norrønt *váll* m., ifølge NG Indl. s. 84 trolig om jord ryddet ved brenning; det vises der også til *vål* m. i «svenske Bygdemaal». Se også BØ 3 s. 18 om herredsnavnet *Våler* i Østfold, antakelig et norrønt **Válar* < **vál* n. i feminint flertall – og om gårdsnavnet også i BØ 19 s. 503 f.

Forleddet i *Näcksta* (s. 53) forklares av innsjønavnet *Nåkten*. Dette anses som utolket, men det nevnes bl.a. at Natan Lindqvist (1926 s. 238 ff.) har koplet navnet til et «fvn. *nekk* m.», 'elvekrok'. Ordet finnes imidlertid ikke i norrønt, derimot i norsk; se Torp 1919 s. 454, som setter det i samband med norrønt *hnekkir* m., 'tilbakegang'.

Bugården (s. 83) forklares primært av appellativet norsk *bugård* m., 'gårds-plass'. Navnet er tidligst registrert i 1562, men en forklaring av norrønt *bugarðr* m., 'gårdsbruk, bondegård', burde likevel kunne være en alternativ forklaring.

Helgebacken (s. 98). Forleddet, sannsynligvis mannsnavnet *Helge*, opptrer først i 1501, og «byns ursprungliga namn är *Backa*». Eldre former som *vnder*

Baka o.l. 1438–1520 kan imidlertid forstås som et fast sammensatt norrønt **Undirbakka*. Slike navn finnes flere steder i Norge. *Östnår* (s. 70), «austen aar» i 1348, synes å være en parallell.

Flere uttaleopplysninger viser apokoperte former på *-bakk*, og det vises til mange eksempler i Ångermanland. Disse er svært vanlige i Norge, også utenom strøk der apokope er utbredt. Jf. *Drøbak* ved Oslofjorden, *Enebakk* i Akershus og flere eksempler i Østfold, bl.a. *Sellebakk* ved Fredrikstad (BØ 14 s. 37).

Forleddet i *Kinderåsen* (s. 104) forklares av «*tjärn*, fsv. *tiærn*». Det eldste belegget, *j tiannaraas* 1480, kan like gjerne gjengi gen. sg. *tjarnar* av det tilsvarende norrøne *tjørn* f.

Kusböle (s. 106). Det vises til at de eldste beleggene tyder på en bøydd form av «fn. *kusi*» (her er vel ment «fvn.», d.v.s. norrønt, *kussi* m.). Men da uttalen av *Kusböle* har lang (egt. diftongisert) *u*, kunne det ha vært vist til tilnavnet norrønt *Kúsi* m., ‘kakse, herremann’. Jf. *Kusevika* i Bø i Vesterålen (Lind Bin. sp. 227). For øvrig nevner NG 2 s. 226 et forsvunnet «*Kuðböll*» i *Enebakk* i Akershus, men uten kommentar. Når det gjelder sammensetninger med *böle*, kunne det generelt vært vist til Schmidt 2013.

Munk- (s. 145) er «otolkat». Ordsemantisk er dette uproblematisk, men navnesemantisk foreligger flere muligheter, bl.a. at navnene viser til avsides beliggenhet; se f.eks. Indrebø 1929 s. 168, BØ 14 s. 180 f.

3.4. Henvisninger til parallelle navnelaginger

Generelt skulle jeg gjerne sett enda flere henvisninger til parallelle navnedannelser andre steder, og for navn i Jämtland er det særlig aktuelt med henvisninger til norske navn.

Under *Dödre* (s. 39) nevnes et plantenemne «**doðra*, sv. *dodra*» med henvisning til to norske navn. Da burde det vært opplyst at **doðra* er norrønt femininum. Her kunne det ellers vært på sin plass å vise til Ryghs Norske Elvenavne fra 1904 (NE s. 29), selv om en forklaring av et elvenavn ikke synes å kunne foreligge i *Dödre*.

Finnsved (s. 41 f.) er et forholdsvis ungt navn. Forf. kommenterer et belegg *Finnswen* fra slutten av 1700-tallet og antyder at det kan forstås som en bestemt feminin dativform av svensk *sved* f. og n. Her kunne det vært vist til det utbredte, og likeledes forholdsvis unge, norske *Svea*, dativ *Sveen*.

Salom (s. 55–58). Vedrørende *sal* norrønt *salr* m. (s. 57) og en eventuell kultisk forståelse av dette: Her kunne det vært vist til de norske *Óðinssalr*, *Skíringssalr* og *Téssalr* (se nærmere i BØ 11 s. 19 og BØ 17 s. 259–61, som bl.a. bygger på Kåre Hoel 1986).

Skede (s. 63 f.). Med hensyn til kult: Her burde vært trukket inn de tallrike, norske kirkestednavnene *Ski*, *Skee*, *Skei* og sammensetninger som f.eks.

Skeiðákr, to steder, det ene kirkestedet Skjåk i Gudbrandsdalen. Det kunne vært vurdert om ikke beliggenheten av Skede like nord for Hackås kan styrke kulttteorien.

Tunvågen (s. 64–66). En forklaring av norrønt *tunna* f. (norsk *tønne*) slik det foreslås, virker sannsynlig. Men det kunne også vært vist til elvenavnet *Tunna* (jf. *Tynset* i Østerdalen, norrønt **Tunnusetr*) og kanskje de trøndske *Tunnset* og *Tunnsjøen* (Norske Elvenavne s. 278 f.). Flere skriftformer med <y> kunne nok vise til norrønt adj. *tynni*, ‘todelt’, som passer med formen på vika, men forf. har nok rett i at det heller er *tunna*; jf. formene *Tønne*- i 1566 og 1568, *Tøn*- i 1570. En norsk sideform av *tønne* f. er for øvrig *tynne*.

Navnet *Vinälven* (s. 67 f.) «kan [...] vara gammalt». Med et eldste belegg *j huinnel* fra 1469 kan det neppe være tvil. Navnet forklares som en avledning med *l*-suffiks til verbet norrønt *hvína*, ‘suse’; tillegget *-älven* som en omtolkning. I samband med dette nevner forf. to norske elvenavn *Kvina* med henvisning til «NSL s. 195». Her har forf. brukt 2. utgave av Norsk stadnamnleksikon, mens hun i litteraturfortegnelsen korrekt viser til 4. utgave, der *Kvina* og *Kvinesdal* omtales på s. 273.

På s. 74 i drøftingen av *Oviken* viser forf. bl.a. til NG 4:2 s. 126, som skal være 4:1 (*vin*-navnet *Oden* [“o:e] i Gudbrandsdalen av norrønt *vað* n., ‘vade-sted’). En annen henvisning som kunne vært aktuell i denne drøftingen, er gårdsnavnet *Øde* i Vestre Slidre i Valdres, som i NG 4:2 s. 289 f. forklares med henvisning til *Oden*. Se likevel Schmidt 2009 s. 289 f., der forleddet tentativt forklares som et elvenavn **Óð* f. dannet til norrønt adj. *óðr*, ‘ør, vill, gal’. Jf. forfatterens foretrukne forklaring av *Oviken*, til dialektordet *od*, ‘fiskeyngel’, et ord som av flere har vært satt i forbindelse med «no. dial. *o(d)*, ‘hidsig, vild, gal’», en forklaring som – uten henvisning – tydeligvis er hentet fra Ivar Aasen.

Under *Borgen* (s. 80), som forklares som bestemt form av *borg* f., ikke et *vin*-navn, nevnes med henvisning til Valter Jansson (1951) at «*vin*-namn ofta har grav accent». Dette gjelder nærmest utelukkende; i Norge er sikkert tonem 1 (*akut accent*) i *vin*-navn tradisjonelt bare brukt i navnet *Bergen*. Valter Janssons (s. 21) opplysning om tonem 1 i det norske gårdsnavnet *Kyken* er ikke riktig. Han har oversett at tonemtegnet er uteglemt i NG 2 s. 312: «*kyki*». Jansson nevner her også *Skreppen* i Modum, Buskerud, men for dette har NG 5 s. 225 feilaktig tonem 1 (oppskrift i Norsk stadnamnarkiv presiserer at det skal være tonem 2).

Ved *Gisselåsen* (s. 90 f.) antas det at formen *i gitlas* (1441) skyldes feilstaving, men dette er ikke nødvendigvis slik. Det finnes tidlige eksempler på overgangen *sl* > *tl* i norsk; jf. *Asle* > *Atle*, *Haslem* > *Hatlem* (Seip 1955 s. 287).

Gräftåvallen (s. 93). Elvenavnet *Grefsta* er kjent fra Østerdalen i Hedmark og antas å foreligge i flere gårdsnavn (se NE s. 77). Det forklares som ‘elv som renner i et nedgravd leie’, og man spør seg om dette kunne passe for *Gräftå*.

Under *Hanabacken* (s. 97) nevnes *Hanestad* i Østfold. Dette er utførlig drøftet i BØ 7 s. 213–17, der det antas at forleddet viser til enten en høydeformasjon eller en bekk. Når det gjelder *Hanaberg* i Rogaland, som det også vises til, kan det nevnes at tolkningen i NG 10 s. 13 f. er modifisert av Inge Særheim (2007 s. 89), som også nevner gårdsnavnet *Hana* i Høyland (nå Sandnes), som han mener kommer av norrønt *hani* m., brukt om et berg.

Häggen (s. 99 f.). Forf. viser til at Sigurd Fries (1957 s. 84) anser *Hägg* i Småland som det eneste (svenske) navnet der trenemnet *hegg* m. (sv. *hägg*) forekommer i ubestemt form entall. NGs *Fællesregister* nevner 5–6 eksempler på det usammensatte *Hegg*, bl.a. i Lier i Buskerud, kjent siden ca. 1400, og i Agdenes i Sør-Trøndelag, tidligst fra 1520-tallet (NG 5 s. 314, NG 14 s. 43). Jf. ellers *Hegge* i Valdres, av norrønt flertall *Heggir* (NG 4:2 s. 300, Schmidt 2005 s. 107 f.). Til spørsmålet om hvorvidt det kan være tale om et elvenavn, kan det bemerkes at Oluf Rygh (1904 s. 96) nevner tre levende *Hegga*; ett ligger til grunn for *Heggedal* i Asker i Akershus, kjent som *j Hæggiaedahum*, *Heggiædal*, *j Heggia dalenom* ca. 1400 (NG II s. 161). Rygh viser her også til *Häggån* i Älvsborgs län.

Orrgården (s. 112 f.) forklares fortrinnsvis av et mannstilnavn *Orre*, og det vises til *Orud* i Østfold (NG 1 s. 116) og til «Orrestad» i Sogn (NG 12 s. 92). *Orud* i Rakkestad i Østfold kommer heller av fuglenemnet (BØ 20 s. 375), men *Orrastad* i Sogndal i Sogn forklares i NG 12 s. 92 tentativt av et mannsnavn **Orri*. Det kan tilføyes at Inge Særheim (2007 s. 175) primært forklarer *Orrestad* i Sokndal og Eigersund av fuglenemnet norrønt *orri* m., evt. av et elvenavn laget til fuglenemnet eller til trenemnet *qlr* m.

For *Orrböle* i Ångermanland, som det også vises til, kan det nevnes at NG Indl. s. 46 har eksempler på fuglenemne i *bøle*-navn: *Krákubóli*, *Haukabóli* og *Rafnabóli*. Fra færøysk kan nevnes appellativene *álkubøli*, *gásabøli*, *skarva-bøli*. Se ellers Schmidt 2013 s. 14.

Skottgården (s. 115 f.). For et personnavn norrønt *Skati* vises det bl.a. til det norske «Skaterud» i Oppland. Dette er *Skatrud* i Øystre Slidre i Valdres, som er drøftet i Schmidt 2005 s. 195–97, der det konkluderes med at forleddet viser til noe utstikkende, som jo et stykke på vei stemmer med forklaringen av *Skottgården*. Avslutningen om at navnet viser til en «relativ lägesanvisning» (se også s. 15), er strengt tatt en antakelse, men den er rett nok godt argumentert for.

Ältnes (s. 124) forklares av fuglenemnet norrønt *alpt*, *qlpt* f., ‘svane’. En nøyaktig parallell til navnet er *Ertnes* i Våler i Østfold, skrevet *j Älftanæse* ca. 1400 (NG 1 s. 371, BØ 3 s. 160).

Önsta (s. 124 f.) er tidligst registrert som *j arnestadhom* (1470). I kommentaren nevnes «appellativet *ari* m. ’örn’ eller ett fsv. personnamn *Arne*». Her er vel ment norrøn genitiv *ara* (sg. og pl.). De eldste beleggene tyder imidlertid

på at det heller er tale om genitiv *Arnar* av mannsnavnet norrønt *Qrn* (evt. fuglenemnet *qrn* m., gen. sg. *arnar*, pl. *arna*). Gen. sg. *Arna* av mannsnavnet norrønt *Arni* er en like sannsynlig forklaring. De eldste formene av *Önsta* kan imidlertid ikke gjengi *ari*. Her kunne det ellers ha vært vist til en rekke norske *Arna(r)staðir*; f.eks. *Ánnstad* i Sortland i Nordland (af *Arnastad* i Aslak Bolts jordebok fra 1430-tallet, NG 16 s. 395); *Ánnestad* [”*ønsta*”] i Skiptvet i Østfold (*j Arnastadhom* ca. 1400, NG 2 s. 81, BØ 2 s. 68); jf. også *Áneby* [”*ømby*”] i Nittedal i Akershus (*i Arnaby* ca. 1400, NG 2 s. 290, Schmidt 2000 s. 455–57).

Ljåbodarna (s. 163) skal lokalt være forklart av «det jämtska ordet *ljå* ’lie’». Forf. mener navnet alternativt kan forklares av et registrert naturnavn *Jån*. Dette synes ikke å være kartfestet, derimot finnes det her ei våtmark *Ljåflon* ved en markert, stor sving av bekken/elva Stor-Fuan. Her kunne det vært trukket inn en rekke norske navn på *Ljå*-, f.eks. *Ljådal* i Gjerstad, Aust-Agder, som ifølge NG 8 s. 15 «maa sigte til en ljaiformet Bøining af Elveløbet». I Orkdalen i Sør-Trøndelag finnes et *Ljåmo* med følgende forklaring: «1ste Led er sandsynlig et Elvenavn Ljá [...]. Kvamsbækken og Aassiden danner her en sterk Krumning omkring den Slette, hvorpaa Gaarden ligger. Det var vel ogsaa muligt, at kun denne Del af Elveløbet har baaret dette Navn» (NG 14 s. 127). Det kunne vurderes om ikke elvesvingen mellom *Ljåflon* og *Ljåbodarna* kan være opphavet til navnet.

Innvedingene og merknadene som er tatt med her, rokker ikke ved det overordnede inntrykket av en solid og velskrevet avhandling. De gode sidene ved framstillingen og forklaringene oppveier langt de mindre heldige sidene og småfeilene. Men enkelte av synspunktene jeg har nevnt ovenfor, kan kanskje være verd å ta med når avhandlingen skal omarbeides til et bind i serien Sveriges ortnamn.

Litteratur

- Beito, Olav T., 1949: Norske sæternamn. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XLV.)
- Elmevik, Lennart, 1994: Ortnamnselementet fornnordiskt *-staðir* – innebörd och ursprung. I: Vikingetidens sted- og personnavne. Rapport fra NORNAs 22. symposium i København 14.–16. januar 1993. Red. av Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 54.) S. 113–125.
- 2000: Om ortnamnselementen *-sta(d)* och *-lösa*. I: NoB 84. S. 69–87.
- Flemström, Bertil, 1972: Jämtländska ortnamn. Östersund.
- Fries, Sigurd, 1957: Studier över nordiska trädnamn. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 29. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 3.)
- Fritzner, Johan, 1883–96: Ordbog over det gamle norske Sprog. 1–3. 2. utg. Kristiania. [Bd. 4. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. Oslo 1972.]

- Hellquist, Elof, 1903–1906: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- Hoel, Kåre, 1986: Huseby-garders gamle navn. Huseby – Tesal. Huseby – Odinssal. Huseby – Skiringssal. I: Institutt for namnegransking (Norsk stadnamnarkiv). Årsmelding 1985. Oslo. S. 119–132.
- Indrebø, Gustav, 1924: Norske innsjønamn 1. Upplands fylke. Kristiania. (Videnskapselskapets Skrifter 2. Hist.-Filos. Klasse. 1923. 7.)
- 1929: Stadnamn fraa Oslofjorden. Oslo. (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo 2. Hist.-Filos. Klasse. 1929. 5.)
- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala–København. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- NG Fællesregister = Norske Gaardnavne. Fællesregister ved Albert Kjær. Oslo 1936.
- Nordlander, Johan, 1899: Jämtländska ortnamn tolkade. Stockholm. (SvLm 15:2.)
- 1914: Om jämtarnas gamla namnskick. I: Jämtlands läns forminnesförenings tidskrift 6. S. 71–84.
- Olsen, Magnus, 1939: Norge. I: NK 5. Stedsnavn. S. 5–52.
- Rygh, Oluf, 1901: Gamle Personnavne i norske Stedsnavne. Efterladt Arbeide. [Utg. av Sophus Bugge & K. Rygh.] Kristiania.
- Schmidt, Tom, 2000: Norske gårdsnavn på -by og -bø med personnavnforledd. Oslo. (Acta Humaniora 87.)
- 2005: Nøvn austa åsen. Bustadnamn i Øystre Slidre. Oslo.
- 2009: Nøvn vesta åsen. Bustadnamn i Vestre Slidre. Oslo.
- 2013: *Bøle, Bøler* og *-bøl(e)* i norske gårdsnavn. I: NN 30. S. 13–48.
- Seip, Didrik Arup, 1955: Norsk språkhistorie til omkring 1370. Oslo.
- Særheim, Inge, 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Vikstrand, Per, 1992: Ortnamnet *Hov* – sakralt, terrängbetecknande eller bägge delarna? I: Sakrale navne. Rapport fra NORNA's sekstende symposium i Gilleleje 30.11. – 2.12.1990. Red. av Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 48.) S. 123–139.
- 1993: Förkristna sakrala ortnamn i Jämtland. I: NoB 81. S. 49–84.
- 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)

Summary

Names of settlements and summer farms in Jämtland

By Tom Schmidt

In March 2021, Josefine Devine presented her PhD thesis at Umeå University. In her abstract, she gave the thesis the English title *The settlement district, villages and summer farms: Studies of settlement names in the parishes of Hackås and Oviken, with a special chapter on summer farm names*. This article is a reworked and abridged ver-

sion of my presentation and observations as external examiner at the public defence of the thesis.

Following a brief introduction, the article is divided into two main sections, the first of which is a general and largely positive account of the thesis, and the second a collection of more critical observations.

In the first section, I review the thesis point by point, giving an account of – and praising – its structure, presentation of the data and linguistic discussion of the names, primarily the names of parishes and villages. I stress in particular how, at many points in her work, the author presents, discusses and to a large extent rejects previously proposed explanations for names.

The chapter on summer farm names begins with a detailed discussion of the phenomenon of transhumance, how old this system could be, literature on names of summer farms, availability of sources, and the important question of continuity. The survey of individual names is brief, but clear. The analysis of summer farm names that follows is thorough and is presented in a satisfactory manner.

My critical observations are arranged in four groups: (1) Records and sources of names – incomplete references; (2) Personal names as first elements? (3) Alternative explanations for names; and (4) References to parallel name formations. Regarding the last of these points, I call for even more references, especially to Norwegian names, which, given Jämtland's history and dialect, should be of interest to Swedish as well as Norwegian readers.

By way of conclusion, I note that – despite certain technical objections – my overall impression is that Josefine Devine has delivered a solid and well-written thesis which – following some reworking – merits a place in the *Sveriges ortnamn* series.

Kan stadnamn ha meining?

Ein studie av metafor og metonymi i fjellnamn

Av Stig J. Helset

Namn och bygd 109 (2021), 105–125.

Stig J. Helset, Department of Language and Literature, Volda University College: Can place-names have meaning? A study of metaphor and metonymy in mountain names.

Abstract

This article discusses the fundamental onomastic question of whether or not place-names have meaning. To explore this question, the author examines mountain names in Sunnmøre, Norway, in the framework of the metaphor and metonymy theories of cognitive linguistics. Within these theories, the human conceptual system is regarded as fundamentally metaphorical and metonymical, i.e. our thoughts, experiences, perceptions and actions are considered to be governed by metaphors and metonyms. The study of mountain names in Sunnmøre shows that a large proportion of these names seem to be metaphors, transferring characteristics from one domain to another, although some of them might equally be metonyms, transferring characteristics within the same domain. Thus, it is argued that most of the mountain names in Sunnmøre have at least some form of meaning.

Keywords: metaphor, metonymy, cognitive linguistics, place-names, mountain names, Sunnmøre, Norway.

1. Innleiing

Spørsmålet om namn har meining eller berre referanse, har vore drøfta sidan antikken (Summerell 1995), og opp gjennom historia har det utvikla seg to motstridande tradisjonar med omsyn til dette spørsmålet, nemleg éin som byggjer på «the meaninglessness thesis of names» og ein annan som byggjer på «the thesis of the maximum meaningfulness of names» (Langendonck 2007 s. 24, Nyström 2016 s. 40). I denne artikkelen vil eg freiste å kaste lys over dette spørsmålet ved å bruke teoriar frå kognitiv lingvistik som utgangspunkt for ein analyse av fjellnamn på Sunnmøre, Noreg. Innanfor kognitiv lingvistisk teori argumenterer ein nemleg for at omgreppssystemet til mennesket er grunnleggjande metaforisk (Lakoff & Johnson 1980, 1999) og metonymisk (Langacker 2009 s. 46), dvs. at våre tankar, erfaringar, oppfatningar og handlingar er styrde av metaforar og metonymiar, og dersom det skulle syne seg at

min hypotese om at mange av fjellnamna på Sunnmøre er danna metaforisk eller metonymisk, kan dette gje grunnlag for å hevde at dei ikkje berre har referanse, men også iallfall ei form for meining. Forskingsspørsmåla for denne artikkelen er derfor: *På kva måtar og i kva utstrekning har metafor og metonymi verka inn på namngjevinga av fjella på Sunnmøre, Noreg?* Gjennom ei drøfting av desse spørsmåla meiner eg nemleg å samstundes kunne kaste lys over det grunnleggjande onomastiske spørsmålet om stadnamn kan ha meining.

Tesen om at namn er meiningslause, blir ofte tilskriven John Stuart Mill (1843 s. 33), som hevda at «Proper names are not connotative: they denote the individuals who are called by them; but they do not indicate or imply any attributes as belonging to those individuals». Tesen om at namn har meining, blir ofte tilskriven Gottlob Frege (1892 s. 30), som karakteriserer det han omtalar som ‘Sinn’ ($\approx$ ‘meining’) som noko i mellom referansen til namna (objektet i seg sjølv) og den subjektive representasjonen vi har av objektet. Det er såleis grunnlag for å hevde at Frege går lenger enn Mill med omsyn til å rekne med at namn har meining. I tida etter Mill og Frege har ei rekkje ulike språkfilosofar, lingvistar og namnegranskarar innteke ulike posisjonar med omsyn til spørsmålet om namn kan ha meining, og drøftingane av dette spørsmålet er i høgste grad levande jamvel i dag.

I boka *Theory and typology of proper names* gjev Willy van Langendonck (2007) ei inngåande drøfting av den semantiske statusen til namn, og som vi snart skal sjå, kan vi trygt plassere han mellom dei som argumenterer for at namn kan ha meining. Vel å merke presiserer også Langendonck (2007 s. 116) at den primære funksjonen til namn er den individutpeikande, at (den opphavlege) meininga bak eit spesifikt namn ikkje (lenger) determinerer namnets denotatum, og at namn, til skilnad frå appellativ, ikkje har ei *hevdvunnen* leksikalsk meining.

For å klargjere spørsmålet om namn kan ha meining, trekkjer Langendonck (2007 s. 92) opp eit skilje mellom namn som er gjevne ad hoc i form av deklarasjonar (jf. Searle 1976) med utgangspunkt i *proprie* eller ikkje-*proprie* lemma, og namn som har blitt til gjennom ei gradvis *proprialisering* av appellativiske uttrykk. I den sistnemnde typen vil det typisk føregå ei semantisk bleiking, slik at namnet vanlegvis vil bli frikopla frå meininga i det appellativiske uttrykket.¹ Ifølgje Langendonck (ibid.) er det likevel namn som er gjevne ad

¹ Staffan Nyström (1995 s. 82 ff., 2016 s. 41 ff.) argumenterer likevel for at det føregår ein vekselsverknad mellom den *proprie* og ikkje-*proprie* delen av leksikon, noko som inneber at den *proprie* meininga ved namn og den leksikalske meininga ved det tilsvarande ordet *kan* vere gjensidig avhengige av kvarandre. Ifølgje Nyström (ibid.) gjeld dette særleg namn som har tette sambandslinjer til den ikkje-*proprie* delen av leksikon, slik som til dømes *Storsjön*, som han meiner ein vanskeleg kan hevde kan vere heilt utan meining. Sidan denne artikkelen ikkje hand-

hoc med utgangspunkt i *proprie* lemma, som er dei mest prototypiske namna. Kurt Zilliacus (1966 s. 9, 1997 s. 15 ff.) argumenterer som Langendonck for at dei aller fleste stadnamn blir danna på bakgrunn av analogi til appellativ i leksikon og ikkje minst på bakgrunn av analogi til allereie eksisterande *proprium* i onomastikon, sjølv om også han reknar med at nokre stadnamn kan bli danna ved at appellativiske frasar umedvite glir over til å bli namn (Zilliacus 2002 s. 146 f.). Eero Kiviniemi (1976 s. 52) argumenterer også for at dei fleste namn er danna ved hjelp av analogi, før han synleggjer korleis naturnamn typisk blir danna på bakgrunn av semantiske analogimønster. Ved analogisk namngjeving føregår namnedanninga altså ved ei form for jamføring eller tydingsoverføring, noko vi skal sjå har likskapstrekk med det som skjer når namn blir danna metaforisk eller metonymisk.

Langendonck (2007 s. 86) argumenterer vidare for at namn kan ha ulike typar av det dei omtalar som «presupposed meaning», slik som «categorical, associative, emotive and grammatical meaning». Langendonck hevdar at «categorical meaning» for namn korresponderer med det som Eleanor Rosch (1977) omtalar som «basic level concepts» for appellativ. Til dømes vil *hund* vere eit slikt grunnkonsept, medan *basset* er for spesifikt og *dyr* er for vidt. Om ein høyrer eit namn som *Balto*, vil ein typisk kategorial presupposisjon hos mottakaren såleis vere at det her må vere tale om ein hund. Når det gjeld stadnamn, brukar Langendonck (2007 s. 80) døme som *the City of Paris* og *the River Thames*, som han meiner språkbrukarane tillegg dei kategoriale meiningane ‘by’ og ‘elv’, sjølv utan presiseringane *the City of* og *the River*. Langendonck (2007 s. 86) presiserer at denne typen kategorial meining «is the only (presupposed) lexical meaning that proper names seem to have at the level of established linguistic convention». Assosiativ meining er derimot subjektive og tidvis intersubjektive førestillingar som knyter seg til referenten til eit namn. Til dømes vil namnet *Napoleon* gjerne gje assosiasjonar som knyter an til eigenskapar ved og handlingar utførde av den kjende franske keisaren som styrte Frankrike tidleg på 1800-talet. Emotiv meining liknar på assosiativ meining, med den skilnaden at førstnemnde typisk viser til positive eller negative kjensler. Til dømes vil namnet *Adolf* gjerne vekke negative kjensler mellom dei som opplevde det som hende før og under andre verdskrig. Samla sett syner dette at namn faktisk kan ha ulike typar meining, sjølv om eg er samd med Langendonck (2007) i at namn ikkje har ei hevdvunnen leksikalsk meining. Lat oss no vende blikket mot det som er hovudtematikken for denne artikkelen, nemleg spørsmålet om namn kan ha meining gjennom metaforar og metonymiar.

lar om denne typen namn, vil eg ikkje gå nærmare inn i denne drøftinga, men berre kort kommentere at eg er samd i vurderingane som Nyström gjer her.

Langendonck (2007 s. 93 f.) argumenterer for at *proprial lemma* kan vere polysemiske med omsyn til presupponert kategorial meaning, før han poengterer at «different readings of a *proprial lemma* can be linked by operations like metonymy, metaphor, generalization, specialization, and so on». Som døme på høvesvis metonymi og metafor trekkjer han fram følgjande to setningar: «You are talking about **a different John**.» og «He is becoming **a second Napoleon**.» [Mi utheving.] Zilliacus (1997) trekkjer også fram metaforiske namn som det han meiner er eitt av få særtilfelle der namn kan seiast å ha meaning:

Remotely situated settlements and outlying fields have sometimes been given the name *Sibirien* because the namer has associated the locality with the far-distant deportation region in Russia. Of a similar type are expressions like “a proper Judas” and “a new Hitler” (Zilliacus 1997 s. 19).

Dette syner at metafor og metonymi spelar ei ikkje uvesentleg rolle ved namngjeving, og at denne typen namn har iallfall ei form for meaning i seg sjølv. Likevel må ein kunne seie at metafor og metonymi har fått etter måten lite merksemd innanfor namnegransking i det heile, og jamvel mindre innanfor nordisk stadnamngransking. Ikkje dess mindre påviser Nyström (2013) eit betydelig innslag av metaforiske og metonymiske namn i tre ulike område av Sverige. Ein av få andre artiklar i nordiska namnetidskrift som har dette feltet som hovudtematikk, er ein artikkel av Inge Særheim (2018) om metaforar i skjergardsnamn. I innleiinga til denne artikkelen poengterer Særheim (s. 83 f.) at bruk av metafor er særleg vanleg i fjellnamn. Andre har peikt på det same (jf. til dømes Helleland 1997 s. 50). Som nemnt innleiingsvis, har eg derfor valt å granske bruken av metaforar og metonymiar i eit utval fjellnamn, nærmare bestemt fjellnamna på Sunnmøre, Noreg. Samstundes står metafor- og metonymiteoriar som vi har sett, heilt sentralt innanfor kognitiv lingvistikk (jf. til dømes Lakoff & Johnson 1980, Langacker 1999, Barcelona 2000). Føremålet med denne artikkelen er altså å synleggjere korleis innsikter frå desse teoriane kan kaste nytt lys over spørsmålet om namn kan ha meaning. I det neste kapittelet skal vi derfor sjå nærmare på korleis desse omgrepa blir definerte innanfor kognitiv lingvistikk, før vi i kapittel 3 skal sjå at mange av fjellnamna på Sunnmøre kan vere danna enten metaforisk eller metonymisk. Desse påstandane blir underbygde i kapittel 4, der eg argumenterer for at ein stor del av namna/namneledda har blitt danna metaforisk, og i kapittel 5, der eg argumenterer for at ein annan del av namna/namneledda kan ha blitt danna metonymisk, før eg i kapittel 6 argumenterer for at det på denne bakgrunnen er grunn til å rekne med at mange av fjellnamna på Sunnmøre iallfall har ei form for meaning.

2. Metafor og metonymi i kognitiv lingvistikk

Innanfor kognitiv lingvistikk legg ein vekt på å granske språket både som eit kognitivt fenomen og som eit sosiokulturelt fenomen, og ein grunnleggjande hypotese er at språket i hjernen til individet utviklar seg kontinuerleg som eit resultat av sosial interaksjon med andre individ i ulike kulturelle kontekstar (Tomasello 2003). Ein reknar med tre ulike dimensjonar av språk: omgrep, som er mentale strukturar i minnet til individet (Eysenck & Keane 2010), språklege einingar, slik som til dømes appellativ og proprium, og kategoriar, som består av einingar eller situasjonar i den røynde verda – eller i tenkte verder (Cruse 2011). Omgrep er mentale abstraksjonar som svarar til ein kategori av einingar eller situasjonar ute i verda, og dei språklege einingane er sambandslinja mellom omgrep og kategoriar (Mannsåker 2017 s. 49 ff.). Dei språklege einingane tilhøyrer kollektivet på den måten at dei er konvensjonar som har bygd seg opp og blitt nedfelte i eit språkbrukssamfunn over lang tid (Croft 2000 s. 95 f.), sjølv om Langacker (2008 s. 218) presiserer at det aldri vil vere fullstending uniformitet mellom språket til dei ulike individa innanfor eit gjeve språksamfunn.

Gjennom publikasjonen *Metaphors we live by*, som blir rekna for å vere ei av dei mest retningsgevande bøkene innanfor det kognitive paradigmat (Grady 2007), lanserte George Lakoff og Mark Johnson (1980) *Conceptual Metaphor Theory*, som argumenterer for at omgrepssystemet til mennesket er grunnleggjande metaforisk. Det er viktig å streke under at ein innanfor denne teorien definerer metafor som kognitive strategiar, prosessar eller mekanismar for omgrepsleggjing som er styrande for erfaringar, tankar, oppfatningar og haldningar, medan dei språklege metaforuttrykka berre blir sett på som overflatemanifestasjonar av dei konseptuelle metaforane. Ikkje dess mindre reknar teorien med at ein kan få innblikk i dei bakanforliggjande konseptuelle metaforane ved å studere dei språklege metaforuttrykka (Neset 2011 s. 34, Mannsåker 2017 s. 51 f.).²

Zoltán Kövecses (2010 s. 4) skriv at «In the cognitive linguistic view, metaphor is defined as understanding one conceptual domain in terms of another conceptual domain». Til dømes kan vi tenke eller snakke om livet gjennom omgrep frå reise, noko som er vanleg å uttrykkje gjennom kapitel når ein talar om dei konseptuelle metaforane: LIV SOM REISE, der LIV er måldomenet og REISE

² Etter publiseringa av *Metaphors we live by* (Lakoff & Johnson 1980) har *Conceptual Metaphor Theory* både blitt kritisert og revidert fleire gonger (jf. til dømes Lakoff & Johnson 1999). Det vil her føre for langt å gå inn på alle dei ulike metafor- og metonymiteoriane som har blitt utvikla innanfor kognitiv lingvistikk dei siste 40 åra. I det følgjande skal vi derfor rette søkelyset mot dei delane av kognitiv lingvistikk som er særleg relevante for bruk av metafor og metonymi i namn.

er kjeldedomenet. Dette for å skilje dei einskilde konseptuelle metaforane frå dei ulike språklege metaforuttrykka som kan inngå i ein konseptuell metafor. Dei konkrete språklege metaforuttrykka blir gjerne markerte med kursiv skrift: Han har inga *retning* i livet (Kövecses 2010 s. 6).

Joseph Grady (1999) trekkjer opp eit skilje mellom korrelasjonsmetaforar, som oppstår som ei følge av basale erfaringar med omverda der erfaringar frå kjeldedomenet blir overførte til mottakardomenet gjennom komplekse operasjonar, likskapsmetaforar, der det er tale om funksjonell likskap, og bilemetaforar, der det er tale om fysisk likskap. Vi kan vidare merke oss at Grady (1999 s. 95) argumenterer for at likskapsmetaforar og bilemetaforar, i motsetnad til korrelasjonsmetaforar, fungerer i båd retningar, kan innebere koplingar mellom omgrep av same type og er lite avgrensa, fordi det berre er fantasien som set grenser for kva som kan bli samanlikna med kva ut frå funksjonell eller fysisk likskap.

Eit anna omgrep som har stått sentralt innanfor kognitiv lingvistikkk særleg dei siste åra, er metonymi. Kövecses (2010 s. 173) definerer omgrepet slik: «Metonymy is a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same domain, or idealized cognitive model (ICM).» Til dømes kan vi tenke eller snakke om døden gjennom omgrep som kan seiast å tilhøyre det same domenet, slik som varme: Måtte han *brenne* i helvete, og slike metonymiar er vanleg å uttrykkje gjennom kapitel slik: VARME FOR DØD, der DØD er måldomenet og VARME er kjeldedomenet.

Som ein forstår, er det springande spørsmålet når ein skal avgjere om noko er ein metafor eller ein metonymi, om dei to involverte entitetane kan seiast å tilhøyre *ulike* domene eller ikkje. Viss «ja», har vi med ein metafor å gjere. Viss «nei», har vi med ein metonymi å gjere. Problemet er at det ofte er vanskeleg å slå fast kva som kjenneteiknar eller utgjer eit domene, og dermed om to gjevne entitetar tilhøyre det same domenet eller to ulike domene, noko som i sin tur kan gjere det vanskeleg å avgjere om jamføringa og tydingsoverføringa er metaforisk eller metonymisk (jf. Dasher & Traugott 2001, Barnden 2010).

Det er rimeleg å rekne med at mange av fjellnamna av den aktuelle typen i utgangspunktet har oppstått som eit resultat av jamføring og tydingsoverføring mellom klart fråskilde domene, noko som då gjer at vi kan kategorisere dei som metaforiske namn (jf. *finger* m. > *Fingeren*). Samstundes er det slik at metaforbruken har vore så pass omfemnande i namngjevinga av fjell, at det etter kvart har danna seg det som Helleland (1997 s. 53) omtalar som eigne «terrengappellativ» for denne typen lokalitetar. Mykje talar for at slike terrengappellativ i kombinasjon med eksisterande namn har blitt brukte som utgangspunkt for stendig nye fjellnamn (jf. *egg* f. > *Kvassegga* > *Trongegga*). I slike tilfelle kan ein argumentere for at det er tale om jamføring og tydings-

overføring innanfor det same domenet, slik at denne typen namn heller bør bli kategoriserte som metonymiske namn enn som metaforiske namn.

3. Oversyn over materialet

Materialet som er lagt til grunn for denne studien, er fjellnamna slik ein finn dei på den topografiske kartserien N50 i det geografiske området Sunnmøre, Møre og Romsdal, Noreg. Målestokken på kartserien er 1:50000, medan ekvidistansen er 20 meter og høgdedekninga går frå fjordane til dei høgste fjelltoppane, som ligg tett på 2000 moh. Det kan naturlegvis diskuteraast kva for kriterium som bør leggjast til grunn for å klassifisere ein gjeven terrengforma-sjon som eit fjell, og dermed også kva for kriterium som bør leggjast til grunn for å klassifisere eit gjeve namn som eit fjellnamn. I denne studien har eg valt å definere eit fjellnamn på Sunnmøre slik: Namn på fjellmassiv eller fjelltopp som ragar opp i lendet, ligg over tregrensa og er kartfesta på eit av dei kartblada av N50-serien som dekkjer Sunnmøre.

Med dei brukte registreringskriteria gjev N50-serien i alt 766 fjellnamn til nærmare handsaming. Av desse er 96 usamansette, medan 670 er samansette. Dei namna som skal stå i søkjelyset her, er slike som kan ha kome i stand som eit resultat av metafor, dvs. tydingsoverføring frå eitt domene til eit anna, eller som eit resultat av metonymi, dvs. tydingsoverføring innanfor det same domenet. Ei oppteljing syner at heile 82 av dei 96 usamansette namna kan bli rekna for å ha blitt danna metaforisk eller metonymisk, der fleire av dei språklege metafor- og metonymiuttrykka går att som nemne på fleire ulike fjell (jf. høvesvis *Keipen* og *Tinden*). Det er verdt å presisere at 12 av desse 82 usamansette namna er danna metaforisk til noko som er ein heilskap også i kjeldedomenet, dvs. at dei botnar i jamføring med allereie samansette appellativ (jf. *Matøskja*).

Når det gjeld dei samansette namna, kan vi skilje mellom bruk av metafor og metonymi i høvesvis utmerkingsledd og hovudledd. Ei oppteljing syner at så mykje som 402 av dei i alt 670 hovudledda i materialet kan bli rekna for å ha blitt danna metaforisk eller metonymisk (jf. høvesvis *Middagshesten* og *Trongegga*). Mellom utmerkingsledda er bruken av metafor og metonymi langt mindre omfemnande enn kva tilfellet er med hovudledda og dei usamansette namna. Berre 33 av dei i alt 670 utmerkingsledda kan bli rekna for å ha blitt danna metaforisk eller metonymisk (jf. høvesvis *Muletua* og *Akslahornet*). Det er elles verdt å merke seg at ein del av namna har det vi kan rekne som separate metaforar eller metonymiar både i utmerkingsleddet og i hovudleddet (jf. *Dukhornet*, der utmerkingsleddet *Duk-* truleg har kome i stand som metafor

til appellativet *duk* m., medan hovudleddet *-hornet* kan ha kome i stand metonymisk i høve til terrengappellativet *horn* n.). I den vidare presentasjonen av materialet skal vi i kapittel 4 sjå på metaforar inndelte etter ulike kjeldedomene, før vi i kapittel 5 skal sjå nærmare på namn som kan vere danna metonymisk.

Før vi kjem inn på dei ulike metaforane, er det grunn til å presisere at ein del fjellnamn som tilsynelatande har kome i stand gjennom biletmetaforar, mest truleg har kome i stand som eit resultat av hendingar på staden. Til dømes er det slik at ein del av fjellnamna på Sunnmøre som inneheld dyrenemne, truleg botnar i at det aktuelle fjellområdet har vore tilhaldsstad for dyra, snarare enn i ei jamføring mellom form på (ein del av) det aktuelle dyret og fjellet/fjellformasjonen. Ved foten av fjell som *Saudehornet*, *Geithornet* og *Hestehornet* har høvesvis sauer, geiter og hestar truleg beita lenge før desse fjella fekk namn, noko som gjer det sannsynleg at denne typen hendingar på staden er bakgrunnen for at desse fjella i si tid fekk dei namna som dei fekk (jf. Sæheim 2018 s. 83). Eit moment som styrker denne hypotesen, er at hestar ikkje har horn, noko som gjer at det vil vere urimeleg å rekne med at eit namn som *Hestehornet* har kome i stand som eit resultat av metafor. Dei namna i materialet som eg etter namnesemantiske vurderingar har kome fram til at mest truleg er danna på bakgrunn av hendingar på staden, er ikkje tekne med i oversynet over metaforiske namn nedanfor.

4. Metafor i fjellnamn

Vi skal sjå at dei fleste av dei metaforiske fjellnamna har kome i stand som eit resultat av det som Joseph Grady (1999 s. 95) kallar biletmetaforar. George Lakoff og Mark Turner (1989 s. 89 ff.) strekar under at i denne typen metaforar er det ikkje tale om at eit omgrep blir tilordna eit anna omgrep, men derimot om at eit mentalt bilete («image») blir tilordna eit anna mentalt bilete. Vi har sett at Grady (ibid.) argumenterer for at likskapsmetaforar og biletmetaforar i liten grad er avgrensa og svært produktive, då det berre er fantasien som set grenser for kva som kan bli samanlikna med kva ut frå funksjonell eller fysisk likskap, og vi skal sjå at dette i høg grad også gjeld for fjellnamna på Sunnmøre, der det er biletmetaforar danna på grunnlag av fysisk likskap som dominerer. Dei fleste av dei språklege metaforuttrykka i materialet som ligg til grunn for denne studien, botnar i eitt av følgjande tre kjeldedomene: menneske, dyr og overtruiske skapningar eller gjenstandar. Noko forenkla sagt er det her tale om at menneska som levde på gardane på Sunnmøre i tidlegare tider, har overført eigenskapar og kjenneteikn ved (delar av) menneske, dyr

og overtruiske skapningar eller gjenstandar til fjella/fjellformasjonane i kring gardane på bakgrunn av oppfatta fysisk likskap når dei har namnsett dei.

4.1. Kjeldedomenet er menneske

På bakgrunn av Conceptual Metaphor Theory (jf. Lakoff & Johnson 1980, Kövecses 2010 s. 4) kan ein hevde at den konseptuelle metaforen FJELL SOM MENNESKE, der MENNESKE er kjeldedomenet og FJELL er mottakardomenet, har danna grunnlaget for ulike språklege metaforuttrykk både i usamansette fjellnamn og i hovudledd og utmerkingsledd i samansette fjellnamn i materialet som ligg til grunn for denne studien.

Vi har sett at 82 av dei i alt 96 usamansette namna har blitt danna metaforisk eller metonymisk. Det er grunn til å rekne med at 12 av desse er danna ved metaforen FJELL SOM MENNESKE via følgjande språklege metaforuttrykk: *Aksla, Barmen, Fingeren, Kollen*³, *Okla, Skallen, Kjerringa/Kjerringo/Kjerringane* (5 førekomstar) og *Brørene*. Vi ser at dei seks første metaforuttrykka som syner til MENNESKE, botnar i jamføring med og tydingsoverføring frå underdomenet LEKAMSDDEL hos menneske, medan dei to siste botnar i underdomena KVINNE og SLEKTSKAP. Dersom vi no ser nærmare til dømes det metaforiske namnet *Fingeren*, er det etter mi vurdering rimeleg å rekne med at dette namnet har ei form for meaning, og ikkje berre ein referanse. Fjellformasjonen som det her er tale om, liknar mykje på ein finger hos mennesket, samstundes som appellativet *finger* m. er høgfrekvent i daglegtalen. Det er såleis gode grunnar til å tru at mange turgåarar tenker på (noko i retning av) det semantiske innhaldet av *finger* m. når dei snakkar om *Fingeren*.⁴ Vi merker oss elles at dei to namna *Aksla* og *Kollen* skil seg ut frå dei andre namna ved at dei like gjerne kan ha blitt danna metonymisk som metaforisk, sidan *aksl* f. og *kolle* m. faktisk blir brukte i appellativ form om terrengformasjonar i sunnmørsdialekten, i motsetnad til kva som er tilfellet med til dømes *finger* m. og *kjerring* f.⁵

Mellom dei 402 av dei i alt 670 hovudledda i dei samansette namna som kan bli rekna for å ha blitt danna metaforisk eller metonymisk, har vi følgjande 13 førekomstar av språklege metaforuttrykk som det er grunn til å rekne med

³ «Koll m. 1) Top, hoved; især Haartop, Isse, den øverste Deel af Menneskets Hoved» (Aasen 2003 [1873] s. 357).

⁴ I fortsetjinga av kapittel 4 og i kapittel 5 finn eg det overflødig å på dette viset eksemplifisere korleis dei ulike namna og namnelekkane kan seiast å ha meaning, då dette så å seie «gjev seg sjølv» – gjeve at ein aksepterer dei ovanfor presenterte metafor- og metonymiteoriane innanfor kognitiv lingvistikk.

⁵ I slutten av kapittel 2 har eg gjeve ei kort utgreiing om kvifor nokre av namna/ledda som kan ha blitt danna metaforisk, like gjerne kan ha blitt danna metonymisk. I dette kapitlet vil eg berre nemne denne typen namn og ledd, før eg kjem attende med ein meir utførleg argumentasjon for dette i neste kapittel.

er danna på bakgrunn av den konseptuelle metaforen FJELL SOM MENNESKE: *Bjørnstigkollen*, *Festøykollen*, *Maudekollen*, *Hovdenakken*, *Tronstadnakken*, *Haukåsryggen*, *Klovekinn*, *Teinnosa*, *Skagetåa*, *Rokkekjerringa*, *Kvistadkjerringane*, *Rundebranden* og *Dalagubben*. Dei ni første av desse botnar i jamføring med og tydingsoverføring frå underdomenet LEKAMSDEL hos menneske,⁶ medan dei fire siste botnar i underdomena KVINNE og MANN. Hovudledda *-kollen*, *-nakken* og *-ryggen* skil seg ut frå dei andre hovudledda ved at dei like gjerne kan ha blitt danna metonymisk som metaforisk.

Mellom dei 33 av dei i alt 670 utmerkingsledda i dei samansette namna som kan bli rekna for å ha blitt danna metaforisk eller metonymisk, har vi følgjande 9 førekomstar av språklege metaforuttrykk som det kan vere grunn til å rekne med er danna på bakgrunn av den konseptuelle metaforen FJELL SOM MENNESKE: *Akslahornet*, *Kollefjellet*, *Brandefjellet*, *Kongsvollen*, *Kjerringøyra*, *Gregorshornet*, *Halldornibba*, *Jønshornet* og *Rømerhornet*. Dei to første av desse botnar i jamføring med og tydingsoverføring frå underdomenet LEKAMSDEL hos menneske, medan dei tre neste botnar i underdomena MANN og KVINNE og dei fire siste botnar i underdomenet NAMN PÅ MENN. Det er grunn til å stille spørsmål ved om det i desse fire siste tilfella er tale om jamføring. Kanskje er det her heller tale om gjenbruk av føre- eller etternamn til faktiske historiske personar som på ulike måtar var knytte til det aktuelle fjellet, og i så tilfelle kan ein knapt rekne dette som metaforiske namn. Utmerkingsledda *Aksla-* og *Kolle-* skil seg elles ut frå dei andre utmerkingsledda ved at dei like gjerne kan ha blitt danna metonymisk som metaforisk.

4.2. Kjeldedomenet er dyr eller overtruiske skapningar

Den konseptuelle metaforen FJELL SOM (LEKAMSDEL HOS) DYR ser ut til å ha danna grunnlaget for språklege metaforuttrykk i 10 av dei i alt 96 usamansette namna i materialet, nemleg *Bjørnen*, *Bjørnenakken*, *Fuglehovudet*, *Hanen*, *Hesten*, *Gjøna*, *Tenna*, *Skorkja* og *Hornet* (2). Dei fem første er lett gjennomskodlege, medan dei tre neste treng nærmare forklaring: Fjellnamnet *Gjøna* botnar truleg i tydingsoverføring frå gno. *gjódr* m., som tyder fiskeørn (Randers 1962 s. 351). *Tenna* kan botne i tydingsoverføring frå «Terna f., (Søfugl), Sterna Hirundo. Sædvanlig udtalt annerledes end det forrige, nemlig Tedna og Tenna» (Aasen 2003 [1873] s. 742). *Skorkja* kan botne i tydingsoverføring

⁶ Det er også tenkeleg at det ved ein del av desse namna er snakk om FJELL SOM (LEKAMSDEL HOS) DYR, sidan namngjevarane like gjerne kan ha tenkt på ryggen til eit dyr som på ryggen til eit menneske, når hen har gjeve ein bestemt fjellformasjon namnet *Haukåsryggen*, til dømes. Av pragmatiske årsaker har eg likevel valt å kategorisere denne typen namn under metaforen FJELL SOM (LEKAMSDEL HOS) MENNESKE. Det viktigaste i denne samanhengen, er at vi får slått fast at denne typen namn uansett er metaforiske.

frå «Skork f., Storknoglet og vantrivelig hundyr, mær og især ko» (Ross 1971 [1895] s. 677). *Hornet* skil seg ut frå dei andre namna ved at dei like gjerne kan ha blitt danna metonymisk som metaforisk.

I tillegg til desse dyremetaforane er 5 av dei usamansette namna truleg danna på grunnlag av den konseptuelle metaforen FJELL SOM (LEKAMSEDELAR ELLER EIGEDLAR HOS) OVERTRUISKE SKAPNINGAR, nemleg *Risenosa*, *Trollhetta*, *Trollkyrkja*, *Gjura* og *Tussa*. Dei tre første er lett gjennomskodlege, medan dei to siste treng nærmare forklaring: *Gjura* kan botne i jamføring med «Gygr f., Jættekvinde, Berg-Risens Kone. (I Folkesagn)» (Aasen 2003 [1873] s. 219), medan *Tussa* kan botne i jamføring med «Tuss m., Kobold, fabelaktig Væsen. [...] Nogle Steder Tusse; [...] Fl. *Tussar* betegner Underjordiske Væsen eller Vætter i Almindelighed» (Aasen 2003 [1873] s. 777).

Når det gjeld hovudledda, ser det ut til at den konseptuelle metaforen FJELL SOM (LEKAMSEDEL HOS) DYR har danna grunnlaget for heile 233 språklege metaforuttrykk. Dei aller fleste av desse namna har *-hornet* som hovudledd, og desse skil seg ut frå dei andre ved at dei like gjerne kan vere danna metonymisk som metaforisk, noko som gjer at vi skal kome attende til dei i neste kapittel. Den konseptuelle metaforen FJELL SOM DYR har likevel truleg danna grunnlag for følgjande 2 språklege metaforuttrykk mellom hovudledda i materialet: *Middagshesten* og *Storhanen*. Det ser vidare ut til at 2 av dei språklege metaforuttrykka mellom hovudledda i materialet botnar i metaforen FJELL SOM OVERTRUISKE SKAPNINGAR, nemleg *Storetoren* og *Litletoren*, altså ei form for jamføring med den norrøne guden Tor.

Når det gjeld utmerkingsledda, har den konseptuelle metaforen FJELL SOM DYR berre danna grunnlaget for 2 språklege metaforuttrykk, nemleg *Selsteinen* og *Muletua*. I tillegg ser det ut til at 4 av dei språklege metaforuttrykka mellom utmerkingsledda botnar i metaforen FJELL SOM OVERTRUISKE SKAPNINGAR, nemleg *Gjuratind*, *Huldrehornet*, *Trolltindane* og *Frøhornet*, der det siste utmerkingsleddet truleg botnar i ei jamføring med den norrøne gudinna Frøya.

4.3. Kjeldedomenet er gjenstandar

Ei oppteljing syner at den konseptuelle metaforen FJELL SOM GJENSTANDAR truleg har danna grunnlaget for språklege metaforuttrykk i heile 55 av dei i alt 96 usamansette namna i materialet, og i det følgjande listar vi dei opp i alfabetisk rekkjefølgje: *Auskjeret* (2), *Benkene*, *Blæja* (2), *Bolten*, *Børa*, *Dyna*, *Egga*, *Eggene*, *Eggja*, *Felden*, *Hetta*, *Hyrningane*, *Høystakken*, *Jakta*, *Keipen* (8), *Klakken*, *Korga*, *Kubben*, *Laupen*, *Lesten*, *Matøskja*, *Merket*, *Nivane*, *Niven*, *Råna*, *Saksa*, *Skåla*, *Skolma*, *Skruben*, *Slogen*, *Smørkinna*, *Stabben*, *Staven* (2), *Sukkertoppen*, *Sølvkallen*, *Tinden* (2), *Tårnet* (2), *Vardane*, *Varden* (3), *Verhal-*

den og Øyna. Dei fleste av desse namna er lett gjennomskodlege, men nokre av dei treng ei nærmare forklaring.

Fjellnamnet *Børa* botnar truleg i ei jamføring med «Bør f./Byrd f., en Kasse eller stor Kiste, især til Korn» (Aasen 2003 [1873] s. 103, 105), medan *Felden* truleg botnar i jamføring med «Feld m., et Skindtæppe, Dække af laaddent Skind, f. Ex. til en Seng» (Aasen 2003 [1873] s. 154). *Hyrningane* botnar mest truleg i jamføring med «Hyrning m., noko bøygd og (ofte) rettvinkla tverrtre på slede med (opp)stående endar» (NO 5 s. 875), men namnet kan også botne i jamføring med «Hyrning m., Dyr med horn» (Aasen 2003 [1873] s. 299). *Klakken* kan botne i jamføring med «Klakk m., en Banke eller opphøiet Grund i Søen; Fiskegrund (= Skalle)» (Aasen 2003 [1873] s. 344). *Råna* botnar mest truleg i jamføring med «Raa f., Raa paa et Seil, Seilstang» (Aasen 2003 [1873] s. 545), sjølv om dette må innebere ei tydingsforskuving frå seglstong til segl, som fjellet frå sjøfararane si side kan minne om. *Skolma* kan botne i jamføring med «Skolm f., Muslingskal (= *Skjel*)» (Aasen 2003 [1873] s. 545), sjølv om namnet også kan ha oppstått ved proprialisering med utgangspunkt i appellativet «Skolm f., Kløft, Aabning; især: Kjeft el. Mund» (ibid.). *Skruvn* botnar truleg i jamføring med «Skruv n., en liden Kornstak» (Aasen 2003 [1873] s. 636), medan *Slogen* truleg botnar i jamføring med «en slogje = sammenbundne greiner til å smuldre gjødsel på markene med, eller til å dra høi på» (Randers 1962 s. 367). *Verhalden* botnar mest truleg i jamføring med «Vedrhold f., Høi, smal støtteformig skymasse» (Ross 1971 [1895] s. 897). Namna *Egga* og *Tinden* skil seg ut frå dei andre namna ved at dei like gjerne kan ha blitt danna metonymisk som metaforisk.

Mellom dei i alt 670 hovudledda ser det ut til at den konseptuelle metaforen FJELL SOM GJENSTANDAR har danna grunnlaget for så mykje som 164 språklege metaforuttrykk. Dei aller fleste av desse namna har *-egga* eller *-tinden* som hovudledd, og desse skil seg som allereie nemnt ut frå dei andre ved at dei like gjerne kan vere danna metonymisk som metaforisk, noko som gjer at vi skal kome attende til dei i neste kapittel. Den konseptuelle metaforen FJELL SOM GJENSTANDAR har likevel truleg danna grunnlag for følgjande 20 språklege metaforuttrykk mellom hovudledda i materialet: *Blåfelden*, *Dalevarden*, *Liavarden*, *Mosvarden*, *Storevarden*, *Tovardane*, *Eidskyrkja*, *Hornindalsrokken*, *Høgstolen* (2), *Lågstolen*, *Overøystolen*, *Røstallen*, *Skårasalen*, *Storbua*, *Storbøra*, *Vetlebøra*, *Storkjelen*, *Ulsteinhetta* og *Volsetskåla*. Av desse kan vi merke oss dei som endar på *-varden*. Ifølgje Aasen (2003 [1873] s. 824) er nemleg ein varde eit «Mærke af opreiste eller opstablede Steene; f. Ex. paa et Fjeld», og det er såleis grunn til å stille spørsmål om fjellnamna på *-varden* eigentleg har kome i stand metaforisk som eit resultat av at fjella som ber desse namna, har blitt jamført med vardar eller om dei har kome i stand som eit resultat av metonymisk tydingsoverføring, der det er vardane som står på

toppen av desse fjella som har vore dei opphavlege namneberarane, før fjella har «overteke» namna.

Mellom dei i alt 670 utmerkingsledda ser det ut til at den konseptuelle metaforen FJELL SOM GJENSTANDAR har danna grunnlaget for 17 språklege metaforuttrykk, nemleg: *Bolleberget*, *Dukhornet*, *Koppefjellet*, *Kopp hornet*, *Kyrkjefjellet* (2), *Kyrkjehornet*, *Kyrkjetinden*, *Rokkekjerringa*, *Sakshornet*, *Salefjellet*, *Skaphornet*, *Skjortehornet*, *Skålahornet*, *Såthornet*, *Tolleknivsegga* og *Vedahornet*.

4.4. Antroposentrisme-hypotesen og komposisjonalitet

I den tidlegare nemnde artikkelen til Særheim (2018) syner han korleis nemne på husdyr og andre dyr som står menneska nær, står sentralt i metaforisk namngjeving i skjergarden. I ein annan artikkel som kartlegg og drøftar bruken av metafor og metonymi i personkarakteriserande samansette substantiv i norsk, syner Tore Nessel (2011) at dyr som står menneska biologisk og geografisk nær, er i klart fleirtal i hans materiale. På denne bakgrunnen konkluderer Nessel (2011 s. 61) med at studien hans gjev ei viss støtte til antroposentrisme-hypotesen, som går ut på at lingvistisk kategorisering er basert på eit menneskeleg perspektiv (jf. Wierzbicka 1988, Heine 1997). Med utgangspunkt i funna som er presenterte ovanfor, er det grunn til å hevde at også min studie underbyggjer denne hypotesen. Av dei til saman 16 namna som er danna på grunnlag av den konseptuelle metaforen FJELL SOM DYR, består nemleg godt over halvparten av dei av språkleg metaforuttrykk der kjelddomenet er husdyr (jf. *Hanen* og *Middagshesten*), medan resten består av språklege metaforuttrykk der kjelddomenet er dyr som kan seiast å ha stått menneska nær opp gjennom historia (jf. *Bjørnen* og *Selsteinen*).

5. Metonymi i fjellnamn

I førre kapittel såg vi at ein del namn og ledd som *kan* ha blitt danna metaforisk ved at ein overfører tydinga frå eitt domene (menneske, dyr eller overtruiske skapningar, gjenstandar) til eit anna domene (fjell/fjellformasjon), like gjerne kan ha blitt danna metonymisk, der det har føregått ei tydingsoverføring innanfor det same domenet. Sidan bruken av metaforar i namngjevinga av fjell har vore så vidt omfemnande, har det etter kvart nemleg danna seg eigne terrengappellativ for ein god del typar fjellformasjonar – jf. Helleland 1997 (s. 54), som skriv at: «[f]leire ord som opphavleg har hatt ein rein samanliknande funksjon, har i visse område vorte så vanlege i topografisk funksjon at dei kan reknast som terrengappellativ, t.d. *aksl/oksl*, *hals*, *kinn*, *nase/nos*, *skalle*»,

og trekkjer fram *Kinna* og *Aksla/Oksla* som døme på namn som har oppstått på bakgrunn av slike terrengappellativ. Etter mi vurdering er det mykje som talar for at slike terrengappellativ i kombinasjon med allereie eksisterande og likelydande namn har blitt brukte som utgangspunkt for stendig nye fjellnamn, då det er grunn til å rekne med at denne typen språklege einingar eksisterer både i leksikon og i onomastikon (jf. Nyström 1995, 2016). Med omgrep henta frå Langendonck (2007) kan ein seie at dei eksisterer både som appellativiske og propriale lemma. Likevel meiner eg det er rimeleg å rekne med at det er terrengappellativa som danner hovudgrunnlaget når nye fjellnamn blir danna på denne måten, og det er såleis grunn til å kategorisere dette som metonymisk namngjeving.

Lat oss no først sjå nærmare på dei namna frå kapittel 4 som kan vere danna på bakgrunn av den konseptuelle metaforen FJELL SOM MENNESKE, men som også kan vere danna på bakgrunn av den konseptuelle metonymien TERRENGFORMASJON FOR FJELL, der FJELL er målet, det vi siktar til, medan TERRENGFORMASJONEN er kjelda, det vi nyttar for å kome fram til målet. I materialet som ligg til grunn for denne studien, finn vi *Aksla* og *Kollen* og *Akslahornet* og *Kollefjellet* som aktuelle kandidatar mellom høvesvis dei usamansette namn og utmerkingsledda, medan vi finn namn på **-kollen**, **-nakken** og **-ryggen** som aktuelle kandidatar mellom hovudledda. I sunnmørsdialekten er det vanleg å tale om både *aksla* f., *nakken* m. og *ryggen* m. på eit fjell i appellativ form, og dessutan om ein *kolle* m. i terrenget. På den bakgrunnen kunne ein tenke seg at dei første fjella/fjellformasjonane som fekk namn av typen *Aksla*, *Kollen*, *Akslahornet*, *Kollefjellet*, *Maudekollen*, *Hovdenakken*, *Haukåsryggen*, fekk det som eit resultat av metafor, medan fjell/fjellformasjonar som fekk denne typen namn på eit seinare tidspunkt i historia, har blitt danna med utgangspunkt i terrengappellativet og allereie eksisterande namn på liknande fjell/fjellformasjonar. Sidan det i sistnemnde tilfelle er tale om tydingsoverføring innanfor det same domenet (TERRENGFORMASJON), kan ein argumentere for at denne typen namn blir kategoriserte som metonymiske framfor metaforiske (jf. Kövecses 2010 s. 173).

Til inntekt for ei slik kategorisering kan ein trekkje inn Alice Deignan (2005), som hevdar at dersom både mål- og kjeldedomenet er konkrete, vil metaforen ha ein tendens til å døy ut etter ei tid, dvs. at bruken av han ikkje lenger er avhengig av den bokstavlege/opphavlege tydinga frå kjeldedomenet (jf. Langendonck 2007 s. 116). I staden kan ein rekne med at det oppstår ei revidert tyding som byggjer på bruken av terrengappellativ og stendig nye namn. Ein gjennomgang syner at både mål- og kjeldedomenet er konkrete i så godt som alle metaforane i materialet som ligg til grunn for denne studien, då dei i all hovudsak byggjer på fysisk likskap mellom to fysiske objekt og kan bli

kategoriserte som det som Lakoff & Turner (1989 s. 88 ff.) omtalar som «image metaphors».

Rett nok hevdar Deignan (2005 s. 46) at ved uttrykk med kroppsdelar og eller organ som kjeldedomene ligg den bokstavlege tydinga oss så nær at sjølv i tilfelle der måldomenet også er konkret, vil den bokstavlege tydinga alltid bli oppfatta som den sentrale. Det er eg eit stykke på veg samd i. Samstundes er til dømes *aksl* m. eit så innarbeidd terrengappellativ i sunnmørsdialekten at det er grunn til å rekne med at det som opphavleg har vore ein metafor (*aksl* m. på menneske > *Aksla*), har blitt svekt og erstatta av ein metonymi (*aksl* m. i terrenget + allereie eksisterande namn *Aksla* > namn på nye liknande fjellformasjonar *Aksla*), sjølv om ein finn restar av den opphavlege/menneskelege tydinga i ordet.

Lat oss no sjå nærmare på tilhøvet mellom metafor og metonymi i fjellnamn som har andre kjeldedomene enn MENNESKE. I kapittel 4 såg vi at svært mange av dei samansette namna i materialet som ligg til grunn for denne studien, endar på *-hornet*, *-egga* eller *-tinden*, og dessutan at nokre få av fjella har dei usamansette namna *Hornet*, *Egga* og *Tinden*. Det er liten tvil om at dei første fjellnamna med *hornet* som hovudledd, må ha kome i stand på grunnlag av den konseptuelle metaforen FJELL SOM (LEKAMSEDEL HOS) DYR, der det har føregått ei tydingsoverføring frå underdomenet HORN PÅ VISSE DYR til domenet FJELL. Dette samsvarar godt med den første definisjonen Aasen (2003 [1873] s. 287) gjev av omgrepet: «Horn n., Horn; haard Udvækst paa vidse Dyrs hoved», men interessant nok gjev Aasen (ibid.) også ein annan definisjon av omgrepet, nemlig «en Bjergspids, en smal Fjeldtop. Hertil mangfoldige Navne paa Fjelde». Vi ser med andre ord at Aasen også definerer omgrepet som eit terrengappellativ, samstundes som han strekar under at det allereie på hans tid var i vanleg bruk som (del av) fjellnamn. På denne bakgrunnen er det ikkje urimeleg å rekne med at iallfall ein del av dei om lag 230 fjellnamna i materialet som har *hornet* som hovudledd, har blitt danna metonymisk ved at terrengappellativet *horn* n. i kombinasjon med allereie eksisterande namn har blitt brukte som utgangspunkt for stendig nye fjellnamn. Denne hypotesen blir styrkt av ein studie som syner at namn danna på hovudleddet *-horn* har vore så vanleg også i Dei sveitsiske alpar at ein ofte let vere å bruke hovudleddet, jf. til dømes *Jungfrau-horn* > *Jungfrau* (Drummond 2016 s. 120 f.).

Det er elles grunn til å presisere at det bak dei om lag 230 fjellnamna med *hornet* som hovudledd, skjuler seg skilnader med omsyn til kva for typar fjellformasjonar dei er namn på. I den andre definisjonen understrekar Aasen (ibid.) at terrengappellativet *horn* n. blir brukt om smale og spisse fjelltoppar, men det er slett ikkje alle fjella som endar på *-hornet*, som har ei slik form. Tvert imot vil eg hevde at over helvta av fjella på Sunnmøre som endar på *-hornet*, er avrunda i forma. For å forklare denne store variasjonen i utsjånaden mellom

fjell som endar på *-hornet*, må ein sjå nærare på kjeldedomenet, altså horn på dyr som geiter og hjortebukkar. Det er klart at *tuppen* av slike horn er heller smale og spisse, men ser vi på *heile* hornet til ein geitebukk, er det like klart at det er temmeleg avrunda i forma. Ein kan såleis tenke seg at nokre namngjevarar har tenkt på *tuppen* av eit dyrehorn når dei har namnsett spisse fjell/fjellformasjonar som til dømes *Kvasshornet*, medan andre namngjevarar har tenkt på heile bukkehorn når dei har namnsett avrunda fjell/fjellformasjonar som til dømes *Melshornet*. I ein studie av ord på høgder i Daga hæråd påviser Staffan Nyström (1988 s. 79 f.) at denne typen ord ofte har eit større tydingsomfang som proprium enn dei har som appellativ. I forlenginga av dette er det verdt å merke seg at kognitivisten Ronald W. Langacker (2009 s. 46) skriv at grammatikken grunnleggjande sett er metonymisk

in the sense that the information explicitly provided by conventional means does not establish the precise connections apprehended by the speaker and hearer in using an expression. Explicit indications evoke conceptions that merely provide mental access to elements with the potential to be connected in specific ways, but the details have to be established on the basis of other considerations.

Om vi overfører dette til fjellnamn på *-hornet*, kan ein seie at avsendar og mottakar blir avgjerande for kva tolking som blir lagt i uttrykket, dvs. kva del av hornet som blir oppfatta som samanlikningsgrunnlaget: den smale og spisse *tuppen* eller *heile* hornet med krumming.

Det er vidare gode grunnar til å rekne med at dei første fjellnamna med *egga* som hovudledd har kome i stand på grunnlag av den konseptuelle metaforen FJELL SOM GJENSTANDAR, der det har føregått ei tydingsoverføring frå underdomenet EGG til domenet FJELL. Dette samsvarar godt med den første definisjonen Aasen (2003 [1873] s. 131) gjev av omgrepet: «Egg f., en Eg, skarp Kant. *Knivsegg*, *Ljaaegg*», og interessant nok gjev Aasen (ibid.) også ein annan definisjon også av dette omgrepet, nemleg «Bjergryg, øverste Kant af en Fjeldkam». Vi ser altså at Aasen også definerer dette omgrepet som eit terrengappellativ. Det er såleis ikkje urimeleg å rekne med at iallfall ein del av dei om lag 60 fjellnamna som endar på *-egga*, har blitt danna metonymisk ved at terrengappellativet *egg f.* i kombinasjon med eksisterande namn har blitt brukt som utgangspunkt for stendig nye fjellnamn.

På liknande vis som tilfellet var med fjellnamn med *hornet* som hovudledd, skjuler det seg skilnader med omsyn til kva for typar fjellformasjonar som endar på *-egga*. Vi legg merke til at Aasen (ibid.) i den andre definisjonen har utelate presiseringa «skarp kant», som er med i den første definisjonen. I overgangen frå den opphavlege tydinga til den overførte tydinga har Aasen såleis utelate kravet om kvassleik, og dermed, medvite eller umedvite, gjort definisjonen som gjeld egger i fjellet, heller vid. Ei *knivsegg* er per definisjon

kvass, men ifølgje Aasen kan ein tale om ei egg i fjellet som ikkje er kvass. I si utgreiing om stadnamn frå Midt-Jotunheimen har Lars Ekre (1960 s. 120) derimot gjeve ein trongare definisjon av ordet egg: «øvste kanten på ein kvass fjellrygg som tynnest opp frå båe sider». Ein gjennomgang av fjella/fjellformasjonane som har *egga* som hovudledd i namnet i materialet som ligg til grunn for denne studien, syner at nokre av dei stettar krava i denne tronge definisjonen til Ekre (jf. *Kalvedalsegga*, *Raudemolsegga*), samstundes som svært mange av dei ikkje kan seiast å stette desse krava (jf. *Fetegga*, *Putteggga*). Ein del av fjella som endar på *-egga*, er jamvel så avrunda i forma at dei knapt stettar krava i den vide definisjonen til Aasen (jf. *Langeegga*, *Storeggga*). Ein interessant observasjon er at namngjevarane tydelegvis har funne grunn til å presisere at nokre av dei smalaste og kvassaste fjellformasjonane som endar på *-egga*, er verkeleg smale og kvasse ved å leggje til ei slik presisering gjennom utmerkingsleddet (jf. *Kvasseggga*, *Trongeggga*).

Dei første fjellnamna med *tinden* som hovudledd, har til liks med dei første fjellnamna på *-egga* høgst truleg kome i stand på grunnlag av den konseptuelle metaforen FJELL SOM GJENSTANDAR, berre med den skilnaden at det her har føregått ei tydingsoverføring frå underdomenet TIND til domenet FJELL. Dette samsvarar godt med den første definisjonen Aasen (2003 [1873] s. 747) gjev av omgrepet: «Tind m., en Pig, Torn, Tand f. Ex. paa en Kam el. en Harv», og interessant nok gjev Aasen (ibid.) også ein annan definisjon også av dette omgrepet, nemleg «en spids Fjeldtop, en Tinde». Vi ser altså at Aasen også definerer dette omgrepet som eit terrengappellativ. Det er derfor ikkje urimeleg å rekne med at iallfall ein del av dei om lag 80 fjellnamna som endar på *-tind*, har blitt danna metonymisk ved at terrengappellativet *tind* m. i kombinasjon med eksisterande namn har blitt brukte som utgangspunkt for stendig nye fjellnamn. Til skilnad frå kva som er tilfellet med fjellformasjonar med namn som endar på *-hornet* og *-egga*, er fjellformasjonar med namn som endar på *-tinden*, ei nokså homogen gruppe med omsyn til form. Dei aller fleste av fjellformasjonane/fjella som har *tinden* som hovudledd i materialet som ligg til grunn for denne studien, er nemleg nokså kvasse i forma, sjølv om det finst unnatak.

Til inntekt for hypotesen om at ein del av den ovanfor nemnde typen fjellnamn har kome i stand som eit resultat av metonymi, kan ein også trekke inn William Croft (2003 s. 161), som definerer metonymi som eit fenomen som i regelen inneber «the highlighting of particular domains in a domain matrix». Til skilnad frå kva som er tilfellet med metafor, er metonymi altså kjenne-teikna av at ein plukkar eitt aspekt ved noko og nyttar dette for å referere til heilskapen, og det er gode grunnar til å rekne med at dette har vore tilfellet ved namngjevinga av ein del av fjella som endar på *-hornet*, *-egga* og *-tinden*, då ein i ein del av fjellnamna kan tenke seg at namngjevaren har namnsett heile fjellet ved å referere til forma på fjelltoppen.

6. Konklusjon

Forskingsspørsmåla for denne artikkelen har vore: *På kva måtar og i kva utstrekning har metafor og metonymi verka inn på namngjevinga av fjella på Sunnmøre, Noreg?* Gjennom ei drøfting av desse spørsmåla med utgangspunkt i metafor- og metonymiteoriar innanfor kognitiv lingvistik, har eg freista å kaste lys over det grunnleggjande onomastiske spørsmålet om stadnamn kan ha meining.

I innleiinga såg vi at både Langendonck (2007) og Zilliacus (1997) argumenterer for at metaforiske namn kan ha meining, og i kapittel 2 såg vi at ein innanfor kognitiv lingvistisk teori argumenterer for at omgreppssystemet til mennesket er grunnleggjande metaforisk (Lakoff & Johnson 1980, 1999) og metonymisk (Langacker 2009). I kapittel 3 såg vi at 82 av dei i alt 96 usamansette namna, 402 av dei i alt 670 hovudledda og 33 av dei i alt 670 utmerkingsledda i fjellnamna på Sunnmøre er danna anten metaforisk eller metonymisk. Desse påstandane blei underbygde i kapittel 4, der eg argumenterer for at ein stor del av namna/namneledda har blitt danna metaforisk, og i kapittel 5, der eg argumenterer for at ein annan del av namna/namneledda kan ha blitt danna metonymisk. Innanfor kognitiv lingvistik reknar ein som vi har sett med at metafor og metonymi er grunnleggjande kognitive strategiar, prosessar eller mekanismar for omgrepsleggjering som er styrande for erfaringar, tankar, oppfatningar og haldningar til mennesket (jf. Lakoff & Johnson 1980, Langacker 1999, Barcelona 2000, Mannsåker 2017), og når funna i denne studien syner at nettopp metafor og metonymi ligg til grunn for ein svært stor del av namna i materialet, kan ein konkludere med at iallfall fjellnamn kan ha ei form for meining – og ikkje berre referanse. Det er grunn til å tru at dette også kan gjelde andre typar stadnamn, men for å avgjere om det er tilfellet, trengst det fleire liknande studiar på andre typar namnemateriale.

Litteratur

- Barcelona, Antonio, 2000: Metaphor and metonymy at the crossroads. A cognitive perspective. Berlin.
- Barnden, John A., 2010: Metaphor and metonymy. Making their connections more slippery. I: *Cognitive Linguistics* 21:1. S. 1–34.
- Croft, William, 2000: Explaining language change. An evolutionary approach. Harlow.
- 2003: The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. I: *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Ed. by René Dirven & Ralf Pörings. Berlin. S. 161–205.

- Cruse, David Allan, 2011: *Meaning in language. An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford.
- Dasher, Richard B. & Traugott, Elisabeth Closs, 2001: *Regularity in semantic change*. Cambridge.
- Deignan, Alice, 2005: *Metaphor and corpus linguistics*. Philadelphia.
- Drummond, Peter, 2016: Hill and mountain names. I: *The Oxford handbook of names and naming*. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 115–124.
- Ekre, Lars, 1960: *Opplysninger til stadnamn frå Midt-Jotunheimen og tilgrensande bygder*. Oslo. (Skrifter frå Norsk Stadnamnarkiv 1.)
- Eysenck, Michael W. & Keane, Mark T., 2010: *Cognitive psychology. A student's handbook*. Hove.
- Frege, Gottlob, 1892: Über Sinn und Bedeutung. I: *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 100. S. 25–50.
- Grady, Joseph, 1999: A typology of motivation for conceptual metaphor. Correlation vs. resemblance. I: *Metaphor in cognitive linguistics*. Ed. by Gerard J. Steen & Raymond W. Gibbs. Philadelphia. S. 79–100.
- 2007: *Metaphor: I: The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Ed. by Dirk Geeraerts & Hubert Cuyckens. Oxford. S. 188–213.
- Heine, Bernd, 1997: *Cognitive foundations of grammar*. Oxford.
- Helleland, Botolv, 1997: *Fjellnamn*. I: *NSL*. S. 49–53.
- Kiviniemi, Eero, 1976: Om namngivningens sociala bakgrund och systematiska karaktär. I: *Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder. Rapport från NORNA:s fjärde symposium i Hanaholmens kulturcentrum 25–27 april 1975*. Red. av Vibeke Dalberg, Botolv Helleland, Allan Rostvik & Kurt Zilliacus. Uppsala. (NORNA-rapporter 10.) S. 49–58.
- Kövecses, Zoltán, 2010: *Metaphor. A practical introduction*. Second edition. Oxford.
- Lakoff, George & Johnson, Mark, 1980: *Metaphors we live by*. Chicago.
- 1999: *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*. New York.
- Lakoff, George & Turner, Mark, 1989: *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*. Chicago.
- Langacker, Ronald W., 1999: *Grammar and conceptualization*. Berlin.
- 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford.
- 2009: *Metonymic grammar. I: Metonym and metaphor in grammar*. Ed. by Klaus-Uwe Panther, Linda L. Thornburg & Antonio Barcelona. Amsterdam–Philadelphia. S. 45–71.
- Langendonck, Willy van, 2007: *Theory and typology of proper names*. Berlin–New York. (Trends in linguistics. Studies and monographs 168.)
- Mannsåker, Helga, 2017: *Schizofrene symptom og splitta sinn. Kritiske metonymi- og metaforanalyser av fagtermar knytte til diagnosen schizofreni i skandinaviske lærebøker i psykiatri. Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.) ved Universitetet i Bergen*. Bergen.
- Mill, John Stuart, 1843: *A system of logic ratiocinative and inductive*. Book 1. Toronto.
- Nesset, Tore, 2011: *Metafor og metonymi*. I: *MM*. S. 32–64.
- Nyström, Staffan, 1988: *Ord för höjder och sluttningar i Daga härad. En studie över betydelsen hos två grupper terrängbetecknande appellativ och ortnamnelement*. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 7.)
- 1995: *Lexikon och onomastikon – två samverkande system*. I: *NN* 12. S. 81–88.

- 2013: Metaphorical and metonymical place names in Sweden. I: Name and naming. Proceedings of the second international conference on onomastics. Onomastics in contemporary public space. Baia Mare, May 9–11, 2013. Ed. by Oliviu Felecan. Cluj-Napoca. (ICONN 2.) S. 355–363.
- 2016: Names and meaning. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 39–51.
- Randers, Kristofer, 1962: Sunnmøre. 4. utg. Ålesund.
- Rosch, Eleanor, 1977: Human categorization. I: Studies in cross-cultural psychology. Ed. by Neil Warren. London. S. 1–72.
- Ross, Hans, 1971 [1895]: Norsk Ordbog. Tillæg til Norsk Ordbog av Ivar Aasen. Ny utg. Oslo.
- Searle, John, 1976: A classification of illocutionary acts. I: Language in society 5:1. S. 1–25.
- Summerell, Orrin F., 1995: Philosophy of proper names. I: Name studies 1. S. 368–372.
- Særheim, Inge, 2018: *Tasen, Sugga og Porthunden*. Metaforisk bruk av husdyrnamne i skjergardsnamn. I: NoB 106. S. 83–100.
- Tomasello, Michael, 2003: Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition. Cambridge, Massachusetts.
- Wierzbicka, Anna, 1988: The semantics of grammar. Amsterdam.
- Zilliacus, Kurt, 1966: Ortnamnen i Houtskär. En översikt av namnförrådets sammansättning. Helsingfors. (SNF 55.)
- 1997: On the function of proper names. I: You name it. Perspectives on onomastic research. Ed. by Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat. Helsinki. (Studia Fennica. Linguistica 7.) S. 14–20.
- 2002: Forska i namn. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 640.)
- Aasen, Ivar, 2003 [1873]: Norsk Ordbog. Ny utg. Red. av Kristoffer Kruken & Terje Aarset. Oslo.

Summary

Can place-names have meaning?

A study of metaphor and metonymy in mountain names

By Stig J. Helset

This article discusses the fundamental onomastic question of whether or not place-names have meaning. To explore this question, the author examines mountain names in Sunnmøre, Norway, in the framework of the metaphor and metonymy theories of cognitive linguistics. In these theories, the human conceptual system is regarded as fundamentally metaphorical and metonymical, i.e. our thoughts, experiences, perceptions and actions are considered to be governed by metaphors and metonyms. The study of mountain names in Sunnmøre shows that the vast majority of uncompounded names such as *Fingeren*, *Hanen* and *Slogen* are metaphors, in which characteristics from one domain (humans, animals and objects) are transferred to another domain (mountains). This is also typical of the generic elements of compound names such

as *Maudekollen*, *Middagshesten* and *Høgstolen*. The article goes on to suggest that some of the names might equally be metonyms, transferring characteristics within the same domain, e.g. *Hornet* and *Melshornet*. Thus, it is argued that most of the mountain names in Sunnmøre have at least some form of meaning. Further studies are needed to investigate whether this also applies to other types of place-names.

Namnböcker och namnbyråer

En undersökning av statlig och kommersiell inblandning i ansökningar om nybildade efternamn åren 1925 och 1945

Av Johan Hedberg

Namn och bygd 109 (2021), 127–143.

Johan Hedberg, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Name books and name agencies: A study of state and commercial involvement in applications for newly formed surnames in 1925 and 1945.

Abstract

The aim of official personal names policy in Sweden in the first half of the 20th century was to encourage the population to adopt surnames that were more unique than the commonest patronymics borne by many people at that time (e.g. *Andersson*). A more unique name could be acquired by changing either to a surname used in one's extended family or to a newly formed surname. To assist those wishing to change to a newly formed name, from 1921 onwards the Swedish state published lists of suggested surnames. This article studies a period during the first half of the 20th century that saw most activity in terms of adopting newly formed surnames. By comparing the names requested in applications for a change of surname with the lists issued by the state, it aims to show to what extent people made use of the lists of suggestions when taking a new surname. The study also examines the operations of small businesses known as *namnbyråer* – 'name agencies' – which helped name changers with their applications.

Keywords: surnames, family names, surname change, naming policy, commercial name agencies.

1. Inledning

Sveriges namnpolitik under 1900-talets första hälft syftade främst till att få personer med vanliga patronymikon att byta till mer ovanliga efternamn¹, främst beroende på att den framväxande välfärdsstaten fick allt svårare att särskilja personer i offentliga register. Ett annat mål med namnpolitiken var att nybildade efternamn skulle bildas med svenskt språkstoff. För att säkerställa att namnen skulle vara svenska utarbetades det från statligt håll listor med

¹ Termen *efternamn* används genomgående i denna text trots att den gängse benämningen vid den tid som ska undersökas var *släktnamn* eller *familjenamn*. Svensk namnlagstiftning använde termen *släktnamn* fram till namnlagen 1982 då denna ersattes av *efternamn*.

efternamnsförslag. Det är nu 100 år sedan den första listan, Svensk namnbok 1921 (SN 1921), gavs ut.

Det skulle mellan åren 1921 och 1979 komma att ges ut sex svenska statliga böcker med efternamnsförslag (hädanefter »namnböcker»). Sverige var inte det första landet i Norden som gav ut statliga efternamnsförslag; detta hade tidigare gjorts i Danmark 1903 (Dahlerup & Steenstrup) och på Island 1915 (Íslenzk mannanöfn). I Norge gavs två namnförslagsböcker ut i privat regi under 1940-talet (se Veka 2002). Det var dock i Sverige som utgivningen av statliga namnförslag fortsatte långt in på 1900-talet. Vi ska i det följande koncentrera oss på perioden kring de tre första statliga namnböckerna (SN 1921, SN 1939, SN 1940) och bland annat fokusera på vilken roll dessa spelat när namnbyterna valde sina nya namn.

Intresset för att byta efternamn, speciellt till nybildade sådana, ökade successivt i Sverige under 1900-talets första hälft. Under perioden 1920 fram till halvårsskiftet 1946 tillkommer cirka 45 500 nya efternamn till det svenska efternamnsförrådet (SN 1954 s. 32). Nästan hälften av dessa (21 500) tillkommer under de sista fem och ett halvt åren. I statistiken över de tillkomna namnen ryms också namn som följt av invandring, men det stora flertalet har sin grund i att personer bytt till ett nybildat efternamn (se SN 1954 s. 32).

I sammanhanget kan det vara intressant med en nordisk översikt över intresset för efternamnsbyte. I Norge godkände justitiedepartementet år 1923 303 ansökningar om efternamnsbyte (NOU 2001:1 s. 66) medan det svenska justitiedepartementet samma år godkände runt 560 nybildade namn (SvD 1926-02-07); övriga ansökningar är inte inräknade.² Vidare kan nämnas att det på Island mellan åren 1915 och 1925 nybildades drygt 240 efternamn (Kvaran 2012 s. 165), medan det i Sverige endast under åren 1921–1925 nybildades 2 794 efternamn (SvD 1926–02–07). I Danmark beräknas runt 50 000 personer ha bytt efternamn under perioden 1904–1981 (Villarsen Meldgaard 2008 s. 12) medan det i Sverige bör röra sig om hundratusentals med tanke på att det endast mellan åren 1920 och 1953 nybildades omkring 63 000 efternamn (SN 1954 s. 32; här är ej antalet namnbytare inräknat och inte heller övriga namnändringar, såsom byte till namn som tidigare funnits i släkten). Antalsmässigt verkar Sverige utmärka sig som det nordiska land där önskan att byta efternamn varit starkast. Det finns självfallet skillnader i befolkningsstorlek, ansökningsförfaranden och lagstiftning länderna emellan, men även när sådana förhållanden tas i beaktande tycks intresset för att byta efternamn varit något högre i Sverige än i övriga Norden.

² Även om det faller utanför denna undersöknings period kan det i sammanhanget också nämnas att det i Norge under tidigt 1960-tal inkom cirka 1 000 ansökningar om efternamnsbyte årligen (NOU 2001:1 s. 67), medan det i Sverige under samma period handlade om drygt 4 000 (Statistisk årsbok 1967).

Man kan fråga sig varifrån alla dessa nybildade svenska efternamn kom? Att många av dem hämtades från statens namnböcker är redan känt (se nedan), men svenska staten var inte den enda aktören som under 1900-talets första hälft erbjöd efternamnsförslag. Redan innan den första namnboken gavs ut hade det vuxit fram en kommersiell marknad med efternamnsförslag, där det bland annat fanns så kallade »namnbyråer», som saluförde egna listor med namnförslag.³ Namnbyråernas verksamhet presenteras närmare i avsnitt 3.

Den studie som här ska redovisas består av två delundersökningar som båda bygger på namnändringsansökningar från åren 1925 och 1945. Den ena undersökningen syftar till att visa i vilken utsträckning namnböckernas namnförslag föredrogs av namnbyterna. Den andra syftar dels till att visa omfattningen på namnbyråernas inblandning i namnbytena, dels till att ge en indikation på hur en enskild namnbyrå kan ha påverkat det svenska efternamnsförrådet. Tanken är att de båda delundersökningarna tillsammans ska ge en indikation på hur framgångsrik svenska statens namnpolitik varit under perioden.

Att staten genom sina namnförslag i hög grad påverkat det efternamnsskick som växer fram under 1900-talet är redan känt (se Andersson 1979–80, Brylla 2002 s. 80); vad som dock inte är känt är i vilken utsträckning namnböckernas förslag faktiskt föredrogs när enskilda personer ansökte om efternamnsbyte. Namnbyråernas inblandning i efternamnsbyten har tidigare berörts av Nyström (2008).

Nu följer först i avsnitt 2 en översiktlig presentation av de tre namnböcker som använts i undersökningen. Därefter presenteras i avsnitt 3 namnbyråernas verksamhet. I avsnitt 4 och 5 presenteras undersökningarna. I avsnitt 6 görs en ansats till en syntes av undersökningarna.

2. Namnförslagsböckerna 1921, 1939 och 1940 – bakgrund och namnbildningsprinciper

För att bakgrunden till namnböckerna bättre ska förstås behöver något sägas om släktnamnsförordningen från 1901 (SFS 1901:125), som reglerade vilka efternamnsbyten som var möjliga. Förordningen var den första större rättsliga regleringen av personnamn i Sverige. Den var inte en namnlag i egentlig mening utan reglerade endast under vilka förutsättningar ett nytt efternamn fick skrivas in i kyrkoboken. Det var enligt förordningen inte möjligt för en person att skrivas med ett efternamn som »bars av annan släkt». För den som

³ Det fanns även privat utgivna böcker som innehöll efternamnsförslag. Några utgavs före de statliga namnböckerna (t.ex. Noreen & Noreen 1907, Ollén 1916) men några är också samtida med statens namnböcker (t.ex. Almqvist 1936, Svenska släktnamn 1939).

ville byta efternamn och inte ville, eller kunde, ta ett namn som personen hade släktmässig anknytning till, återstod att skapa ett nytt efternamn (för mer om släktnamnsförordningen se Entzenberg 2006).

Släktnamnsförordningen innehöll inga direktiv om hur nya efternamn skulle utformas (förutom att de inte skulle väcka anstöt). Från förordningens ikraftträdande fram till år 1919 fattades besluten om de efternamnsbyten som föll under förordningen av landets länsstyrelser. Det var alltså inledningsvis ett decentraliserat beslutsfattande som skedde utan några direktiv om hur efternamnen skulle vara utformade. Detta förhållande ledde under 1900-talets början till att de nybildade namn som godkändes av länsstyrelserna inte sällan avvek från det svenska efternamnsskick som växt fram seklerna innan (se nedan).

Reaktionerna mot de nybildade namn som godkändes av länsstyrelserna var många och stundtals starka (se bland andra Trotzig 1909, Kjöllerström 1913, Langenfelt 1915; se även Björkstrand 1972 s. 11–34 för en sammanfattning). Den vars reaktioner fick enskilt störst genomslag var Adolf Noreen. År 1918 författade han ett brev till Ecklesiastikdepartementet med krav på reformer för att stävja antagandet av namn som alltför starkt avvek från traditionell bildning (för mer om detta se Entzenberg 2006). Brevet resulterade både i att besluten om efternamnsbyten centraliserades till regeringen och att Noreen själv tillsammans med Anders Grape fick i uppdrag att utarbeta en förteckning med förslag på lämpliga svenska efternamn.⁴

Förteckningen med efternamnsförslag blev Svensk namnbok 1921 (SN 1921).⁵ Bokens 15 000 namnförslag föregås av ett förord där det bland annat framhålls att förslagen huvudsakligen har bildats utifrån det svenska efternamns- och ortnamnsförrådet, där bland annat namnleder har plockats ut och satts samman till nya namn. Sammansättningarna följer de namnbildningsmönster som vunnit hävd i Sverige seklerna före namnbokens utgivning. I detta mönster ingår tvåledade namn (av typen *Bergström*), avledda namn (typen *Lundell*) och enkla namn (typen *Berg*). Namnboken föreslår även för svenska förhållanden relativt ovanliga sammansättningar med efterleder i bestämd form (*-hagen*, *-heden*) efter norsk förebild, samt avledningar på *-are*, som överensstämmer med yrkesbeteckningar, som *Flygare* och *Dykare* (SN 1921 s. 9–10), vilka för svenska förhållanden var, och är, ovanliga.

⁴ Det tillsattes även samtidigt en utredning om en ny namnlag. Utredningen som överlämnades till riksdagen år 1921 ledde dock inte till någon åtgärd (se SN 1954 s. 7 samt Entzenberg 2006).

⁵ I uppdraget som följde på Noreens skrivelse ingick även att upprätta en lista med alla i Sverige förekommande efternamn. Det arbetet utmynnade i Sverges familjenamn 1920, utarbetad av byråchefen vid Statistiska centralbyrån Edvard Arosenius (1867–1959).

Förordet behandlar även vilka typer av bildningar som har uteslutits. Där ingår till exempel avledningar och namnleder som författarna uppfattar som »importerade» såsom *-ert*, *-heim* och *-stein* (se SN 1921 s. 5–6).

Namnförslagen i 1921 års namnbok användes flitigt av namnbyterna och de ansågs år 1937 vara så utgallrade att det inleddes arbete med nya statliga namnförslag (se SN 1939 s. 4). Detta arbete resulterade i två namnförslagsböcker: Svensk namnbok 1939 (SN 1939) och Svensk namnbok 1940 (SN 1940).

Namnförslagen från 1939 och 1940 utarbetades av Jöran Sahlgren och Greta Lidell (SN 1940 s. 3).⁶ I SN 1939 är namnförslagen uteslutande ortnamn i oförändrad form, medan förslagen från 1940 är utarbetade enligt liknande principer som i namnboken 1921. Namnboken 1940 innehåller, liksom den 1921, ett förord där författarna redogör för principerna för namnbildningen och för vilken typ av namnbildningar som har undvikits. Angående det senare skriver Sahlgren att han undvikit mellanstavelserna *en* och *er* som han betraktar som osvenska. »I min namnbok förekommer sålunda icke namn av typen *Vallenskog* och *Vallerstrand*» (SN 1940 s. 5).

Det redogörs alltså i båda namnböckerna, 1921 och 1940, för de principer efter vilka de föreslagna namnen har bildats och inte bildats. Redogörelsen för de senare principerna kan läsas som ett normerande budskap till potentiella namnbytare, men också möjligen till den myndighet som skulle behandla ansökningar om nya efternamn.

Det är svårt att avgöra i vilken utsträckning namnmyndigheterna använde namnbildningsprinciperna i namnböckerna som rättesnöre vid sina bedömningar av huruvida namn var lämpliga eller inte (jag återkommer kort till detta i avsnitt 6). Det tycks dock ha varit så att enskilda namnförslag från Svensk namnbok 1921 godkändes utan vidare prövning. I förarbetet till namnlagen 1963 skriver man: »I den mån sökande anlitat 'Svensk namnbok 1920' [ska vara 1921], kunde namnmyndigheten⁷ vid godkännande anse sig ha fullt stöd för sin åtgärd såvitt gällde namnets språkliga form» (Förslag till namnlag s. 144). Det är rimligt att tro att namnförslagen från 1939 och 1940 behandlades på liknande sätt.

⁶ Greta Lidell arbetade vid Ortnamnsarkivet i Uppsala 1931–1971. I nästan två år, 1937–1939, arbetade hon halvtid enbart med att ta fram efternamnsförslag (Jöran Sahlgrens efterlämnade papper). Även om Lidell inte brukar uppmärksammas i samband med namnböckernas omnämnande bör hennes bidrag till dem ha varit betydande.

⁷ Här avses Justitiedepartementet.

3. Namnbyråerna

I de namnböcker som beskrivits ovan fanns alltså de namnförslag som tillhandahölls av svenska staten. Här ska nu fokuseras på en del av den kommersiella marknaden för efternamnsförslag, nämligen de små företag som sålde namnförslag och som vid tiden allmänt kallades för namnbyråer. Av de undersökta ansökningarna att döma var namnbyråernas verksamhet betydligt intensivare under 1940-talet än under 1920-talet. Jag har kunnat identifiera sammanlagt 12 namnbyråer från Stockholm, Göteborg, Malmö och Borås år 1945, men bara två år 1925 (båda verksamma i Stockholm).

Fig. 1. Två annonser från namnbyrån Namncentralen, ur SvD 1943-05-01 och 1946-01-01.

Utifrån tidningsannonser (se fig. 1) kan man dra slutsatsen att namnbyråernas huvudsakliga affärsidé tycks ha varit att mot betalning sända listor med namnförslag till intresserade och att sedan agera ombud vid ansökan om efternamnsbyte.

Att närmare beskriva namnbyråernas verksamhet är svårare. De har med några få undantag inte lämnat några arkiv efter sig. Ett undantag är Dalarnas hembygdsförbunds namnbyrå som var verksam från 1918 och några år framåt (Hedberg 2019). Ett annat undantag är den namnbyrå som Aftontidningen (AT), som utkom 1942–1956, startade år 1943 i samarbete med språkvetaren Gösta Langenfelt. AT:s namnbyrå är alltså aktiv under den period då namnbyråernas verksamhet tycks ha varit som intensivast.

I ett av de brev som finns bevarade⁸ från Langenfelts arbete i namnbyrån beskriver han de tjänster som erbjuds: »Min medverkan i saken är att råda huruvida ett önskat namn [...] kan anses ha några möjligheter att godkännas av departementet eller att föreslå något annat». Vidare upplyser han om att han dessutom i departementet måste undersöka om hans »förslagsnamn äro lediga».

Det var alltså inte endast råd och förslag om nya namn som AT:s namnbyrå erbjöd. Den tycks också ha erbjudit en sorts administrativ tjänst där Langenfelt undersökte huruvida en ansökan om ett visst nytt efternamn hade utsikter att godkännas, till synes i samarbete med Justitiedepartementet som beredde namnärendena inför beslut i konselj.

4. Namnböckernas förslag i ansökningarna

I den första undersökningen ska vi koncentrera oss på i vilken utsträckning statens namnförslag nyttjades av namnbyterna. Först behandlas själva ansökningarnas utformning, vilket urval som har gjorts och hur materialet har analyserats. Därefter redovisas undersökningens resultat.

Det ska dock först kort sägas något om vad som redan är känt om namnböckernas utnyttjande. Enligt en artikel i SvD (1926-02-07, s. 2–3) godkändes 2 794 nybildade efternamn under åren 1921–1925. Av dessa var 1 480 hämtade från Svensk namnbok 1921, alltså cirka 53 %. Till detta kan läggas, som tidigare nämnt, att när namnboken från 1921 varit i bruk i 16 år anses de 15 000 förslagen vara så utgallrade att det krävs nya förslag. De två följande namnböckerna tycks ha nyttjats i olika grad. I Svensk namnbok 1954 (SN 1954 s. 8) konstateras: »Namnboken av 1940 är [...] mycket utgallrad. Förteckningen från 1939 har däremot icke blivit lika utnyttjad, då oförändrade ortnamn icke varit så uppskattade av de namnsökande som andra namnförslag.»

Till skillnad från namnboken 1939 tycks namnböckerna 1921 och 1940 alltså ha använts frekvent av namnbyterna, i alla fall om man ser till hur många av namnböckernas förslag som togs i bruk. Som tidigare påpekats säger detta dock ingenting om hur frekvent namnböckernas förslag faktiskt utnyttjades i alla de tusentals ansökningar som inkom till Justitiedepartementet.

⁸ Breven från Gösta Langenfelt (1888–1956) som citeras här ingår i ett större material (Gösta Langenfelts efterlämnade papper) som förutom breven även innehåller listor med efternamnsförslag och tidningsurklipp som rör namnfrågor i stort. Materialet förvarades länge vid Stockholms universitet, men återfinns numera i arkivet hos Isof, Uppsala. Jag tackar professor Staffan Nyström för att materialet bevarats och tillgängliggjorts.

4.1. Material, urval och metod

Ansökningar om efternamnsbyte hanterades både 1925 och 1945 av Justitiedepartementet. År 1925 sändes ansökningarna först till länsstyrelserna som fram till år 1932 hade möjlighet att på vissa formella grunder avslå ansökan (se Förslag till namnlag s. 51). För båda undersökningsåren gäller dock att Justitiedepartementet fällde avgörandena. Beslut i namnärenden togs av regeringen en gång i veckan vid konselj, efter beredning av ärendena i Justitiedepartementet. De ansökningar som har undersökts här återfinns således i konseljhandlingarna som förvaras vid Riksarkivet i Stockholm. År 1925 inkom totalt drygt 1 000 ansökningar om efternamnsbyte och år 1945 strax under 8 000.⁹

Ansökningarna skrevs i brevform och innehåller bland annat uppgifter om den/de sökandes namn och bostadsort. I breven anges även vilket/vilka namn som den sökande önskar byta till. I de fall det rör sig om byte till ett nybildat namn så anges oftast flera alternativ som av myndigheten behandlades i den ordning de skrevs. Det fanns inga begränsningar för hur många namn som samma ansökan kunde behandla och en ansökan kan därför i princip innehålla hur många sökta namn som helst. År 1925 varierar antalet önskade namn i ansökningar om nybildade namn mellan 1 och 10 och 1945 mellan 1 och 36.

Urvalet av ansökningar har gjorts enligt följande. Jag har undersökt ansökningar från sammanlagt 10 konseljer (från olika månader) från bägge undersökningsåren. År 1925 handlar det om 197 ansökningar och år 1945 handlar det om 1 515 ansökningar. Från ansökningarna har jag excerperat de önskade namnen och fört in dem i en databas där jag även har noterat eventuellt ombud (se avsnitt 5). Jag har vidare upprättat en sökbar databas med namnförslagen från namnböckerna 1921, 1939 och 1940.

Från samtliga undersökta ansökningar har därefter de som avser nybildade namn sorterats ut, och den undersökning som här presenteras bygger på dessa. År 1925 finns sammanlagt 124 ansökningar, där det totalt förekommer 169 sökta namn; år 1945 finns det från 1 202 ansökningar 3 246 sökta namn. För varje enskild ansökan har det noterats om de sökta namnen förekommer i namnböckerna samt från vilken namnbok namnet i så fall är hämtat.

Det ska poängteras att jämförelserna mellan ansökningarnas önskade namn och namnböckernas namnförslag har gjorts utifrån namnets exakta stavning. Det är exempelvis möjligt att tänka sig att en namnbytare hittat ett namn med efterleden *-felt* i namnboken men valt att göra ansökan med någon av varianterna *-fält*, *-fäldt* eller *-feldt*. En jämförelse med alla sådana i namnleder förekommande varianter skulle bli mycket omfattande samtidigt som det skulle

⁹ För år 1945 har jag inte funnit några statistiska uppgifter om antalet ansökningar. Åren 1943 och 1944 inkom 7 849 respektive 7 589 ansökningar (se SvD 1946-11-11) så antalet ansökningar för år 1945 kan uppskattas ligga strax under 8 000.

vara svårt att utforma konsekventa principer för vilka varianter av ett namn som skulle ingå.

4.2. Resultat

Som framgår av tabell 1 förekommer en större andel av de sökta namnen år 1925 i de statliga namnböckerna än vad som är fallet år 1945. År 1925 är 47 av de totalt 169 sökta namnen (27,8 %) hämtade från den vid tiden tillgängliga namnboken från 1921. År 1945 är 532 namn av totalt 3 246 (16,4 %) hämtade från någon av de tre tillgängliga namnböckerna. Vänder man på siffrorna kan man konstatera att 72,2 % av de sökta namnen år 1925 inte återfinns i namnboken; motsvarande siffra för år 1945 är 83,6 %.

Tabell 1. Andel av de sökta nybildade namnen som finns i namnböckerna.

År	Antal ansökningar	Totalt antal sökta namn	Varav i namn- boken	Andel i namn- boken
1925	124	169	47	27,8 %
1945	1 202	3 246	532	16,4 %

År 1945 är det totalt 326 enskilda ansökningar (27 %) som innehåller minst ett namn från någon av de tre namnböckerna 1921, 1939 och 1940. Vi ska nu koncentrera oss på dessa ansökningar och se hur populära de enskilda namnböckerna då tycks ha varit. Tabell 2 visar hur många enskilda ansökningar som innehåller minst ett namnförslag från någon av namnböckerna 1921, 1939 och 1940.

Utfån tabell 2 kan flera saker konstateras. För det första innehåller en del ansökningar en blandning av förslag från flera namnböcker. För det andra bekräftar denna granskning tidigare observationer om att namnboken från 1939, med ortnamn i oförändrad form, inte varit populär bland namnbytare; det är till och med så att den 24 år gamla namnboken från 1921 tycks ha föredragits. För det tredje märks dominansen från namnboken 1940.

Tabell 2. Antal och andel av ansökningarna år 1945 som innehåller minst ett namn från någon av namnböckerna 1921, 1939 och 1940.

Namnbok	Antal ansökningar	Andel av ansökningarna
1921	105	32,2 %
1939	51	15,6 %
1940	254	77,9 %

5. Namnbyråernas förekomst i ansökningarna

Från den undersökning som redovisats ovan kan man konstatera att namnbyterna åren 1925 och 1945 i relativt liten utsträckning tycks ha sökt efternamnsförslag i namnböckerna. Det behöver dock inte per automatik innebära att namnbyterna skapade sina nya efternamn på egen hand eftersom det som bekant även fanns kommersiella aktörer som erbjöd namnförslag.

Den undersökning som nu ska redovisas gäller i vilken utsträckning namnbyråerna medverkade i namnbytena åren 1925 och 1945. Som avslutning ges en indikation på vilket inflytande en enskild namnbyrå kan ha haft på det svenska efternamnsförrådet.

5.1. Material

Namnbyråerna erbjöd förutom namnförslag också en tjänst där de agerade ombud för den sökande. När en ansökan görs genom ombud finns det en underskriven fullmakt bifogad ansökan. I de fall en namnbyrå är ombud finns det också en stämpel med namnbyråns namn på ansökans framsida. I 13 ansökningar år 1945 förekommer det att advokatbyråer eller privatpersoner agerar ombud i ansökningarna; dessa ansökningar har sorterats bort från denna undersökning.

Liksom i undersökningen som redovisades i avsnitt 4 handlar det också här uteslutande om ansökningar som avser nybildade namn. Antalet ansökningar som granskas i detta avsnitt är dock något färre. Jag har noterat ombud i form av namnbyråer för de bägge åren från sex konseljer utspridda under respektive år. Totalt handlar det år 1925 om 85 ansökningar och år 1945 om 669 ansökningar. Förutom att jag har noterat att namnbyråer agerat ombud har jag också antecknat vilken den specifika namnbyrå är.

5.2. Resultat

Av tabell 3 framgår att skillnaden är stor mellan de båda undersökningsåren. År 1925 förekommer namnbyråer i 15,3 % av de undersökta ansökningarna, medan namnbyråer agerar ombud i hela 59 % av ansökningarna som avser nybildat namn år 1945.

Tabell 3. Förekomsten av namnbyråer i ansökningarna.

År	Totalt antal ansökningar	Antal som har en namnbyrå som ombud	Andel ansökningar från en namnbyrå
1925	85	13	15,3 %
1945	669	395	59,0 %

Ansökningar från namnbyråer är inte endast andelsmässigt betydligt lägre år 1925 jämfört med 1945; även antalet namnbyråer är som tidigare nämnt betydligt lägre. År 1925 har jag funnit två namnbyråer som ombud i ansökningarna, år 1945 hela 12 stycken. I tabell 4 presenteras de fem oftast förekommande namnbyråerna år 1945 med angivande av hur många av de sökta namnen som finns i namnböckerna.

Tabell 4. De fem oftast förekommande namnbyråerna år 1945 samt andel av de önskade namnen som förekommer i namnböckerna.

Namnbyrå (verksamhetsort)	Antal ansökningar (andel i procent)	Andel sökta namn i namnböckerna
Namncentralen (Stockholm)	195 (29,0 %)	3,9 %
Svenska släktnamn (Stockholm)	55 (8,0 %)	43,7 %
Svea-Byrån (Borås)	42 (6,2 %)	17,3 %
Namnändringsbyrån (Göteborg)	41 (6,1 %)	12,9 %
Nya släktnamn (Stockholm)	26 (3,9 %)	19,3 %

Som framgår av tabell 4 (se även fig. 1), agerar en enda aktör, Namncentralen, ombud för nästan en tredjedel av de granskade ansökningarna år 1945, samtidigt som endast 3,9 % av de sökta namnen i ansökningarna från Namncentralen förekommer i namnböckerna. Övriga namnbyråer förekommer mer sällan som ombud, i alla fall relativt till Namncentralen. För de övriga namnbyråerna ligger andelen sökta namn som återfinns i namnböckerna också i närheten av de 16,4 % (se tabell 1) som var fallet för samtliga ansökningar om nybildade namn. Ett undantag utgör den näst mest populära namnbyrån, Svenska släktnamn, där 43,7 % av de sökta namnen finns i namnböckerna.

5.3. Indikation på Namncentralens påverkan på efternamnsskicket

Den namnbyrå som flest personer tycks ha vänt sig till, i alla fall år 1945, var alltså Namncentralen. Vi ska nu kort studera hur framgångsrik Namncentralen var med att få sina förslag godkända genom att granska utfallet i en konselj i maj år 1945. Utgångspunkten i det följande är att de sökta namnen som återfinns i ansökningarna från Namncentralen till största delen är hämtade från deras egna listor med namnförslag. (Som bekant återfinns endast 3,9 % av de sökta namnen från Namncentralen i namnböckerna.)

Vid konseljen den 4 maj år 1945 beslutade regeringen i sammanlagt 217 namnären; av dessa rörde 189 ansökan om nybildat namn. Namncentralen står som ombud för 55 av dessa 189 ansökningar (29,1 %). I Namncentralens

55 ansökningar ansöks sammanlagt om 126 efternamn, varav tre återfinns i namnböckerna (2,3 %).

Hur många av Namncentralens 55 ansökningar var då framgångsrika? Genom att studera listorna med godkända efternamn, som publicerades i dagstidningarna, kan man svara på den frågan. Den lista som jag utgår från kunde ses i SvD den 5/5 1945 (s. 10), dagen efter konseljen.

Enligt listan godkändes 49 av Namncentralens 55 ansökningar. Inget av de godkända namnen var hämtat från namnböckerna. Två ansökningar fick avslag och vad som hände med de fyra resterande ansökningarna framgår inte av förteckningen i SvD. Vid konseljen den 4/5 1945 tillförde alltså en enda aktör på den kommersiella efternamnsmarknaden 49 namn till det svenska efternamnsförrådet. I skrivande stund lever 39 av dessa namn kvar (Skatteverket).

Det går naturligtvis inte att utifrån en enda konselj säkert slå fast att Namncentralen, och de andra namnbyråerna för den delen, var så framgångsrika i andra konseljer. Exemplet ovan kan dock kanske ge en fingervisning om i vilken omfattning namnbyråerna har påverkat det svenska efternamnsförrådet.

Hur förhåller sig då Namncentralens godkända namn till namnbildningsprinciperna i namnböckerna? Som beskrevs i avsnitt 2 avrådde både Noreen och Sahlgren uttryckligen från vissa typer av bildningar. Enligt Noreen var bland annat bildningar med leden *heim* inte önskvärda och Sahlgren avrådde från bildningar med »de osvenska mellanstavelserna *en* och *er*». Bland Namncentralens godkända namn ingår åtminstone åtta namn med mellanlederna *en* och *er* (exempelvis *Karlenborg*) och ett namn med leden *heim*. Fem av de godkända namnen har också stavning med *W*, vilket inte förekommer i någon av namnböckerna. Det ska tilläggas att flera av förslagen från Namncentralen också förmodligen hade fått Sahlgrens och Noreens gillande, exempelvis *Fredlind* och *Armström*, men en del av de namn som godkändes i konseljen följer alltså inte bildningsprinciperna i namnböckerna.

6. Sammanfattande diskussion

Denna studie har genom att undersöka namnändringsansökningar från två enskilda år sökt ge en indikation på hur framgångsrik den svenska namnpolitiken var under 1900-talets första hälft. För det första kan man konstatera att namnbyterna i relativt liten utsträckning under de båda undersökningsåren ansökte om namn som var hämtade från statens namnböcker. År 1925 är å ena sidan visserligen 27,8 % av namnen från namnböckerna; å andra sidan innebär det att över 70 % av de sökta namnen inte kommer från dessa. År 1945 återfinns endast 16,4 % av de sökta namnen i namnböckerna.

För det andra kan man konstatera att namnbyterna, särskilt år 1945, i hög grad vände sig till namnbyråer för hjälp med ansökan och också troligen för att få namnförslag. Den lilla undersökningen av Namncentralens utfall i en konselj år 1945 har också gett en indikation på vilken påverkan namnbyråerna kan ha haft på det svenska efternamnsförrådet. Det är möjligt att mörkertalet rörande namnbyråernas faktiska medverkan är stort, eftersom personer kan ha anlitat namnbyråerna för att få efternamnsförslag, men sedan inte anlitat dem som ombud.

Hur framgångsrik verkar då den svenska namnpolitiken ha varit under 1900-talets första hälft? Svaret på den frågan beror på vilken del av namnpolitiken man syftar på. Syftar man på den del av den som ville få personer att byta till mer unika namn får man väl säga att den var relativt framgångsrik. Som nämndes inledningsvis tillkommer 45 500 nya efternamn under perioden 1920 till halvårsskiftet 1946.

Syftar man däremot på den del av namnpolitiken som genom statliga namnlistor ville få befolkningen att anta vissa typer av efternamn så kan namnpolitiken utifrån min studie sägas ha varit mindre framgångsrik. Särskilt år 1945 tycks få namnbytare ha använt statens listor och istället anlitat namnbyråer vars namnförslag i sin tur inte alltid verkar ha följt de språkliga rekommendationerna i namnböckerna. En intressant iakttagelse från den enskilda konseljen som jag undersökte är också att Justitiedepartementet inte tycks ha sökt språklig vägledning i namnböckerna, eftersom namn som uppenbarligen avvek från rekommendationerna i namnböckerna kunde godkännas.

En fråga som infinner sig är varför namnbyråerna var så populära år 1945? Svaret på den frågan ska nog inte sökas i att namnförslagen från statligt håll inte var attraktiva nog (med undantag för namnboken 1939) eller att namnböckerna inte var tillgängliga för allmänheten. Vi vet redan att namnböckerna 1921 och 1940 utnyttjades i hög grad. Svaret ska nog snarare sökas i att antalet ansökningar var högt samtidigt som ansökningsproceduren troligen inte var alldeles lätt.

Under perioden 1941 till halvårsskiftet 1946 tillkommer som tidigare nämnt 21 500 nya efternamn. De två namnböckerna från 1939 och 1940 innehåller sammanlagt 39 000 namnförslag, men som denna undersökning visat, utnyttjades namnboken från 1939 i liten utsträckning. Det återstår då namnboken från 1921, som år 1945 troligen var mycket utgallrad, och namnboken från 1940 som innehöll 26 000 namnförslag. Utifrån denna sifferexercis kan man dra slutsatsen att den namnbytare som år 1945 ville byta efternamn inte kunde vara säker på att namn som valdes från Svensk namnbok 1940 inte redan var upptagna. Om namnbytaren istället anlitade en namnbyrå, som hade egna förslag, kunde denne vara förvissad om att de namn som söktes i vilket fall inte var upptagna. En ansökan med namnbyråernas namnförslag hade alltså troligen

gen större utsikter att godkännas än en med namnböckernas. Att namnbyråerna erbjöd unika namnförslag kan alltså vara en delförklaring till deras popularitet. De unika namnförslagen är dock kanske inte den enda förklaringen till namnbyråernas popularitet, eftersom vi i tabell 4 kunde se att namnbyråen Svenska släktnamn hämtat drygt 40 % av sina förslag från namnböckerna.

En ytterligare delförklaring kan vara att namnbyråernas ombudsförfarande troligen underlättade ansökningsprocessen betydligt. Ansökan om namnbyte gjordes som tidigare nämnt via ett brev som skulle innehålla viss information, och det bör inte alltid ha varit helt enkelt för den enskilde att veta exakt hur brevet skulle utformas. Ingen av namnböckerna som har berörts i denna undersökning innehåller information om hur ansökan om namnbyte skulle gå till eller hur själva ansökningen skulle utformas.¹⁰ När en namnbytare anlidade en namnbyrå visste denne också att ansökan blev korrekt utformad.

Namnbyråernas popularitet kan alltså troligen förklaras av att de genom att tillhandahålla unika namnförslag, i kombination med att agera ombud, kanske sågs som en garanti för att en ansökan om namnbyte skulle godkännas. Vi såg i avsnitt 3 hur namnbyråerna också kunde arbeta relativt nära Justitiedepartementet för att säkerställa att ansökan skulle ha goda utsikter att bli godkänd.

7. Slutord

Denna undersökning har kunnat visa att statens namnförslagsböcker inte användes så frekvent som man kan ledas tro utifrån uppgifter om hur snabbt namnen i dem togs i bruk. I stället tycks namnbyterna, i alla fall under 1940-talet, ha vänt sig till namnbyråer för hjälp med ansökan och i många fall troligen också för namnförslag. I vilken utsträckning namnbyråerna påverkat det svenska efternamnsförrådet har denna studie endast kunnat ge en antydning om. Här krävs fler och större undersökningar.

En intressant iakttagelse från undersökningen, som inte vidare har berörts, är att namnboken 1939 utnyttjades i så liten utsträckning. Svenskarna tycks alltså inte ha uppskattat ortnamn i oförändrad form som efternamn. Vilka orsakerna bakom detta kan vara, kräver en djupare undersökning än vad som varit möjligt i denna studie.

¹⁰ Konkret information om ansökan tillhandahölls istället av privata aktörer (se exempelvis den av SvD utgivna Hur antages nytt släktnamn?, 1941, samt Groth 1945 s. 203–204).

Källor och litteratur

- Almqvist, E. J. R., 1936: Ettusen nya svenska släktnamn. Stockholm. (W. & W:s handböcker 125.)
- Andersson, Thorsten, 1979–80: Svenska släktnamn i går, i dag – i morgon? I: Nysvenska studier 59–60. S. 385–400.
- AT = Aftontidningen.
- Björkstrand, Ulf, 1972: Svenska släktnamn under 1900-talet. Något om släktnamnsfrågan i Sverige under 1900-talet med en undersökning av hur namdebatten har påverkat valet av släktnamn. Umeå. (Meddelanden från Avdelningen för nordiska språk vid Umeå universitet 4.)
- Brylla, Eva, 2002: Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk. Uppsala.
- Dahlerup & Steenstrup = Navnebog til Vejledning ved Valg af nye Slægtnavne. Efter Opfordring af Justitsministeriet udarbejdet af Verner Dahlerup & Joh. Steenstrup. 2. Opl. 1903. København.
- Entzenberg, Sonja, 2006: »Det får ju vara någon ordning på torpet!« Svenska personnamnsregler i ett historiskt perspektiv. Uppsala. (Språk- och folkminnesinstitutet. Småskrifter 2.)
- Förslag till namnlag = Förslag till namnlag. Betänkande avgivet av Namnrättskommittén. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1960:5.)
- Groth, Sverker, 1945: Groths formulärbok. 3 uppl. Stockholm.
- Gösta Langenfelts efterlämnade papper. Isof, Uppsala.
- Hedberg, Johan, 2019: Hembygdsförbundets namnbyrå. I: Dagsverket. Aktuellt från Dalarnas Fornminnes- och hembygdsförbund 37:4. S. 9.
- Hur antages nytt släktnamn? Kortfattad rådgivare med behövliga formulär. 1941. Stockholm.
- Íslenzk mannanöfn = Íslenzk mannanöfn. Lög, nefndarálit og nafnaskrár. Gefið út að tilhlutun Stjórnarráðs Íslands samkvæmt lögum nr. 41, 10. nóv. 1913. 1915. Reykjavík.
- Jöran Sahlgrens efterlämnade papper. Acc1991_11. UUB.
- Kjöllerström, P. A., 1913: Svenska dopnamn och släktnamn. Stockholm.
- Konseljhandlingar för åren 1925 och 1945. Justitiedepartementets huvudarkiv. SRA.
- Kvaran, Guðrún, 2012: Icelandic laws concerning personal names and their influence. I: Onoma 47. S. 163–179.
- Langenfelt, Gösta, 1915: Namn och namnbyte. Örebro. (Laboremusartikel 105.)
- Noreen, Erik & Noreen, Adolf, 1907: Svenska familjenamn vid början av 1900-talet. Alfabetisk förteckning jämte statistiska och andra bilagor. Stockholm.
- NOU 2001:1 = Lov om personnavn. Tradisjon, liberalisering og forenkling. Utredning fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Justis- og politidepartementet ved brev 22. April 1999. Avgitt 20. desember 2000. Oslo. (Norges offentlige utredninger 2001:1.)
- Nyström, Staffan, 2008: Såningsmannen och efternamnen. Om några nybildade svenska namn i början av 1930-talet. I: Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun./Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Red. av Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigmundsson. Uppsala. (NORNA-rapporter 84.) S. 347–358.
- Ollén, N. P., 1916: Tretusen nya släktnamn. En namnlista till tjänst vid namnbyte. Med ett förord av fil. dr Roland Brieskorn. Stockholm.
- SFS = Svensk författningssamling.

- SFS 1901:125 = Förordning angående antagande af släktnamn; gifven Stockholms slott den 5 december 1901. Stockholm.
- Skatteverket = Sök hur många som har ett visst namn. Skatteverket.
<https://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/namn/bytaefternamn/sokhurmanngasomharettvisstnamn.4.515a6be615c637b9aa413027.html#!/start> (2021-05-25)
- SN 1921 = Svensk namnbok till vägledning vid val av nya släktnamn. Enligt nådigt uppdrag utarbetad av därtill förordnade sakkunnige. 1921. Uppsala.
- SN 1939 = Svensk namnbok till vägledning vid val av nya släktnamn. Utarbetad av inom Justitiedepartementet tillkallad sakkunnig. 1939. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1939:4.)
- SN 1940 = Svensk namnbok 1940. På offentligt uppdrag utarbetad till vägledning vid val av nya släktnamn av Jöran Sahlgren. 1940. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1940:10.)
- SN 1954 = Svensk namnbok 1954. Utarbetad av 1952 års släktnamnskommitté. 1954. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1954:1.)
- Statistisk årsbok 1967 = Statistisk årsbok för Sverige 54. 1967. Stockholm.
- SvD = Svenska Dagbladet.
- Svenska släktnamn 1939 = Svenska släktnamn. 15500 förslag byggda på växtnamn jämte råd och anvisningar vid namnbyte. 1939. Stockholm.
- Sverges familjenamn 1920 = Sverges familjenamn 1920. Förteckning enligt nådigt uppdrag utarbetad av därtill förordnade sakkunnige. 1921. Stockholm.
- Trotzig, Karl, 1909: Vad bör Pettersson kalla sig? En bok om släktnamn. 2 uppl. Stockholm. (Studentföreningen Verdandis småskrifter 83.)
- Veka, Olav, 2002: "... ægte hjemlige og passende for Folkeslaget". I: Venneskrift til Gulbrand Alhaug. Red. av Tove Bull, Endre Mørck & Toril Swan. Tromsø. S. 226–229.
- Villarsen Meldgaard, Eva, 2008: Efternavnets historie. København. (Det drejer sig om 11.)

Summary

Name books and name agencies

A study of state and commercial involvement in applications for newly formed surnames in 1925 and 1945

By Johan Hedberg

The principal aim of official personal names policy in Sweden in the first half of the 20th century was to encourage the population to adopt surnames that were more unique than the commonest patronymics (such as *Andersson*) borne by many people at that time, which made it harder to distinguish one individual from another, for example in public registers. One way of adopting a more unique surname was to form a new one, and to help potential name changers create suitable surnames, from 1921 onwards the Swedish state published lists of suggestions. During the same period, a commercial market had also emerged, in which surname suggestions were provided by small businesses known as *namnbyråer* – ‘name agencies’.

This study explores, first, to what extent name changers made use of the state lists of suggested surnames, and second, to what extent name agencies were involved in such changes of name. It does so by examining applications for name changes involving newly formed surnames, submitted in 1925 and 1945.

The study reveals fairly limited interest among name changers in the names suggested by the state. In 1925, 27.8 per cent of the total of 169 names applied for appeared in the state lists. The corresponding figure for 1945 was just 16.4 per cent of the total of 3,246 names applied for. Name changers seem to have preferred to turn to the name agencies, at least in 1945. In 1925, these businesses acted as agents in 10.4 per cent of applications, while in 1945 the figure was as high as 59 per cent. Remarkably, a single name agency (*Namncentralen*) assisted in almost a third of applications in 1945.

The study also provides indications that *Namncentralen* was relatively successful in gaining approval for applications for newly formed names. At the time, the Swedish government took decisions on surname changes at weekly meetings. A study of the applications considered at one such meeting shows that *Namncentralen* acted in 29 per cent of them and secured approval for a total of 49 new surnames.

Smärre bidrag

Lebro i Kattnäs

Lebro är en by i Kattnäs socken och Daga härad i Sörmland. Äldre belägg för dess namn är bl.a. (i) *ledhabro* 1460 11/10 Daga häradsting UUBp or., (i) *lædæbro* 1460 25/10 Daga häradsting SRAp or., (i) *lædhabro* 1470 8/10 ATb 1 s. 335, (i) *ledrbro* 1470-t.? C 4 f. 5 v., *Ledebro* 1535 OAUjb, *Ledebroo* 1556 OAUjb, *Ledebro* 1596 Collmar s. 42 och *Lebro* 1600-t.? UUB 105.

För bynamnet har tre olika uppptecknare anfört uttalet *lébro* med långt slutet *e* (som i *ben*, *ved*) i första stavelsen och akut accent (M. Edlund 1935, K.-E. Nystedt 1936, A. Olsson 1946, OAU). I grannsocknen Frustuna påträffade Roland Otterbjörk 1956 ett uttal med ett *ä*-haltigt *a*-ljud i första stavelsen (OAU).

I det 1460 utfärdade tingsbrev som ger belägget *lædæbro* står *æ* som avslutande skrivtecken i *ellæ* (*Ella*), *koleghæ* (*Kolke*), *ræssundhæ* (*Rösund*) och *øyæ* (*Oja*). Genitivformen *sudhermanna* 'södermännens' motsvaras i brevet av *sydhermanna*. Att *Lædh-* är ursprungligare än *Ledh-* i *Lebro* bevisas inte av skrivningarna *lædæbro* 1460 och *lædhabro* 1470. Ljudhistoriskt möjligt är emellertid att förledsformen med *Le-* återgår på ett runsvenskt **Læiða(r)-* (till *led* f., fvn. *leið* f. 'väg, led') som senare under en period har representerats av både det i första hand väntade *Lēdha-* och en medtävlande form *Lædha-*; se om utvecklingen av urnordiskt *-ai-* till *-ä-* i stället för till *-e-* Noreen 1904 s. 75 ff. (»In den weitaus meisten Fällen kommen durch ausgleichung entstandene doppelformen mit *æ* und *ē* (agutn. *ai*, aisl. *ei*) neben einander vor»), 105 f., Wessén 1968 s. 57, Hellberg 1973 s. 44 ff.

En tolkning av *Läbro* som ett äldre **Læiða(r)bro* ('vägbron?') är väl inte sakligt orimlig: en »(huvud)väg(s)bro» till skillnad från någon eller några andra broar i samma nejd av mindre betydelse för samfärdseln?; se nedan om en gammal färdväg vid Lebro. Jfr KL 2 (sp. 242 ff. med olika författare, bl.a. Johannes Elgvin, Nils Friberg och Kristian Hald) om broar i gammal tid.

Nils Ödeen (1927–30 s. 278) har i förbigående ställt frågan om *Lebro* i Kattnäs är påverkat av den ljudutveckling som i kort stavelse framför *u* förvandlat ett *a* till *ä*-ljud (se om denna tendens Markström 1954 s. 9 ff.). Belagt från Gryts socken, liksom Kattnäs tillhörande Daga härad, är ett *nætuthorp* 1381 som kan återgå på ett äldre **Natuthorp* (Ödeen a.a. s. 278 f., Linde 1951 s. 218, Strandberg 1988 s. 29 ff.). Ödeens uppslag är intressant och värt att nämna, men materialet – äldre belägg och de viktigaste uttalsupppteckningarna tillsammans – talar inte i första hand för alternativet **Ladhubro* > *Läbro* i Kattnäs.

Från byboplatsen i Lebro uppe på ett högt terrängparti löper en gammal huvudväg i bygden utför en lång och brant sluttning; i dalen nedanför går en bro över vattendraget mellan sjöarna Rundbulten och Hollandssjön (UUB 105 1600-t., LSA C 11–35:1 1717, T 10SO). En förled i *Lebro* som åsyftar denna brant vore mycket tilltalande från saklig synpunkt. Även de språkliga förutsättningarna för en sådan tolkning är goda.

Ordet *lid* f., fsv. *līdh* f., fvn. *hlið* f. 'sluttning, backe' (Hellquist 1948 s. 571 f.) är ett välbekant ortnamnselement. I Sörmland ligger t.ex. Lids kyrka i Rönö härad (T 9HNV) och gården Lida i Flens socken (T 9GNO) vid mycket markerade sluttningar. Namnet *Lebro* i Kattnäs kan återgå på ett äldre **Hliðarbrō*, vars långa *i*-ljud förkortats genom ordlängdsbalans och senare uppträder som *e* (se t.ex. Wessén 1968 s. 76 ff. om den yngre fornsvenska övergången av kort *i* till *e*).

Ivar Lundahls (i SOSk 13 s. 134 f.) tolkning av bebyggelsenamnet *Leaby* i västgötasocknen Karleby (T 7DNV) erinrar om en alternativ möjlighet att förklara förleden i *Lebro* såsom syftande på den branta liden nedanför byn i Kattnäs. Lundahl anför olika fornsvenska belägg med formen *Lædhaby* för det västgötska namnet. Detta kan efter hans mening innehålla en *a*-omljudad genitivform av fsv. *lidh* f. 'sida', fvn. *hlið* f. (om detta ord Hellquist 1948 s. 571 f.), här med betydelsen 'sluttning'; *Leaby* ligger vid *Leaby lider*, en kilometerlång sluttande landsvägssträckning. Jfr Hald 1942 s. 84, DSt s. 186 om ett jylländskt *Lydum*. Ett fsv. **Lidha(r)bro* 'bron nedanför bergsidan eller sluttningen' bakom *Lebro* i Kattnäs är förvisso en sakligt tilltalande förklaring. En språkligt avsevärt osäkrare möjlighet är ett **Lædha(r)bro* med *a*-omljud; jfr Strandberg 2018 s. 95 om det sörmländska *Båsenberga* och Wessén 1968 s. 29 om förlitterärt *ē > ä*.

Av intresse vid ett val i fallet *Lebro* mellan fsv. *līdh* f. 'sluttning, backe' och fsv. *līdh* f. 'sida' är Staffan Nyströms undersökning (1988 s. 152 ff.) av *lid* f. som ortnamnselement i Daga härad. Han har funnit att gårdnamnen *Lida* i Gryts socken, *Lidan* i Björnlunda socken och *Långlid* i Frustuna socken avser bebyggelser som alla ligger »i sluttande, ganska vidsträckta terrängavsnitt, med svag eller mycket svag lutning».

Ett tolkningsalternativ för bestämningsleden i *Lebro* erbjuder också ordet *led* n., fvn. *hlið* n. 'öppning, port i gårdsgård' (om vilket Hellquist 1948 s. 564), efterled i fsv. *gardslidh* n. 'öppning i gårdsgård eller hägnad; gårdsled, gårdsport'. Se t.ex. Friberg 1938 s. 79 om ortnamn innehållande detta *led*. Ett uppländskt bynamn av hög ålder är *Skottsila* i Knivsta socken; det innehåller med Lars Hellbergs (2011 s. 20 ff.) tydning därav en form av ordet *skytte* 'skjutbar stång i gårdsgårdsled' som i namnet snarast åsyftar ett primitivt gårdsgårdsled. Jfr Friberg a.a. s. 78 om ett västgötskt *Skyttelbacken*.

Lebro i Kattnäs är inte lexikaliskt entydigt. Jfr OGB 8 s. 117 om svårigheten att för ett bohuslänskt *Leby* i Tegneby socken träffa ett val mellan fvn. *leið* f. 'väg, (far)led', fvn. *hlið* f. 'sida, sluttning' och fvn. *hlið* n. 'grindöppning, led'. I första hand är jag dock böjd att förklara det sörmländska bynamnet som 'bron vid liden, sluttningen, bergsidan' e.d. Ett ursprungligt **Lidha(r)bro* 'bron vid liden' är mycket tänkbart, men ljudhistoriskt enklare är förklaringen **Lidha(r)bro* 'bron nedanför bergsidan eller sluttningen'.

Källor och litteratur

ATb = Arboga stads tänkebok 1–4. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström (bd 4 utg. av Erik Noreen med register av Sven Ljung). 1935–50. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 53.)

- C 4 = Register över Karl Knutssons och drottning Katarinas jordabrev. SRA. (Se beträffande dateringen Thorsten Andersson, Svenska häradsnamn, Uppsala 1965, s. 361 med litteraturhänvisningar.)
- Collmar = Sörmländska härads domböcker från 1500-talet. Utg. av Magnus Collmar. 1953. Nyköping. (Sörmländska handlingar 16.)
- Friberg, Sven, 1938: Studier över ortnamnen i Kållands härad. Uppsala. (Nomina Germanica 5.)
- Hald, Kristian, 1942: De danske Stednavne paa -um. København. (Universitets-Jubilæets danske Samfund 333.)
- Hellberg, Lars, 1973: Skänninge och Skenaån. En ortnamnskombination i ljudhistorisk belysning. I: Svenska studier från runtid till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. Stockholm. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 48.) S. 37–52.
- 2011: *Skottsila* – hittills oförklarad. I: Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002. Red. av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 20–22. (Bidraget publicerades första gången i Upsala Nya Tidning den 21 juni 1983.)
- Hellquist, Elov, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Linde, Gunnar, 1951: Studier över de svenska sta-namnen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 26. Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)
- Markström, Herbert, 1954: Om utvecklingen av gammalt ä framför u i nordiska språk. Tilljämning och omljud. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 2.)
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Nyström, Staffan, 1988: Ord för höjder och sluttningar i Daga härad. En studie över betydelsen hos två grupper terrängbetecknande appellativ och ortnamnselement. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 7.)
- Strandberg, Svante, 1988: Kontinentalgermanische Hydronymie aus nordischer Sicht. I: Probleme der Namenbildung. Rekonstruktion von Eigennamen und der ihnen zugrundeliegenden Appellative. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 1.–4. September 1986. Hrsg. von Thorsten Andersson. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 18.) S. 17–57.
- 2018: *Båsenberga* i Vingåker. I: OUÅ. S. 91–98.
- UUB 105 = Geographisk delineation öfwer Daga härad uthi Gripsholms lähn. [Av] Nills Herling. 1600-t.? UUB. (Nr 105 i Åke Davidsson, Handritade kartor över Sverige i Uppsala universitetsbibliotek. Katalog, Uppsala 1965, s. 34 f.)
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- Ödeen, Nils, 1927–30: Studier i Smålands bebyggelsehistoria. Ett bidrag till svensk ortnamnsforskning. Lund. (Namn och bygd. Bil. C.)

Sjönamnet *Lunten* i Fellingsbro

Lunten är en av sjöarna i den västmanländska socknen Fellingsbro. I RL 1560 omtalas den som *Lungeten* (f. 24 v.). Senare belägg är bl.a. *Lunten Siön* u.å. OAUexc, *lunten* 1670-t.? OAUexc, *Lunten* 1688 LSA S 8:11, *Lunten Lacus* 1699 LSA S 15–40:1, *Lunten* 1731 LSA S 15–1:1 och *Lunten* 1872 Glk Aa 47.

Vid sin tolkning av sjöns namn åberopar Elof Hellquist (1903–06 1 s. 361) inga belägg äldre än 1803. Han meddelar att Lunten enligt uppgift har trögt vatten. Hydronymen hör efter hans mening till *lun-* i no. *luna* 'gå stilla' (se Torp 1919 s. 395 om detta verb). Det är inte helt lätt att förlika skrivningen *Lungeten* i RL 1560 med hans förslag.

Med sin västra del når Lunten fram till ett långsträckt terrängband med rullstensgrus (Glk Aa 47, se fig. 1), vilket öppnar möjligheten att sammanställa dess namn med det om grusig och sandig mark använda *lung(r)-* som ingår i åtskilliga svenska ortnamn. I en utredning om detta toponymiska element lyfter Torsten Bucht (1951 s. 1 ff.) fram bl.a. by- och sockennamnet *Long*, Västergötland (*de Lung* 1277), bynamnet *Lunger* i Götlunda socken, Närke, och sockennamnet *Västerljung*, Sörmland (*De Westerljung* 1314?). Mycket talar för att det bland fornvänner bekanta *Badelunda* i Västmanland (fsv. *Badhlung*) innehåller det nu omtalade *lung-* (Bucht 1951 s. 5 ff.; jfr Ståhle 1946 s. 115, 120, SOL s. 377).

Fig. 1. Utsnitt ur Glk Aa 47 (1872). Bilden (förstorad) visar sjön Lunten omedelbart öster om en grusås (markerad med gröna streck).

Lung- i 1500-talsformen *Lungeten* (RL 1560) kan tilltalande sammanställas med det av Bucht behandlade *lung-*. Men hur skall beläggets *-eten* uppfattas?

Den på grund av vattensänkning (se Hellquist 1903–06 1 s. 361) förvandlade Lunten utmärks inte av sand och grus; den har fastmer betecknats som en dysjö. Underättelser om dess topografi har lämnats mig av Harriet Ahlgren, med sommarviste vid sjön, och Lennart Lundell, uppväxt och ännu bosatt i Hällviken vid östra stranden. Jfr Glk Aa 47.

Rent formellt vore det tilltalande att söka förklara *Lungeten* som innehållande ett adjektiv **lungot* 'grusig och sandig' e.d.; se Benson 1951 s. 1 ff., 208 ff. om adjektivsuffixet *-ot*. Sjöns avsaknad av påfallande mängder grus och sand talar dock inte för en sådan tydning. Det tycks ligga närmare till hands att rikta blicken mot ännu ett av Bucht behandlat toponymiskt element.

Appellativet *ätt*, fsv. *æt* f. 'släkt, ätt', fvn. *ætt* (även *ätt*) f. 'ätt, släkt; väderstreck' är en bildning till verbet *äga*; det motsvarar got. *aihts* f. 'egendom' och feng. *æht* f. 'ds.'; se t.ex. Olson 1916 s. 470 (»urspr. 'ägande', 'egendom', 'vad som tillhör ngn'»), Feist 1939 s. 20 f., Hellquist 1948 s. 1449 f., Holthausen 1963 s. 10, Magnússon 1989 s. 30, 1217. Jfr Lidén 1911 s. 276 f. om fsv. *-ätti* 'ägare' och fgotn. *atta* f. 'egendom' och Lindén 1947 s. 43 ff. om *ätt*, *ætt*, *ätt*. Den senare nämner bl.a. »den till suffix halvvägs nedsjunkna svaga ordformen fvn. *-átta* fsv. *-atta* (: fsv. fgot. *atta* 'äga, egendom, tillhörighet')»; jfr Olson 1916 s. 422, Jóhannesson 1928 s. 23 f., Magnússon 1989 s. 30.

Det fornnordiska elementet *ætt* (fsv. *æt*), *ätt* har antagits kunna ingå som efterled i vissa svenska ortnamn. Ett av dessa är sockennamnet *Himmeta* i samma landskap som Fellingsbro (SOL s. 129), ett annat är det ångermanländska stadsnamnet *Sollefteå*. I en studie (1945 s. 99 ff.) över den sistnämnda toponymen framhåller Bucht (s. 112; jfr Hellquist 1948 s. 1450) om *ätt* att den

inskränktare betydelsen '(någons) äga' kan tänkas ha blivit utvidgad till 'bosättning, gård' l.dyl. eller allmännare lokalt förändrad till 'plats', 'ställe'. För den sistnämnda betydelsen vidare omfattning, ha vi kommit fram till 'trakt', ett stadium i utvecklingen, som de etymologiska ordböckerna ansätta för uppkomsten av betydelsen 'väderstreck'.

Sollefteå kan efter Buchts mening (s. 116) tolkas som 'solägorna, de soliga ägorna' (dens. i SOVn 2 s. 80: »alltså ung. 'de soliga ägorna' el. 'den solbelysta trakten'»; jfr SOL s. 296). För elementet *ætt*, *ätt* framhäver han innebörden '(någons) äga', egentligen 'egendom'. Andra toponymer som han behandlar i sammanhanget är bl.a. de ångermanländska bynamnen *Gagnet* i Helgums socken (s. 108 ff., 116; jfr SOVn 3 s. 22 f.) och *Hörnett* i Själevads socken (s. 108 ff., 116; jfr SOVn 4 s. 98 f.) och by- och tätortsnamnet *Stöllet* i Norra Ny socken i Värmland (s. 109 ff., 116; jfr SOV 14 s. 33 f.).

Från såväl språklig som saklig synpunkt ter det sig möjligt att sjönamnet *Lunten* med 1500-talsbelägget *Lungeten* är en ellipterad sammansättning, fsv. **Lungætta(r)-sio(r)* e.d., som i den kvarblivande förleden bevarar ett gammalt ägo- eller terrängnamn, fsv. **Lungæt* 'ägomarken vid lungen, grusåsen', 'trakten vid lungen, grusåsen' e.d. (Se om sjönamnsellips Sahlgren 1912–35 s. 15 ff. och, med en rad litteraturhänvisningar, Strandberg 1991 s. 2.) Mark vid Lunten kan ha utnyttjats långt innan området där fick fast bebyggelse: jfr Sahlgren 1964 s. 309 om Fellingsbro socken och namnet *Iskarbo* nära sjön Lunten.

Källor och litteratur

Benson, Sven, 1951: Studier över adjektivsuffixet *-ot* i svenskan. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 8.)

Bucht, Torsten, 1945: Sollefteå. I: NoB 33. S. 99–116.

— 1951: Ortnamn innehållande lunger, lung. I: NoB 39. S. 1–21.

- Feist, Sigmund, 1939: Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache mit Einschluss des Krimgotischen und sonstiger zerstreuter Überreste des Gotischen. Dritte neu-bearbeitete und vermehrte Aufl. Leiden.
- Glk Aa 47 = Sveriges geologiska undersökning. Ser. Aa. Blad 47. 1872.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Holthausen, F., 1963: Altenglisches etymologisches Wörterbuch. Zweite, bis auf das Literaturverzeichnis unveränderte Aufl. Heidelberg. (Germanische Bibliothek. Zweite Reihe. Wörterbücher.)
- Jóhannesson, Alexander, 1928: Die Suffixe im Isländischen. Reykjavík. (Bil. till Árbók Háskóla Íslands. Háskólaárið 1926–1927.)
- Lidén, Evald, 1911: Om några fornsvenska lagord och lagstadganden. I: ANF 27. S. 259–285.
- Lindén, Bror, 1947: Dalska namn- och ordstudier gällande särskilt Mora tingslag och Österdalsområdet [1:1]. Stockholm. (SvLm B 49.)
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- OAUexc = [Belägget återgivet efter] excerpt i OAU.
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- RL 1560 = Rasmus Ludvigssons register och memoriall [om sjöar och strömmar] ... till anno etc. [15]60. Strödda kamerala handlingar 61. KA.
- Sahlgren, Jöran, 1912–35: Skagershults sockens naturnamn. Vatten och vattendrag. Stockholm. (SvLm B 32.)
- 1964: Valda ortnamnsstudier. (Opuscula toponymica selecta.) Uppsala–København. (Det här återopade bidraget, Västgötska ortnamn av typen *Kölingared* och andra ortnamn som berätta om sekundär bebyggelse, s. 289–309, publicerades första gången i Lunds universitets årsskrift 1918.)
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 8.)
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.

Svante Strandberg

Varnhem

I Västergötlands fornminnesförenings årsskrift 2019–2020 diskuterar Svante Strandberg på ett förtjänstfullt sätt olika tolkningsmöjligheter för det västgötska sockennamnet *Varnhem*. Synnerligen intressant är hans nya förslag att förleden skulle kunna innehålla ett vattendragsnamn **Varn*. Han påpekar att Hans Krahe i sin *alteuropäische Hydronymie* håller samman namn på *Var-*, såsom *Varenne* i Frankrike och *Warnau* i Tyskland, och för dessa räknar med en rotbetydelse 'vatten, regn, flod'. Det skulle i så fall kunna röra sig om ett mycket gammalt namn. Som en möjlig namnbärare pekar Strandberg på det vattendrag vilket från Billingspasset rinner ner söder om Varnhems klosterkyrka. Han skriver (s. 13): »I det fall detta vattendrag under bronsåldern var mäktigare än i våra dagar, kan ett därom använt, fornspråkligt ånamn **Varn* mycket väl tänkas utgöra förleden i *Varnhem*.» Förbehåll är enligt min mening onödigt. Alldeles söder om klostret bildar denna å nämligen en serie spektakulära forsar och fall när den rinner ner för Billingsens trappstegsformade sluttning. Ett sådant vattendrag måste i alla tider ha varit uppmärksammat och välbekant och har rimligen haft ett gammalt namn. I dag har det olika namn i olika delar av sitt lopp, såsom *Ännabäcken*, *Munkabäcken* och *Ålebäcken*. Något gammalt namn är således inte bevarat.

Som Strandberg påpekar är dock ett språkligt mer närliggande alternativ att sammanhålla förleden i *Varnhem* med fornsvenskans *varn*, *værn* 'värn, försvar; skydd, hägn; hägnad, stängsel; gärde'. Ivar Lundahl (i SOSk 12 s. 46) påpekar att ord med betydelsen 'hägnad' ingår i flera namn på *-hem* i Västergötland: *gärde* i *Gärdhem*, *hag* i *Hajom* och *tun* i *Tunhem*. Ur namntypologisk synvinkel är det därför mycket tilltalande att se ett ord med liknande betydelse även i förleden till *Varnhem*. Semantiskt finns då en rad möjligheter, från inhägnade ägomarker till fornborgar. Utan att binda upp sig för något alternativ framhåller Strandberg med gillande Gunnar Lindes förslag, att namnet syftat på något slags försvarsanläggning i anslutning till den viktiga passagen över Billingen till Skövde. Varnhem ligger vid den västra änden av denna passage och dess domäner har säkerligen sträckt sig långt upp i Billingspasset. Några försvarsanläggningar är dock inte kända här, varken fornborgar eller historiska fästningar. Sammantaget leder inte heller de hägnadsbetecknande förlederna i *-hem*-namnen tankarna omedelbart i riktning mot fornborgar eller försvarsverk.

Kanske ska man i stället tänka sig agrara hägnader av något slag. Strandberg är tveksam till detta alternativ på grund av namnets höga ålder och det stora område det troligen denoterat. Han frågar sig (s. 12) om det är »rimligt att kreaturstängsel eller hägnader till skydd för växtligheten hade hunnit bli något utmärkande för ett uråldrigt och vidsträckt Varnhem redan innan bebyggelsen fått sitt namn?». Även om jag kanske inte finner detta lika orimligt som Strandberg, finns också möjligheten att namnet kan anknyta till äldre landskapsstrukturer. Namnen på *-hem* är visserligen gamla, men åtminstone i Västergötland knappast kolonisationsnamn. Området runt Hornborgasjön, dit Varnhem hör, var flitigt utnyttjat redan under senmesolitikum och därmed också med all sannolikhet namngivet – även om vi givetvis inte kan räkna med att namn från denna avlägsna tidsepok har bevarats.

Slutligen vill jag påpeka att Strandberg också nämner flera möjligheter att förstå namnet *Varnhem*. Det finns ingen självklar tolkning av förleden, och man kan bara instämma i hans konklusion (s. 14) att »det är knappast rådligt att utan förbehåll sätta en viss tolkning i första rummet».

Litteratur

Strandberg, Svante, 2019–2020: Något om ortnamn i Varnhemstrakten. I: Västergötlands fornminnesförenings årsskrift. S. 9–21.

Per Vikstrand

Recensioner

Julita gård. Människor och landskap under tusen år. [Redigerad av] Ulrich Lange & Göran Ulväng. 503 s. Stockholm: Nordiska museets förlag 2019. ISBN 978-91-7108-611-2.

En tjänsteman vid Nordiska museet skall en gång ha sagt – efter vad en sörmländsk hembygdsvän meddelat mig – att han försattes i ett kulturhistoriskt rus varje gång han besökte Julita gård. Hans reaktion är allt annat än obegriplig. Geografiskt har herrgården ett randläge i Sörmland – inte långt från gränsen till Närke – men historiskt-kulturellt intar området med den forna kungsgården, olika museibyggnader och ruinerna av Julita kloster en central position i landskapet. År efter år har stora människomassor samlats där. »Få gårdar i Södermanland skulle hafva så mycket att om sig berätta som den»; dessa ord av herrgårdsskildraren och pomologen Olof Eneroth (1869) återger Ulrich Lange och Göran Ulväng (s. 23) i sin inledning till det stora och praktfulla bokverk som fått titeln *Julita gård. Människor och landskap under tusen år*. Detta vittnar i en lång rad olika bidrag om de rika, mångförgrenade kulturella perspektiv som den minnesrika, sommarfagra miljön vid herresätet erbjuder besökaren. Bokens bildmaterial är överdådigt med många vackra och många informativa fotografier.

År 1907 grundade löjtnant Arthur Bäckström friluftsmuseet Julita skans, och under perioden 1926–1930 skapade han Julita museum. Hedvig Mårdh (s. 385 ff.) redogör för framväxten av museianläggningarna och för verksamheter vid Julita gård. Genom Bäckströms testamente blev »Julitas jordegendom jämte byggnader, inventarier, museum och övriga samlingar» en del av Nordiska museet. Marie Steinrud (s. 311 ff.) berättar om Bäckströms liv som godsägare i Julita och Anna Arfvidsson Womack (s. 333 ff.) om samlaren och byggherren Bäckström.

Som inslag i det anmälda verket av intresse för ortnamnsforskare inriktade på äldre toponymer kan nämnas Eva Skyllberg, *Förhistorien. Julita från stenålder till vikingatid* (s. 29 ff.) och Christian Lovén, *Nio brev berättar. Julita klostres tillkomst* (s. 49 ff.). Tillbaka till medeltiden når också Maria Ingras kapitel *Spåren av en tradition. Julita klostres byggnadshistoria* (s. 67 ff.) och Clas Tollin i bidraget *I munkarnas krets. Julita klostres understödjare och nätverk* (s. 87 ff.). Anslutande till Tollins framställning redovisar Ulrich Lange (s. 104 f.) kortfattat Julita klostres godsinnehav. En av Skyllberg (s. 34) omtalad fornborg ligger på den mäktiga höjdrygg mellan Katrineholm och Köping som namnet *Ås* på samma plats erinrar om; anläggningen har kallats *Viksberget* (Lars Hellberg i NoB 30, 1942, s. 106, 108). Bland socknens gravfält från yngre järnåldern har ett nära Julita gård det största antalet högar; den största högen i socknen ligger mellan Julita gård och församlingens kyrka (Skyllberg s. 35).

På platsen för den nutida ladugården vid Julita låg den gamla byn Säby, vars namn givit upphov till *Saba* som namn på klostret (Lange och Ulväng s. 18, Lovén s. 57; se om *Saba* t.ex. Eva Brylla i NoB 74, 1986, s. 82, 86 f.).

Lovén (s. 49 f.) framhåller att Sveriges största samling av 1100-talsbrev (9 av inalles 14) är knuten till Julita kloster. Efter konung Knut Erikssons vilja flyttade munkarna i Viby kloster nära Sigtuna till Julita under 1100-talets senare del (Lovén s. 56 ff.). Framträdande bland klostrets välgörare var bl.a. riddaren Harald Gudmundsson (vingad lilja) och hans son Anund Haraldsson, riddare, riksråd och Sörmlands lagman; på 1200-talet donerade de jordagods till klostret (Tollin s. 90 ff.).

Georg Haggren och Gustav Olsson (s. 111 ff.) behandlar nedläggningen av klostret och framväxten av en herrgård på samma plats; år 1546 förlänade Gustav Vasa »Juleta Clösters gård» till sin sväger Abraham Eriksson (Leijonhufvud). Herre på gården blev 1564 prokuratorn Jöran Persson, illa sedd och sedermera avrättad rådgivare till Erik XIV (Håkan Jakobsson, Gods i förvandling. Julita från kungsgård till sätesgård, s. 133). Riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm, son till Sörmlandshertigen Karl och prästdottern Karin Nilsdotter, genomgick på 1580-talet en adelsskola på Julita (se Jakobsson a.a. s. 140 f. om skolan); Ulrich Lange, som omtalar detta (s. 130), meddelar också att Karl Karlsson senare under sin levnad visade stort intresse för skolundervisning och »anlade barnaskolor för sina anställda på alla sina gods i Sverige och det historiska Ingermanland på andra sidan Östersjön».

Göran Ulväng och Cristina Prytz svarar för kapitlet Den oundgängliga jorden. Arv och ägande på Julita under familjen Palbitzki (s. 171 ff.). Av stort intresse däri är bl.a. deras framställning (s. 173 ff.) om Oppunda härad, där Julita ligger, som »ett av högadelns kärnområden med stora gods och hög andel fideikommiss»; de tillskriver häradet en särställning i fråga om adligt ägande av herresäten.

Det finns mycket mer än det nu nämnda som gör det lockande att besöka Julita gård i tanken eller rummet. Om kulturell bredd och funktioner i samhället vittnar tillsammans mantagna kapitel som Ulrich Lange, »Det gamla jordbrukssystemet». Gårdar och torp på Julita fram till 1870-talet (s. 253 ff.), Gustav Olsson, Mot det moderna? Julita gård från storgods till smörfabrik (s. 283 ff.), Åsa Klintborg Ahlklö, För hushåll, lust och drömmar. Julita gårds park och trädgårdar (s. 361 ff.), Else-Marie K. Strese, En levande historia. Julita gård som lantbruksmuseum (s. 405 ff.), Per Larsson, Godset vi ärvde. Att förvalta kulturarvsmiljön Julita gård (s. 429 ff.) och insprängda mindre bidrag, t.ex. Tåkenön av Fredrik Ehlton och Per Larsson (s. 164 f.), Hus för skröpliga, gamla och fattiga av Fredrik Ehlton (s. 250 f.), Tobaksladorna av Fredrik Ehlton och Göran Ulväng (s. 302 f.), Gårdssnickaren Forsman av Anna Arfvidsson Womack (s. 356 f.), Den levande herrgården. Julita gård som grönt museum av Ulrich Lange och Göran Ulväng (s. 381 ff.) och Skansenmuseet av Fredrik Ehlton (s. 446 f.).

Den i angenäm form belärande boken om Julita gård åskådliggör alltså – som dess undertitel låter förmoda – platsens historia från forntiden till nutiden. Klostrets och senare herrgårdens öden sammanhänger självfallet med processer i det omgivande samhället. Om boplatsens omvandlingar under olika tidevarv berättar Janken Myrdal i sitt Efterord (s. 448 ff.). »I förvaltandet av denna kulturmiljö [...] har Nordiska museet bidragit till det som är dess uppgift: att genom historien lära känna sig själv», konstaterar han. Museet har förvisso heder av det nu anmälda verket.

Svante Strandberg

Making the Profane Sacred in the Viking Age. Essays in Honour of Stefan Brink. Edited by Irene García Losquiño, Olof Sundqvist & Declan Taggart. 335 s. Turnhout, Belgium: Brepols Publishers n.v. 2020. (Medieval texts and cultures of Northern Europe 32.) ISBN 978-2-503-58604-5, e-ISBN 978-2-503-58605-2.

Boken är en vacker och till formatet behaglig festskrift tillägnad professor Stefan Brink. Den inleds med att redaktörerna ger en 12 sidor lång fyllig och personlig presentation av Stefan och hans gärning så här långt. Därefter ger de en kort sammanfattning av innehållet i de 19 artiklar, fördelade på fem sektioner, som boken består av. Denna sammanfattning är en utmärkt introduktion till vad som komma skall och gör att man gärna läser vidare. Författarna kommer från många vetenskapsgrenar, vilket visar hur uppskattad Stefan är i vida kretsar, inte minst inom min vetenskap, arkeologin. Boken avslutas med en 16 sidor lång bibliografi över Stefan Brinks publikationer från 1979 till 2020 och en *Tabula Gratulatoria*.

Den första sektionen, *Understanding Sacredness*, består av tre artiklar. Margaret Clunies Ross behandlar ordet *helig* i äldre källtexter. Hon finner få belägg som inte är påverkade av kristna föreställningar. Resultatet är att helig i förkristen tid alltid innefattar gudarna eller indirekt företeelser förknippade med dem, såsom föremål och naturföreteelser. Gudarna har helighet och denna helighet kan skaffas och kan behöva skyddas. Detta skiljer den från kristen helighet. Bristen på textkällor gör att jag skulle önska att ortnamn också kunde behandlas. Främst tänker jag på Helgö i Mälaren, som är så arkeologiskt undersökt och utförligt publicerad. Clunies Ross nämner *heliga vita stenar* och en sådan sten finns sekundärt inbyggd i en hantverksterrass där. Det betyder att den kan ha ingått i den äldsta fasen vid konstruerandet av den heliga ön, där exklusivt hantverk, införsel och deposition av exotiska främmande föremål och gästabud tycks ha varit främsta sysselsättningar. Dessa handlingar krävde alltså närvaro av gudomlig helighet, om vi ska tro Clunies Ross, vilket jag menar att vi ska. Fynden och inte minst platsen kan bidra till förståelse av begreppet 'helig'.

Jens Peter Schjødt tar upp relationen mellan heliga och profana landskap. Huvudtesen är, i viss polemik mot Stefan, att något heligt förutsätter en profan motpart, men att det är gradskillnader, vilket motverkar ett förenklat motsatsförhållande. Det finns grader av helighet och den förändras med omständigheterna. Mats Widgrens artikel diskuterar upplevda landskap och landskap att leva och verka i. Begreppet 'landskap' problematiseras. Det finns få belägg för estetiska uttryck, men det talas ibland om fagra landskap.

Andra sektionen, *Sacredness and Space*, består av fem artiklar. Den inleds med en mycket spännande artikel av Jan-Henrik Fallgren. Han behandlar Ölands järnålder. Fallgrens artikel är lång och rikt illustrerad. En central plats är Skedemosse, välkänd för sina depositioner av djur, människor, vapen och guld. Hästar utmärker sig med ett hundratal djur. Ordet *skede* har också tolkats ha att göra med hästskiljningar, hingstehetsning och kapplöpningar. Fallgren har identifierat en naturlig hippodrom, som i en långsträckt oval, med 8,5 kilometers omkrets, följer de naturliga ancylus- och litorinavallarna omedelbart öster om Skedemosse. Det är en häpnadsväckande upptäckt som borde fördjupas med noggranna fältstudier. Inte nog med detta – Fallgren har också återfunnit en försvunnen stor fornborg, Sörby borg. Den kunde han identifiera i norra delen av Skedemosse, i anslutning till hippodromen. Borgen var verksam när vapen-

och gulddepositionerna gjordes under mellersta järnålder, 200–550 e.Kr. Den närmare relationen mellan fornborg och offersjö förtjänar att undersökas ytterligare.

Torun Zachrisson behandlar också våtmarksdepositioner. Först ut är det märkliga fyndet av ca 380 män från ett slag vid Alken Enge på Jylland under äldre järnålder. De döda hade legat ett år på slagfältet innan de deponerades. Här förefaller en liminal zon ha skapats efter slaget, och ritualer har neutraliserat gränsen. Sedan diskuteras våtmarksdepositioner i Uppland. Här är också tesen att dessa ligger i gränsområden, på hundaresgränser. Detta är viktigt för hur gamla de territoriella indelningarna är och visar att ritualerna kunde inbjuda till möten.

Per Vikstrand problematiserar ortnamnet *Karlevi* på Öland. Han tolkar det som de fria männens vi, en helig, skyddad och allmän plats för alla. En hamn öppen att besöka också för främlingar. Vikstrand tänker sig att platsen lämpar sig för handel, lagring av varor och asyl, allt under viets beskydd. Här finns vikingatida gravar och en berömd runsten från det sena 900-talet. På runstenen talas det om en förmodligen dansk man, Sibbe Foldarsson, som höglades här av sitt följe. En av högarna är utgrävd och innehöll en rik kvinnograv från 900-talet. Platsen kan från ölänningarnas sida ha kontrollerats av en storgård vid Björnhovda. Jag tänker i detta sammanhang på den snarlika Pilgårdsstenen från Boge på Gotland. Även den är placerad vid en hamn. Den nämner resor i österled och är rest till minne av Ravn, som dock inte är begravd här. Stenen avslutas med att Vifil/Vivil gav uppdrag, vilket borde avse runstenen. Kanske denna hamn också var kopplad till ett vi? Boge kyrka byggdes här inte så långt senare.

Anders Andrén tar upp det omdiskuterade begreppet 'stavgård' på Gotland. Den medeltida Gutalagen förbjuder det hedniska bruket att tillbe dessa. Hans övertygande tolkning är till att börja med att en stavgård är en trästav placerad inom en hägnad, en gard. Stavgårdar är alltid placerade i anslutning till den mellersta järnålderns (200–550 e.Kr.) stengrundsbebyggelse (kämpgravarna). Andrén visar två olika exempel. Det är dels Stavgard i Burs där staven förmodligen placerats i ett mycket stort stengrunds-hus, vars väggar då representerar *gard*. Det andra exemplet är Stavgard i Stånga, där ett område hägnats in i anslutning till stengrundshus. Mitt i hägnaden finns en rund stenläggning där staven kan ha stått. Konstruerandet av stavgårdar sker därmed efter det att stengrundshusen lämnats. Det kan vara så att kulturen av dem uppstår under vikingatid och uttrycks genom mat och dryck till gångna släktled, vilka representeras av de ruinerade men manifesta gamla stengrundshusen. Vikingatida fynd hittas ibland i dem, dessutom. Nu återstår bara att hitta stången i Stånga. Den borde vara i eller nära kyrkan, som är tidigmedeltida.

Bertil Nilssons artikel handlar om kyrkor och kyrkogårdar och deras föränderliga och relativa helighet. Heligheten avtar från altaret och utåt. Det heliga kan förorenas genom olika brott eller rent av gå förlorat. Då måste helighet på olika sätt och med olika styrka återställas, renas, detta genom biskopens försorg.

Tredje sektionen, *The Sacred and the Text*, består av tre artiklar. Den första, av John McKinnell, tar upp tradition och ideologi i eddatexter och skaldediktning. Eddatexterna är funktionellt anonyma, då de utan angiven författare berättar om myter och legender. Skaldeverserna däremot tillskrivs namngivna skaldar och handlar om samtida personer. Skalden förväntar sig också belöningar av den prisade. McKinnell tonar dock ned skillnaderna och tillskriver eddatexterna stort källvärde, då de innehåller texter äldre än senaste tilläggen. De är tillkomna över lång tid och någon originaltext ska vi inte söka efter.

Carolyn Larrington skriver utifrån eddatexter om heliga hjältar och heliga platser. Det handlar om platsnamn i kvädena om Helge Hundingsbane och Helge Hjorvarsson. Hennes slutsats att det huvudsakligen är poetiska namn, där allitteration är viktig, känns övertygande. Som exempel nämns *b*-allitteration i samband med Helge Hundingsbanes ungdom. Han är född i Brålund, hans mor heter Borghild och han associeras med björnar. På liknande sätt står *v*-allitteration för krigiska aktiviteter. Exempel är Vigdal (kampens dal), Helges häst Vigblår (kampens andedräkt) och Valhall (Odens hall). Men vissa platsnamn är verkliga platser. De tydligaste exemplen är de danska Samsö och Läsö i Kattegatt.

Judy Quinn behandlar så kallade femte-kolonnare utifrån eddatexter. Hon arbetar med relationen mellan gudar (asar och asynjor) och jättar utifrån Hymerkvädet. Guden Tyr, vars far är jätten Hymer, hjälper Tor att åt asarna hemförska den jättelika ölkittel som Hymer äger. För att lyckas med detta måste de lura Hymer. De får då hjälp av Tyrs mor, en ej namngiven asynja, som är maka till Hymer och bor hos jättarna. Genom de råd hon ger lurar hon sin make. På liknande sätt ställer Loke till skada för gudarna. Hans far är en jätte och hans mor en asynja. Quinn visar medryckande hur relationerna mellan gudar och jättar var både ömsesidiga och komplexa, på gott och ont.

Fjärde sektionen, *Sacredness across Contexts*, består av fem artiklar. Den inleds med John Lindow som diskuterar relationen mellan profana sägner och myter. Sägner handlar om människor i denna världen, vilka kan möta övernaturliga varelser, medan myter rör gudar och väsen från den andra världen. Här jämförs bland andra myten om bygget av Asgård och kyrkobyggnadssägner, där människor och troll är inblandade. Hedniska myter kan påverka sägnerna, och omvänt. Detta är rimligt, då både sägner och myter är skapade av människor. Det rör sig om olika sfärer av mänsklig kommunikation.

Tarrin Wills tar upp relationen mellan dyrkan av guden Tor och brobyggen, omnämnda på runstenar. Gudens koppling till passage över vatten lyfts fram. En statistisk analys av personnamn på runstenar där Tor ingår, omnämmanden av brobyggen samt ortnamn med koppling till Tor har genomförts. Resultatet visar en viss överrepresentation för kopplingen mellan personnamnet Tor och brobyggen, vilket kan visa att guden har samband med korsandet av vatten, och ortnamnen antyder att Tor varit betydelsefull långt bak i tiden i dessa områden.

Anne-Sofie Gräslund behandlar synkretism genom relationen mellan folklig och formell kristen religiositet. Dessa bägge sidor var aspekter av en helhet och stod i dialog med varandra – en symbios skapades. Detta visas bland annat genom runamuletter och runstenar. Ofta var det kvinnor som var drivande i denna integrerande germanisering av kristendomen, som blev så framgångsrik.

Bo Gräslund diskuterar orden *svin* och *svear* och att de betydelsemässigt hör ihop. Vildsvinet associeras till Freja och Frej, fruktbarhet och krig. Det är därmed en stark symbol att samlas kring. Guldringen Sviagris är ett talande bevis för svinets roll hos just svearna och ynglingadynastin. Därmed inte sagt att *svear* som ord från början hade något med svin att göra, kan jag tycka. Den gängse tolkningen av *svear*, ungefär 'släktingar, oss', känns övertygande, inte minst med tanke på att begreppet går tillbaka till äldsta järnålder eller rent av yngre bronsålder, om Hågahögen kan kopplas till svearna. När Tacitus nämner dem kan de så klart ha funnits en avsevärd tid. Men när ynglingadynastin i Uppsala skapas under 500-talet kan svear och svin ha kopplats ihop på det sätt Gräslund argumenterar för. Det är en tilltalande tanke.

Terry Gunells artikel handlar om hur kultiska aktiviteter under 500-talet tycks flytta från våtmarker till hallbyggnader. Detta innebär samtidigt en förskjutning från kvinnliga gudar och väsen till manliga gudar och mänskliga kungar och stormän i hallarna. Ett argument är kristna lagtexter, som förbjuder tillbedjan av företeelser på land, men som inte nämner vatten. Gunell tolkar detta som att våtmarkskulterna redan var överspelade. Han lyfter fram många exempel på starka kvinnliga varelser, ibland skrämmande, som höll till i våtmarker. Grendels mor i Beowulf nämns. De hotar inte sällan livet i de av män dominerade hallarna. Före 500-talet uppfattas våtmarksoffer alltså som en kvinnlig sfär. Det kan även gälla de manliga krigsbytesoffren, som kan vara vigda åt Freja – en intressant tanke.

Gunells artikel innehåller många spännande uppslag. Men motsättningen mellan ett äldre kvinnligt skede och ett senare manligt övertygar inte helt. Jag menar att kulten inte flyttar från våtmarker till hallarna. Istället är det den mellersta järnålderns fornborgar som lämnas och ersätts av hallarna på elitens gårdar och kungasäten. Om fornborgarna var metaforer för Asgård, gudarnas borg, fanns där plats för både kvinnliga och manliga gudar. I hallarna sprids eller deponeras inledningsvis de så kallade guldgubbarna, men dessa visar både kvinnor och män, och ibland bara kvinnor. Kvinnorna bär ryggknappsspännen, Frejas symbol, och representerar säkert härskarinnor i hallarna, tillsammans med männen. Våtmarksoffer fortsätter yngre järnålder igenom. *Odensjö* och *Torsmossen* med flera namn, liksom Olofskällor, nämns av Gunell. Till det kan läggas ortnamn som *Käringsjön*, vilket Gunell tar upp, och *Brudträsket* samt vårfrukällor, som säkert har kontinuitet bakåt. Så nog syns både gudomliga och verkliga kvinnor i yngre järnålderns hallar och de förstnämnda fortsatt i våtmarkerna.

Femte och sista sektionen, *Afterlives of Sacredness*, består av tre artiklar. Andreas Nordberg tar upp begreppet 'valhallsberg' och visar att de är en produkt av folktro och lärda spekulationer. Några 'de dödas berg' eller ättestupor kan inte beläggas, vilket är en bra slutsats.

Stephen A. Mitchell behandlar hur kyrkbyn Onsbjerg på Samsö har fått sitt namn genom att det flyttat från det riktiga odensberget, som istället kom att kallas *Dyret* (sv. Djuret). Detta namn kan vara en missuppfattning av ordet *diger* 'stor'. En bild på den anmärkningsvärda höjden (berget) finns med, vilket är bra. Namnflytten är intressant och diskussionen är också relevant för hur till exempel heliga vi-platsers namn överlevt genom att fästas på gårdar i närheten som finns dokumenterade under historisk tid och många gånger lever kvar idag.

Boken avslutas lämpligt nog med att Charlotte Fabeck och Ulf Näsman blickar tillbaka på en över 30 år lång forskargärning där de lyfter fram arkeologins samarbete med ortnamnsforskningen och Stefan Brinks mycket betydelsefulla gärning i sammanhanget. Deras möten går tillbaka ända till 1980-talet. Artikeln är personligt färgad med ett par roliga bilder på Stefan i fält.

Sammanfattningsvis har boken på ett utmärkt sätt problematiserat och fördjupat diskussionen om relationen mellan heligt och profant, inte bara under vikingatiden utan både före och efter. Den visar tydligt den heder och ära vetenskapssamhället skänker åt Stefan Brink.

Anders Carlsson

Det medeltida Sverige 2. Södermanland 7. Åkers härad. [Av] Christian Lovén. 258 s. Stockholm: Riksarkivet 2020. ISBN 978-91-87491-33-7.

Utgivningen av *Det medeltida Sverige* har under senare år uppnått respektingivande hastighet. År 2016 publicerades två Sörmlandsvolymen, år 2020 följde den nu anmälda delen DMS 2:7 och år 2021 kom Upplandsvolymen DMS 1:11. Västerrekarne och Öst-errekarne är de enda sörmländska härad som ännu inte har intagit sin plats i raden av offentliggjorda DMS-delar.

Författaren bakom DMS 2:7 är docent Christian Lovén. Han har redan tidigare visat förtrogenhet med den viktiga del av häradsmaterialiet som sammanhänger med Vårfruberga kloster; se recensionen i NoB 106 (2018) s. 168 f. av hans arbete Vårfruberga kloster, 1200-talsjordeboken och godspolitiken (2017). Klostret har ägnats ett eget kapitel bland sockenavdelningarna i DMS 2:7.

Claes Gejrot (s. 5) minnar i förordet om att bokens inledning är central för den som vill tillgodogöra sig all information i DMS 2:7. Inledningen är förvisso innehållsrik och belärande. Värt eftertanke är t.ex. att Södermanlands handlingar i KA »är till stor del brandskadade, inte sällan med omfattande textförluster» (s. 11), att Gärder och hjälper 1535 »är opålitlig vad gäller jordnaturer» (s. 13) och att »faster hellre brukade vara skatte- eller kronobönder än frälse- och kyrkolandbor» (s. 14).

Det vid Mälaren belägna Åkers härad omfattar socknarna Fogdö, Helgarö och Vansö på den stora Fogdön, Härads socken söder om denna ö, Strängnäs gamla socken samt socknarna Länna och Åker mellan Strängnäs och det inre Sörmland. Huvudorten är Strängnäs, den stad från vilken riksrådet i juli 1477 utfärdade sitt privilegiebrev för Uppsala universitet (Sten Lindroth, Uppsala universitet 1477–1977, 1976, s. 14 f.). I DMS 2:7 (s. 19 f.) redogörs för äldre gränsförhållanden och territoriella förändringar. Vid 1900-talets mitt överfördes en del av häradsområdet till Selebo härad (s. 25, 107, 124). Ärja socken, som nu är en del av Åker, tillhörde under medeltiden Selebo härad (DMS 2:6 s. 33, 152, DMS 2:7 s. 19, 151).

Den nu anmälda DMS-volymen avslutas (s. 258) med ett register över sätes-, kungs- och biskopsgårdar i undersökningsområdet (medeltiden och perioden 1520–1570). Från gammal tid kända herresäten är bl.a. Berga i Åker (s. 154 ff.), Bergshammar i Fogdö (s. 30 f.) och Elma i Vansö (s. 129 ff.). Jordägare i Berga har bl.a. varit Albrekt av Mecklenburg, Bo Jonsson (Grip), Sten Sture den äldre och Gustav Vasa. Bergshammarsamlingen (med bl.a. medeltida pergamentsbrev) i Riksarkivet härrör från Bergshammar i Fogdö. I kungsgården Gorsinge nära stiftsstadens stadfäste regenten Erik Eriksson 1224 en gåva av jord till ärkebiskopen Olof, och i Gorsinge tillkännagav 1309 hertigarna Erik och Valdemar en förläning till biskop Styrbjörn i Strängnäs (s. 113). Av stormannagården återstår i dag en övergiven bytomt. Sic transit gloria mundi!

En karta i DMS 2:7 (s. 21) utvisar gravfält från yngre järnåldern i häradet. Fornlämningar av annat slag i området är bl.a. den mäktiga fornborgen Rällingeborg i Helgarö (s. 74 ff. redovisas ett betydande material rörande byn Rällinge) och den märkliga Gökstenen i Härad (Sveriges runinskrifter 3:1 s. 306 ff.), som givit namn åt den nu försvunna bebyggelsen Göksten (DMS 2:7 s. 86).

En plats vid Eldsund mellan Fogdön och fastlandet tjänstgjorde under medeltiden som tingstad i häradet (DMS 2:7 s. 20, 22; jfr s. 110 om bebyggelsen Eldsund i Strängnäs socken). Sockennamnet *Åker* gör det dock rimligt att anta att ordet *åker* i häradsnamnet åsyftar en föregående samlingsplats, belägen i anslutning till det ställe där Åkers kyrka

restes (se bl.a. Thorsten Andersson, Svenska häradsnamn, 1965, s. 51 f., Per Vikstrand, Gudarnas platser, 2001, s. 367 ff., 371 f., SOL s. 383 f. och DMS 2:7 s. 22).

Avsnitten om Strängnäs stad (s. 174 ff.) och Vårfruberga kloster (s. 58 ff.) ger omfattande och intressant information, t.ex. om stadens dominikankonvent (s. 216 ff.) och ett imponerande antal kor och altaren i domkyrkan (s. 209 ff.).

Christian Lovéns volym om Åkers härad är ett mycket värdefullt och läsvärt bidrag till kartläggningen i verket DMS av ett annat Sverige än det nutida.

Svante Strandberg

Namn i skrift. Names in Writing. Handlingar från NORNAs 48:e symposium i Göteborg den 29–30 november 2018. Red. av Maria Löfdahl, Michelle Waldispühl & Lena Wenner. 398 s. Göteborg & Uppsala: NORNA-förlaget 2020. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 44. NORNA-rapporter 98.) ISBN 978-91-7276-098-1. Permanentlänk: <http://hdl.handle.net/2077/67201>

NORNA:s 48:e symposium, *Namn i skrift*, arrangerades i Göteborg i november 2018 och var ett samarbete mellan Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för språk och litteraturer vid Göteborgs universitet. Handlingarna från symposiet har nu publicerats digitalt, ett publiceringssätt som alltmer har blivit det primära även inom NORNA. Genom de 22 bidragen, både på nordiska språk och på engelska, belyses de sociala, kommersiella, politiska och historiska dimensioner som namn kan ha. Därutöver ingår en omfattande introduktion på engelska skriven av volymens redaktörer. I min recension tar jag närmast upp de nordiska bidragen.

I kongressen ingick två plenarföredrag, det ena av Johan Järlehed, det andra av Damaris Nübling. I sin motsvarande artikel presenterar Järlehed en social semiotisk undersökning av skrivna namn som en del av produktionen och reproduktionen av »det galiciska» (eng. Galicianness) och »det baskiska» (eng. Basqueness) i det offentliga rummet. Galicien och Baskien är två regioner i Spanien. Nationella varumärken, namn på internetdomäner, stadslogotyper och vinetiketter granskas närmare utifrån ett multimodalt synsätt. Med sina talrika exempel utgör artikeln en mångfasetterad analys, som påminner oss namnforskare om multimodaliteten och dess viktiga roll i kommersiella (namn)kontexter.

Damaris Nübling har personnamnens ortografi i Tyskland och ortografins roll i relation till kön och etnicitet i fokus. Hon presenterar två olika fall. Det första handlar om könsneutrala namn, t.ex. *Jona(h)* and *Elia(h)*. Det framgår att under åren 2011–2015 har dessa namn allt mer givits till pojkar. Detta gäller i synnerhet namn som är skrivna med *h* (*Jonah*); ofta uppfattas ju namn med en konsonant i slutet som ett mansnamn. Den allmänna tendensen visar sig vara att dessa könsneutrala namn är på väg att bli mansnamn. Det vore ytterst spännande att jämföra läget för könsneutrala förnamn i olika länder. Kan en utveckling som denna, från vissa könsneutrala namn till pojknamn, spegla en mer allmän trend? Och kan det finnas motsatta trender? Den andra delen av artikeln har förnamn givna i tidigare Östtyskland som utgångspunkt. Namn som innehåller tydliga utländska element, speciellt amerikanska eller franska,

har varit mycket mer populära i öst än i väst. Likaså var skillnaden i bruket av populära namnelement stor mellan flick- och pojknamn i Östtyskland. Överlag var namnkulturerorna i öst och väst väldigt olika, och på det sättet visade namngivarna sin inställning till t.ex. västerländsk kultur och sitt motstånd mot kommunismen.

Ett tema som förekommer i flera artiklar i volymen är namnens roll i en social och/eller kommersiell kontext. Linnea Gustafsson bidrar till diskussionen med en artikel i vilken hon undersöker sminknamn. Dessa namn beskrivs i artikeln som en lingvistisk resurs som stödjer den berättelse som företagen har skapat om sig själva och som de publicerar på sina hemsidor. Sex företag ingår i undersökningen och grundmaterialet består av flera hundra produktnamn som excerperats från företagens hemsidor. Namnens identitetsskapande funktion diskuteras ur både identitets- och språkaspekt. Den första aspekten baseras på semantiska teman och konnotationer i namnen och den andra på valet av språk. I materialet framträder två tydliga erbjudanden om en viss identitet: den exotisk-lyxig-romantiska och den inhemsk-ekologisk-hållbara. När det gäller språkval framgår det att engelskspråkiga produktnamn är mycket vanligare än svenska. Gustafsson visar hur olika samhällstrender, t.ex. feminism, oro över miljöfrågor och en medvetenhet om hållbarhet, blir synliga i sminknamnen. Samtidigt påminner förf. om att det även finns andra ideologier och identiteter som kan synas i sminknamn, och dessa borde studeras närmare.

Line Sandst och Väinö Syrjälä diskuterar i sitt teoretiska bidrag namnens roll i lingvistiska landskap. De betonar att namn måste analyseras på ett insiktsfullt sätt som en del av lingvistiska landskap, och de påminner om att tolkning av namn ofta innebär olika saker inom onomastiken (etymologisk, diakronisk tolkning) och inom studiet av lingvistiska landskap (funktionell, synkronisk tolkning). Dessutom påpekar de att onomastik och studiet av lingvistiska landskap som två discipliner har mycket att lära sig av varandra, vilket onekligen är sant. Den huvudsakliga frågan i artikeln är: hur kan man särskilja proprier från andra lingvistiska element när man studerar lingvistiska landskap? Det är inte alltid lätt och t.ex. gäller standardspråkens regler generellt inte inom de multimodala lingvistiska landskapen. Särskilt vanskligt blir det om namnet har en homonym inom lexikonet. I en urban miljö har människorna ofta lärt sig t.ex. var på affärsfasaden ett företagsnamn är placerat, och med en rad empiriska exempel beskriver förf. sådana fenomen. De framhåller helt berättigat att hänsyn bör tas till både den visuella och den lingvistiska kontexten i den grammatiska beskrivningen av proprier.

En annorlunda nutida kontext presenterar Helle Lykke Nielsen i sin artikel. Hon behandlar olika sätt att skriva arabiska namn på muslimska gravstenar i Odense, Danmark. Med hjälp av lingvistisk och semiotisk analys vill hon förklara hur å ena sidan sekularisering och å andra sidan religiositet är synliga i namnbruket på gravstenar. Det framkommer att det finns tre typer av gravstenar: anonyma stenar utan namn, stenar med arabiska personnamn, skrivna med arabisk skrift, och till slut stenar på vilka namnen i regel skrivs med det latinska alfabetet. De här tre typerna har ofta ett samband med graden av religiositet och sekularisering, men det är viktigt att notera att det är frågan om ett komplicerat och mångfasetterat fenomen.

En historisk och social kontext ger ramarna för Ann-Catrine Edlunds, Lars-Erik Edlunds och Ulf Lundströms artikel, som har personnamnsbruket i en dagbok från en nordsvensk by under 1890-talet som sitt tema. I dagboken ingår över 200 namn. Olika slags binamn och andra inofficiella namn analyseras, och det är de inofficiella namnens bildningsmönster samt aspekter av social identifikation som aktualiseras i de namn

som undersöks. Den sociala identifikation som de inofficiella namnen i dagboken leder till och upprätthåller kan knytas till namnbärarnas kön, platstillhörighet och släktskap. Det framgår tydligt att kvinnorna identifieras som döttrar och hustrur, verksamma på den egna gården, medan männen identifieras som söner verksamma i byn. Artikeln lyckas visa att dagboksmaterial kan ge en betydande insikt i det vardagliga och varierande personnamnsbruket.

Kontaktonomastiska frågor tangeras i flera artiklar i volymen. Kaisa Rautio Helander fokuserar i sin artikel på samiska ortnamn som används som officiella namn i något annat språk än samiska. Namn från det nordsamiska området i Norge och Sverige används som exempel. Förf. diskuterar även olika typer av ortnamn i kontakt, dvs. citatnamn och lånenamn, och hon föreslår en ny term, *ortografiskt lånenamn*. Sådana namn hör till de fullt integrerade lånenamnen, vilka är direkt överförda från originalspråket eller integrerade i låntagarspråket. Med en sådan terminologi kan man belysa att lånenamn inte alltid är resultatet av muntliga kontakter utan att också speciellt myndigheters offentliga och skriftliga namnbruk kan påverka etableringen av lånenamn.

Birgit Falck-Kjällqvist presenterar i sitt bidrag namndubletter i bohuslänska farvatten. Av två namn för en och samma namnbärare användes det ena av lokalbefolkningen i området och det andra ombord på de fartyg, huvudsakligen hanseatiska och nederländska, som trafikerade kuststräckan. Namn som diskuteras är *Havstenssund* – *Jaskesund* och *Vedholm* – *Vikholm*.

Tiina Laansalu och Peeter Päll inriktar sig på en jämförelse mellan olika tiders stavningssätt och skriver om olika ortografiska system som har varit i bruk i Estland. De har en stor offentlig debatt om ortnamnens stavningssätt från år 2013 i åtanke. Det diskuterades då om man skulle använda det gamla eller det nya sättet och om namnens stavning skulle ändras. Fallet visade både namnplaneringens betydelse och människornas intresse för ortnamn. Likaså blev det tydligt att människor i hög grad litar på det skrivna språket och tar sådana namnformer »för givna».

Möten mellan skrift och tal i relation till namnbruk är huvudtemat i Olof Holms bidrag. Han utgår från ett välkänt faktum: i medeltida dokument användes oftast människors ursprungliga dopnamn, t.ex. *Niklas*, även om man till vardags parallellt eller allra mest antagligen använde hypokorismer, t.ex. *Nisse*. Holm undersöker hypokorismbruket i ett jämthändskt källmaterial och noterar huruvida hypokorismer var i bruk i skrivna brev eller i ortnamn, nämligen bebyggelsenamn på *-gård*. Generellt är hypokoristiska personnamnsformer inte så vanliga i breven från denna tid, men däremot förekommer de relativt ofta i ortnamn. Holm konstaterar att ortnamn speglar ett vardagligt namnskick och att hypokorismer är underrepresenterade i medeltida skrift i förhållande till det vardagliga namnbruket.

Olika skrivna kontexter samt namnvariation granskas i flera bidrag. Magnus Källström studerar vikingatida personnamn i Medelpad. Namnmaterialet på Medelpads runstenar är varierat och inslaget av ovanliga namnformer är påfallande stort. Källström antar att det säregna sättet att skapa namn kan ha något att göra med att de aktuella landskapen har befunnit sig i brytpunkten mellan två kulturella influensvägar, den ena från Mälardalen och den andra från Norge. Staffan Fridell koncentrerar sig å sin sida på omtolkning av ortnamn på grund av felläsning. Han behandlar med konkreta exempel fall där ortnamn har förändrats permanent som ett resultat av att en skrivare först läst fel och därför sedan skrivit fel. Alessandro Palumbo frågar sig i sin artikel om övriga ord i runskrifter är skrivna på annat sätt än personnamn.

Även Alexandra Petrulovich har namnvariation i skrift i fokus. Hon presenterar ett teoretiskt och metodologiskt verktyg för att analysera skriftlig, ortografisk variation i äldre namnmaterial. Verktyget tillämpas i infrastrukturprojektet Fornnordisk omvärldsuppfattning. En kartering och analys av utländska ortnamn i svenska och danska texter från medeltiden. Petrulovich inför en tredelning av manifestationsnivåer i namnmaterial: belägg, variant och namn. Den här tredelningen verkar fungera bra för projektets ändamål. Det är ändå värt att notera att termen *namnlemma* definieras så att varje ny namnbildning i projektmaterialet ger ett nytt namnlemma. Det etymologiskt definierade begreppet *namn* ersätts alltså av namnlemman som tar fasta på hur namn är bildade utan hänsyn till etymologi. Så utgör t.ex. *Ryzland* och *Ryzaland* (Ryssland) olika lemman.

Olika slags texter som innehåller namn och som tidigare inte har varit föremål för namnforskning, får också sin plats i volymen. Emilia Aldrin presenterar ett forskningsprojekt som undersöker namnbrukets betydelse för social och kulturell representation i ett urval läromedel som används i årskurs 4 i en mellansvensk kommun. Egenamnen i ett läromedel är viktiga. Med hjälp av dem förstår läsaren att det rör sig om en referent som hen förväntas känna till eller behöver lära känna och interagera med. Det är således relevant att fråga sig vilka namn som förekommer i läromedlen, vilka referenter som förblir namnlösa och hur namnbruket bidrar till att gestalta den sociala och kulturella mångfalden. Både kvantitativ och kvalitativ analys ska användas för att belysa namnbrukets roll. Det är alltså inte enbart rena beräkningar av namnförekomster utan även den omkringliggande kontexten som det ska tas hänsyn till. Aldrins projekt är väldigt intressant och även samhällsrelaterat relevant. Likadana och jämförande projekt kunde genomföras också i de andra nordiska länderna.

Martin Sejer Danielsen har en annan, föga utnyttjad genre i fokus, nämligen den folkloristiska genren folksägner. Han studerar hur sägnerna hanterar ortnamn och närmast driver etymologisk analys av dem. Han har i artikeln liksom i sin doktorsavhandling (2017) använt sig av sägner som den danske folkminnesupptecknaren Evald Tang Kristensen samlade i Nordslesvig i början av 1900-talet. Som resultat har Danielsen ungefär 230 ortnamn i sitt material. En del av namnen förekommer i sägnerna i en annan form än i andra källor, och de kan därför bidra till att reda ut namnens etymologi samt sätta fingret på fonologisk och morfologisk variation. Dessutom finns det i sägnerna även namn som inte har påträffats i andra källor. Genom sin studie visar Danielsen att folksägner är ett värdefullt material för namnforskningen.

Ordböcker innehåller väldigt sällan egennamn. Emma Sköldberg använder konkreta exempel och sätter Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien i närmare belysning. Även om proprietär överlag inte används som uppslagsord, finns det naturligtvis namn i andra sammanhang i ordboken, t.ex. i betydelseskivningen av orden. Sköldberg visar vilka och hur dessa namn är och resonerar om huruvida alla namn är ändamålsenliga eller representativa. Mycket tyder på att ordboken inte reflekterar hela den (socio)kulturella och etniska mångfald som kännetecknar Sverige av idag.

Daniel Solling har som sitt syfte att undersöka tillnamnsbruket bland svenska adliga under sen Vasatid och stormaktstid. Det är bruket av patronymika, placeringen av patronymika och släktnamn inom namnfrasen samt bruket av giftasnamn som granskas. Det framkommer bl.a. att en mycket stor majoritet av beläggen innehåller ett släktnamn.

Som helhet ger rapporten en mångsidig och intressant bild av namnens skiftande status och funktioner i olika slags skrivna kontexter. Som förväntat är bidragen av

varierende art og kvalitet. Några behandlar relevanta teoretiske og metodologiske emnen, medan andra nærmast er empiriske beskrivningar av materialet. I enstaka bidrag framgår det ganske tydelig at de i første hand er gjorda som foredrag og inte er finslipade til skrivna, vetenskaplige artiklar. Min främsta kritik vill jag dock rikta mot artiklarnas ordning i volymen. I stället för den nuvarande alfabetiske ordningen hade en tematisk ordning, som har använts i introduktionen, fungerat mycket bättre.

Terhi Ainiala

Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020. Red. av Staffan Nyström, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. 226 s. Uppsala: Uppsala universitet 2020. (Namn og samhälle 31.) ISBN 978-91-506-2843-2.

Namn og namnvård er veneskrift til Annette C. Torensjö på hennar 60-årsdag, skrive av 22 fagkollegaer og vener. Tittelen på boka speglar Torensjøs ulike roller i yrkeslivet inno det feltet som på norsk kan kallast namnerøkt og namneplanlegging. Tittelen gjev også ei avspiegling av innhaldet i veneskriftet, der mange ulike namnetypar, spørsmål og utfordringer som dagens namnearbeidarar har på dagsorden, er drøfta. Innhaldet i bidraga som omhandlar stadnamn, spenner t.d. frå etymologiske forklaringar på gamle, dunkle namn til presentasjon av yngre, lett tvetydige og tilsynelatande seksuelt farga namn, og frå barns namnebruk til teoretiske resonnement om avgrensing av termen *stadnamn*. Variasjonen er også stor når det gjeld emne som er tekne opp i personnamnartiklane. Dei 20 bidraga i boka spenner – liksom Torensjøs eiga namneverksemd – frå det lokale og kommunale perspektivet til det nasjonale og det internasjonale.

Svante Strandberg skriv om øynamna *Vingra* (Munsö sokn) i Mälaren og *Svånö* (Rytterne sokn) i Västmanland. Han reknar med at elementet *Vingr-* i det førstnemnde siktat til noko som er bøygd eller buktande i landskapet, ev. som refleks av eit opphavleg hydronym **Vingr-* ‘den buktande, svingande’. Opphavet til *Svånö* er noko uvisst, men forf. tenkjer seg eit øynamn med tydinga «den krokiga ön, ön med krökningen», ev. utgått frå eit hydronym som skildrar ein ‘svingande’ eller ‘bøygd’ vassformasjon. Mathias Strandberg diskuterer dei skånske stadnamna *Lövestad* (sokn og kyrkjestad) og *Ledåsa* (tidlegare gard og vasskvern). Han tenkjer seg at det førstnemnde inneheld genitiv av eit appellativ gda. **lōth* f. ‘fråde, skum’, ev. eit gammalt vassdragsnamn **Lōth* eller **Lōtha* ‘den skummande (bekken)’. Han reknar med at føreleddet i *Ledåsa* er ordet *lōi* ‘engmark, beitemark’, som siktat til sidlendt engmark kring Ledåsabakken. Lennart Elmevik drøftar namnet *Södertörn* (gsv. *Tør*), som omfattar ei halvøy mellom Mälaren, Himmerfjärden og Østersjøen, og utgjer den austlege delen av Södermanland. Art. er tidlegare publisert i eit festskrift til Oskar Bandle (1986). Namnet er sett i samband med bl.a. eit sunnmørsk dialektord *tor* ‘oppriven fjellstrand’, vel svarande til geng. *taru* f. ‘rift’. Denne tolkinga skal høva reallt.

Björn Lundqvist skriv om *Rödåhåga*, som er namn på eit utspring av det 1 009 m høge Skorvdalsfjället i Vemdalen sokn i Härjedalen. Han meiner at det bak dette nam-

net, med skriftformer som bl.a. *Riddovardo* og *Rødde wård*, ligg eit sørsamisk stadnamn med tydinga ‘snøskredberget’ eller ‘bergrasberget’, men han utelukkar ikkje at det dreiar seg om eit stivna umesamisk, skogsamisk stadnamn med tilsvarende tyding. Elin Pihl tek føre seg namnet *Umeå* og stiller spørsmål om skrivemåten av dette namnet bør endrast til *Ume* i samsvar med den lokale uttalen. Ho konkluderer med å svara nei på dette spørsmålet, bl.a. sett i lys av skriftlege belegg og skrifttradisjon. Elles formidlar Lennart Dehlin sine personlege inntrykk av ei reise langs Kustlandsvägen i Ångermanland sommaren 2019.

Lennart Ryman dreg fram tidlege skrivemåtar av det skånske stadnamnet *Ugerup*, nytta om ein herregard i Köpinge sokn, og av det danske slektsnamnet *Urup*, som opphavleg er identisk med det skånske herregardsnamnet. Dette stadnamnet har halde på den sjællandske skriftforma på *-rup* trass i at den lokale uttalen har vore *Ugarp* inn i moderne tid. Med utgangspunkt i busetnadsnamnet *Pittlösa* har Lennart Hagåsen sett nærare på namn som viser til «enkönade boenden». Andre døme som er undersøkte, er *Picklösa*, *Fittlösa*, *Munkebo*, *Nuckebo* (*nucka* f. ‘eldre ugift kvinne’, svarande til norsk *peparmøy*) og *Musbacken*. Det er ujamn fordeling mellom kjønna når det gjeld slike namn, med klart fleire representantar for kvinnelege busitjarar enn for mannlege. Naturleg nok kan ein knapt venta at slike namn har fått offisiell status, eller at dei har kunna brukast offisielt i sekundærnamn, t.d. **Fittlösavägen*; det finst alternative namn for fleire av desse namnelagingane.

Barns namngjeving i eit semi-ruralt miljø er emne for Daniel Sollings artikkel. Han har sett nærare på namngjeving av nokre åkerholmar utanfor Torshälla i Södermanland. Døme på namn er *Elefantgropen*, *Korkeken* og *Ödetomten*. Av intervju som han har føreteke, går det fram at slik namngjeving er sterkt bunden til generasjon.

Mats Wahlberg har undersøkt memorialnamn i Uppsala, dvs. namn som er gjevne for å «hugfästa minnet» av ein person som er allment eller lokalt kjend, ofte med tilknytning til den aktuelle plassen. Ikkje uventat er mannsnamn overrepresenterte, men kvinndelen har stige jamt dei siste åra, til 19 % i 2019. Det vil likevel ta lang tid å oppnå jamn fordeling mellom kjønna. Memorialnamna speglar i skiftande grad si tid. Uppsalas onomastiske landskap er emne for artikkelen til Line Sandst. Ho har undersøkt eit utsnitt av byens skrift- og talespråkfunderte namn for å kunna svara på spørsmål om kva for språk som er nytta, kva for identitet som er skapt, og korleis ein skal skjøna dette landskapet. Ho reflekterer også over korleis og kvifor språkbrukarar oppfattar noko som eit namn.

Staffan Nyström skriv om dei første tiåra av Stockholms namnberedning, som i 2020 runda 100 år. Namnerøkt og namneplanlegging er også emne for Leif Nilssons artikkel. Den kryptiske tittelen «Nettan, Nypan & Nilsson. Namnvårdare med fokus på god ortnamnsd» refererer til tre sentrale aktørar innom svensk namnerøkt: Annette Torensjö, Staffan Nyström og Leif Nilsson. I sin artikkel med tittelen International activities tek Helen Kerfoot og Botolv Helleland føre seg Torensjøs mangslungne aktivitet som representant for Sverige i internasjonal namneplanlegging og namnerøkt, først og fremst i UNGEGN, men også i ICOS og NORNA. Leila Mattfolk og Kristina Neumüller drøftar avgrensinga av omgrepet *stadnamn*, bl.a. i høve til omgrep som *ergonym*, *kommersielle namn* og *saknamn*. I kva for bås skal ein t.d. plassera namn på skular, organisasjonar, myndigheiter og (kultur)institusjonar?

Blant personnamnbidraga skal først nemnast Katharina Leibrings artikkel om namnet *Annette* i Sverige. Heile 23 ulike skrivemåtar av dette namnet er nytta av personar i Sverige i 1997. Dette var eit motenamn i Sverige i 1950- og 1960-åra, og det

var inne blant dei ti vanlegaste kvinnenamna i Sverige i 1960-åra, men det fekk deretter ein rask nedgang. Agneta Ney skriv om kvinnenamnet *Bera* i den gammalisländske litteraturen og stiller spørsmål om dette namnet, som er ein kvinneleg motpart til *Björn*, er eit namn for 'det ville'. Ho viser til kvinnenamn som i litteraturen står for venleik og andre positive eigenskapar. Forf. konkluderer med at *Bera*-namna i edda-dikta og islendingesogene ikkje gjev noka eintydig melding om at dette namnet har assosiasjonar til 'det ville'.

Sonja Entzenberg tek føre seg den semantiske kategorien «ätliga namn» i det svenske personnamntilfanget, dvs. namn som er laga til ord for føde av ulike slag (grønsaker, frukt, bær, krydde, godteri, snacks og leskedrikk). Ho har funne ut at slike namn er i bruk både som etternamn og (særleg) førenamn, men talet på berarar for dei einskilte namna er ikkje stort. Den mest produktive kategorien er krydde og urter. Kvart av namna *Mynta*, *Lavendel* og *Timjan* har om lag 30 berarar. Blant fruktnamna er *Kiwi* vanlegast med 112 namneberarar. Også feminine variantar som *Citrona*, *Mandarina* og *Melona* førekjem. Namnebyte blant transpersonar er emne for Lena Wenners art. Dei personane som ho har intervjuar, er svært nøgde med handteringa av denne typen saker hjå styresmaktene. Dei fortel elles at dei er godt nøgde over å ha fått byta til eit namn som samsvarar betre med eigen identitet. Røynslene er ikkje like gode når det gjeld haldningar til slike spørsmål blant vener og familie. Wenner viser til at det i lovverket også er opna for at ein person kan bera både eit kvinnenamn og eit mannsnamn, noko ho trur vil bli vanlegare i tida som kjem. I artikkelen Sverigesomalier, svensksomalier, somaliasvensk eller svensk-somalisk? tek Ola Karlsson opp spørsmålet om korleis ein lagar minoritetsnemningar – altså appellativ og adjektiv.

Redaktørane Nyström, Strandberg og Wahlberg frå det namnefaglege miljøet i Uppsala har saman med dei einskilte forfattarane laga eit veneskrift til Annette C. Torenjö som viser stor variasjon og spennvidd når det gjeld val av tema, innfallsvinklar og problemstillingar. Boka illustrerer på ein god måte ulike sider ved disiplinen namneforskning og nokre viktige arbeidsfelt innom namneplanlegging og namnerøkt.

Inge Særheim

Recognition, Regulation, Revitalisation. Place Names and Indigenous Languages. Proceedings of the 5th International Symposium on Place Names 2019. Jointly organised by the Joint IGU/ICA Commission on Toponymy and the UFS. Clarens, South Africa, 18–20 September 2019. Ed.: Chrismi-Rinda Loth. 248 s. Bloemfontein: Sun Media Bloemfontein (Pty) Ltd 2020. ISBN 978-1-928424-68-0 (tryck), 978-1-928424-69-7 (online). DOI: <https://doi.org/10.18820/9781928424697>

I anslutning till det av FN proklamerade »International Year of Indigenous Languages» 2019 arrangerades i Clarens, Sydafrika, genom ett samarbete mellan sydafrikanska och europeiska namnforskare, ett internationellt symposium om inhemska (minoritets)språks ortnamn (eng. indigenous place names). Fokus ligger – inte oväntat – på namn i Afrika, särskilt Sydafrika. Av de föredrag som hölls vid symposiet har nu 13 publicerats i en smakfull volym som här kort presenteras.

Först ut är den tidigare ordföranden i FN:s ortnamnsorgan UNGEGN, Peter Raper, som genom källor från 1600-, 1700- och 1800-talet spårar hur namn på södra Afrikas khoisanspråk (talade av bl.a. folken khoikhoi/bushman och san) har tagits tillvara av de europeiska koloniserarna och helt eller delvis införlivats i deras ortnamnsförråd genom översättning eller anpassning på olika sätt. Hur har man t.ex. hanterat de många klickljuden i dessa språk? De inhemska befolkningarnas ortnamn vittnar ursprungligen om t.ex. djurliv, växtlighet, naturens färger samt geologiska och meteorologiska förhållanden. Raper värnar om de inhemska namnen och understryker att hans synpunkter ligger helt i linje med flera av FN:s resolutioner, t.ex. resolution V/22 (1987), som syftar till att minoritetsspråkens ortnamn ska samlas in, bevaras och i skriven form fastställas för offentligt bruk på kartor och i andra sammanhang, samt resolutionerna VIII/9 (2002) och X/3 (2012), vilka rekommenderar att sådana inhemska minoritetsnamn ska bevaras som en del av det immateriella kulturarvet.

Även Lucie A. Möller försöker komma åt de ursprungliga, inhemska namnen genom att studera områden i Sydafrika där många språk och dialekter har mötts och där s.k. namnkluster finns. Med namnkluster menar hon här en grupp olika namn eller namnvarianter från olika språk eller dialekter som åsyftar ett och samma objekt. Genom att studera och jämföra sådana namn i namnkluster kan hon spåra deras bakgrund och finna de äldsta, ursprungliga namnen eller åtminstone delar av dem. Språkkontakten skedde inte bara mellan de inhemska och de europeiska språken utan även mellan de många inhemska språken och dialekterna.

Om nu inhemska ortnamn ska revitaliseras och användas – enligt många önskemål – är det angeläget att det är, så att säga, »rätt» namn som lyfts fram. Sibusiso Ntuli studerar ett område i Sydafrika som nu domineras helt av namn med bakgrund i språket isiZulu. Hans syfte är att finna namn som kommer ur andra inhemska språk än detta. Ortnamn i offentligt bruk ska – även i Sydafrika – fastställas av vederbörliga instanser, och många parallellformer på olika språk kan förekomma. Sydafrika har elva officiella språk med lite skiftande tyngd och status. Att stärka de inhemska språken i Afrika handlar därför inte bara om att minska de europeiska kolonialspråkens långa och enligt vissa menliga påverkan på ortnamnsskicket. Det kan också handla om lokal konkurrens, om historisk rätt till land och om sociala och etniska klyftor.

Jani de Lange beskriver den offentliga ortnamnsvårdens framväxt samt nutida organisation och uppgifter i Sydafrika och fokuserar särskilt på behovet att revitalisera de s.k. NBICL-språkens ortnamn (Non-Bantu Indigenous Click Languages). De tillhör inte de elva officiella språken i Sydafrika men har vid sidan av dessa tillskrivits speciell status tillsammans med bl.a. det sydafrikanska teckenspråket. Dessa namn är kulturhistoriskt värdefulla och språken är alltför dåligt representerade i det offentliga namnbruket, menar de Lange.

Helena Liebenberg har excerperat en stor mängd inhemska namn på platser, personer och folkgrupper ur arkivhandlingar som upprättades av det holländska ostindiska kompaniet åren 1651–1795, då organisationen styrde över Godahoppssudden och Kapprovinsen. I handlingarna finns ett mycket stort namnförråd som i övrigt bara bevarats muntligt och som i många fall lever kvar i det lokala namnbruket än idag. Liebenberg kan visa detta genom en jämförelse med den moderna karttjänsten Garmin Mapsource, vilken vid sin kartläggning har fångat upp en mängd inhemska namn som ännu är i bruk bland lokalbefolkningen i västra Sydafrika, både namn som tidigare figurerat i kompaniets handlingar och namn som hittills varit obelagda i skrift. Dessa

namn förtjänar att synliggöras mer. Här möts modern teknik och mer »traditionell» namn- och arkivforskning på ett fruktbart sätt.

Tre av uppsatserna i volymen behandlar specifikt urbana namn. Palesa Khotso och 'Mampoi Chele diskuterar den offentliga namngivningen i staden Roma i Lesotho, där inga skyltar finns som representerar den bantutalande folkgruppen basotho, trots att denna är stor och betydelsefull på andra sätt. Författarna visar med många exempel vad dessa namn har att berätta och hur de har utmanövrerats av namn från andra språk och kulturer. De argumenterar för att sådana basotho-namn måste räddas och synliggöras i Lesothos städer och byar och föreslår en rad strategier och åtgärder.

Johan Lubbe behandlar namngivning av och namnbyte på gator och områden i staden Bloemfontein, huvudstad i Fristatsprovinsen och säte för Sydafrikas högsta domstol. Han ger en historisk översikt från européernas första permanenta bosättning i landet 1652 fram till dags dato. Lubbe vill visa vilken roll politiska, kulturella och språkliga överväganden spelat för namngivningen och urskiljer tre tidsperioder: en brittisk, imperialistisk, engelskorienterad period (1846–1945), en vit nationalistisk, afrikaansorienterad period (1945–1994) och en svart afrikansk-nationalistisk, engelskorienterad period från 1994 till dags dato. Med talrika exempel visar han hur särskilt de politiskt dominanta krafterna har satt spår i namnskicket.

Zvinashe Mamvuras ämne är manlig och kvinnlig representation i namnen på gator, torg m.m. i Salisbury Central Business District, Rhodesia, under perioden 1890–1980, dvs. fram till dess att staden och landet bytte namn till *Harare* resp. *Zimbabwe*. Mamvura använder begreppet »hegemonic masculinity» för att förklara den totala dominansen av manliga personer som möter i områdets urbana namn. Artikeln är läsvärd, då den inte bara nämner, räknar och sorterar det empiriska materialet utan kommenterar, förklarar och analyserar det i relation till den samhälleliga utvecklingen i landet på ett kompetent sätt.

Huvuddelen av de tretton uppsatserna faller, vilket nog redan framgått, väl in under symposiumets tema och bokens titel: »*Recognition, Regulation, Revitalisation: Place Names and Indigenous Languages*». Men några sticker ut som mer eller mindre avvikande – om än inte ointressanta. Susan Lombaard behandlar ortnamn i det sydafrikanska teckenspråket och visar med talrika exempel att där – liksom i andra teckenspråk i världen – finns dels namn som tecknas deskriptivt med en symbol, t.ex. Taffelberget för Kapstaden, dels namn som bokstaveras (helt eller delvis), t.ex. bokstäverna P och E i en sammanhållen rörelse för staden Port Elisabeth. Hon ger också en översiktlig bild av de teckentalandes situation i Sydafrika och av det sydafrikanska teckenspråket.

Sindiso Zhou, Nhlanhla Landa och Baba Tshotsho bidrar med en studie av ortnamnen i romanen *We need new names* (2013) av NoViolet Bulawayo. Författaren, som är zimbabwier och egentligen heter Elizabeth Zandile Tshele, har tagit sig själv på orden och skriver (på engelska) under pseudonymen NoViolet Bulawayo. Romanen är mycket omdiskuterad, uppskattad men även hårt kritiserad. Tesen från artikelförfattarna är att Bulawayos val av namn på platser inte primärt orsakas av behovet av geografisk lokalisering. Uppenbart namnger hon också för att spegla det sociopolitiska och socioekonomiska tillståndet i det postkoloniala Zimbabwe. Ortnamnen är där för att exponera existentiella frågor och avslöja samhällets röta och ojämlikhet.

Riemer Reinsma undersöker geografiska smeknamn, i huvudsak i Nederländerna, vilka åsyftar »a hamlet in the middle of nowhere», alltså obetydliga, avsidens belägna, ibland helt fiktiva platser, ofta dock baserade på en verklig förebild. På svenska motsvarar detta ungefär de fiktiva *Tjotaheiti* och *Långtbortistan*, varav det förstnämnda

sägs ha uppstått ur *Otaheiti*, européernas äldsta namn på Tahiti, och det senare väl är en anspelning på en diffus mängd svårseparerbara, asiatiska länder och områden med namn som *Dagestan*, *Kazakstan*, *Kirgizistan*, *Turkmenistan*, *Uzbekistan* osv. En tysk och en amerikansk motsvarighet är *Hintertupfing(en)* resp. *Podunk Hollow*. Reinsma ser två avgörande faktorer hos dessa förebilder, nämligen 1) avlägsenhet och obetydlighet och 2) agrar/lantlig karaktär. Han diskuterar dessutom vilken roll det lingvistiska avståndet mellan dialekten/språket på platsen och standardspråket spelar.

En än mer udda fågel i sammanhanget är estniskan Reet Hiemäes artikel *Place Names and Epidemics*. Den beskriver hur ortnamn kan komma att få en bärande roll i berättelser och folketymologiska förklaringar och hur skämtsamma alternativnamn kan uppstå i samband med förekomst och spridning av farliga sjukdomar som pest, ebola, aids och covid-19. Framställningen är intressant i sig men mycket apart i en bok om »indigenous languages».

Den österrikiske geografen Peter Jordan avslutar boken och visar klagande hur toponymen på senare tid har avsatt tydligare spår i den geografiska forskningen i form av nya eller stärkta inriktningar. Hur människor uppfattar och »konstruerar» sin omvärld är högtintressant i dag och därmed också *vad* man namnger och *hur* man namnger stort och smått i sin omgivning. Ortnamn och identitet, drivkrafter bakom ortnamnsförändringar, namnens roll och funktion på kartor, kommersiell namngivning, minoritetsspråksnamn samt ortnamn och migration är några av de aktuella inriktningar han tar upp.

Många av de språk, språkdrag, språkförändringar och med dessa samhöriga ortnamn som figurerar i boken är svåra att greppa och förhålla sig till för en nordbo utan kunskaper i afrikanska språk. Men samtidigt rör artiklarnas ämnen och teman många generella frågor och problem som är av intresse för alla namnforskare och även för andra som är intresserade av samhällsutvecklingen i dessa tidigare hårt koloniserade länder. Afrika, och i denna bok särskilt Sydafrika, har ju en lång och mycket brokig historia som åtminstone till viss del har fångats i kontinentens ortnamn. Det är därför glädjande att också kunna konstatera att denna namnskatt har lett till att namnforskningen i Afrika numera är ganska livaktig och på tydlig frammarsch.

Staffan Nyström

Svenskt diplomatarium 12:1. 1381. Utarbetat av Claes Gejrot, Oliver Blomqvist, Ingela Hedström, Sara Risberg & Peter Ståhl. Stockholm: Riksarkivet 2020. ISSN 0284-1959.

År 2020 utgavs ännu en del av *Svenskt diplomatarium*, 12:1 med brev från 1381. En upptäcktsfärd genom denna omfångsrika volym ger läsaren rik belöning.

I brevmaterialet från 1381 är latinet fortfarande väl företrätt. Bland de i rubriken ovan nämnda redaktörerna har Peter Ståhl svarat för ederingen av latintexterna. Vid publiceringen av medellågtyskt material har Stefan Mähl bidragit med textutgåvor och register.

I och med SD 12:1 tillämpas vissa nya regler i editionsarbetet (se förordet av Claes Gejrot s. iii och avsnittet Utgivningsprinciper för *Svenskt Diplomatarium* s. v–ix).

Orter varifrån många eller ett flertal av breven i SD 12:1 har utställts är Arboga, Lund, Nyköping, Skänninge, Uppsala och Vadstena. Bland de för namnforskningen så viktiga tingsbreven märks inte minst en rad urkunder från häradstingen i Oppunda och Österrekarne i Sörmland och Östkind i Östergötland. Utomnordiska dateringsorter är t.ex. Lybeck, Reval, Rom (Peterskyrkan), Rostock och Stralsund.

1380-talet var ju en period med starkt tyskt inflytande i Sverige. Regenten Albrekt av Mecklenburg omtalas naturligt nog i ett antal brev i SD 12:1. I många dokument framskymtar ärkebiskopen Birger Gregersson och Upplandslagmannen Karl Ulfsson av Tofta. En särskilt framträdande gestalt är drotsen Bo Jonsson (Grip). Talrika brev i SD 12:1 påminner om dennes maktställning och väldiga jordinnehav. Många gånger möter man i materialet också biskop Tord Gunnarsson i Strängnäs. Han var part i en rad jordtransaktioner omvittnade i SD 12:1. Biskopen stod på god fot med Bo Jonsson (se Magnus Collmar, Strängnäs stifts herdaminne 1, 1977, s. 53). Den 16 maj 1381 upprättades – »på inrådan av biskop Tord» – ett ärkedjåknämbete i Strängnäs genom ett donationsbrev utfärdat av drotsen (s. 114 ff.).

Intressanta personnamn finner man i SD 12:1 liksom i tidigare utgivna delar av SD. Exempel bland andra är (med regesternas namnformer) *Nannolf* (s. 34 f.), *Karl Käpp* (s. 43 f.), *Anders Klase* (s. 130 f.), *Vaste Hudsko* (s. 139 f.) och *Hidinvast* (s. 172).

Några notiser rörande ett brev daterat i Nyköping den 14 oktober 1381 (SD 12:1 s. 270 ff.):

Ett Båresta och ett Bronäs i den sörmländska socknen Lerbo redovisas i brevregesten som oidentifierade. I första fallet är det fråga om det Båresta – numera *Dagöholm* – som på 1600-talet erhöll säterivärdighet och sedermera blev översteboställe vid Södermanlands regemente (se Joh. Ax. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning 2:2, 1935, s. 447 f.). Den numera försvunna gården Bronäs (*Bronäs* 1878 OAUjb) låg nära Dagöholm (Almquist a.st.; LSA C 13:35 från 1677).

I belägget *Hundzgarom* (s. 271) har förkortningen upplösts som *ar*; den hade kanske med fördel kunnat representeras av *ra* (se Staffan Nyström och Svante Strandberg i OUÅ 2019 s. 45 ff. om *Hundsgran*, numera *Graneberg*, i Gryts socken, Sörmland.)

Som oidentifierat betraktas (s. 270) också ett Kvarntorp i Gryts socken. Nämnas kan att man 1788 finner ett *Qwarntorp* på en LSA-karta (C 23–19:1) över Hovgården med avgärdahemman i Gryt.

Alla med intresse för medeltida historia och kultur, inte minst namnforskare, bör med tacksamhet hälsa utgivningen av den nu anmälda delen av det viktiga grundläggande storverket Svenskt diplomatarium.

Svante Strandberg

Eivind Weyhe: Fjallanøvn í Føroyum. 187 s. Tórshavn: Fróðskapur Faroe University Press 2020. ISBN 978-99918-65-93-5.

I Fjallanøvn í Føroyum behandlar Eivind Weyhe samtliga namn som avser »fjöll» på Färöarna. Boken vill enligt förordet motsvara de krav man kan ställa på ett vetenskapligt verk, samtidigt som framställningen skall vara tillgänglig för den ortnamnsintres-

serade allmänheten. Såvitt jag kan bedöma saken, lyckas boken nå bägge dessa goda syften.

Boken inleds med en redogörelse för urvalet, som omfattar namnen på alla berg, höjder och höjdstreckningar som på färöiska kan benämnas med ordet *fjall*, plur. *fjöll*. Detta får som följd att namn på berg och höjder behandlas, såväl som namn på högt belägna bergsområden, »stora, branta höjder i terrängen».

I korta, inledande avsnitt behandlas ämnets avgränsning, bergnamnens byggnad och bildningssätt, varierande namnformer samt källor till materialet. Innan behandlingen av de enskilda namnen tar vid, diskuteras ett antal vanliga huvudleder, normalt höjdbeteckningar, detta för att undvika upprepningar senare i arbetet.

Bergnamnen behandlas sedan i alfabetisk ordning. Namnen är tydligt lokaliserade och äldre belägg anges. Diskussionen sker mot bakgrund av tidigare forskning.

De flesta namnen visar sig innehålla en höjdbeteckning, antingen i simplex såsom de spridda *Fjallið*, *Tindur*, eller med höjdbeteckningen som efterled i en sammansättning, såsom jämförelsenamnet *Stiðjaffall* till *stiði* m. 'städ', fvn. *steði*. Ett antal namn tillhör den i Skandinavien rätt ovanliga typ, där huvudleden, som inleder namnet, utgörs av höjdbeteckningen i bestämd form medan den efterföljande bestämmelsleden består av ett svagt böjt adjektiv, såsom *Fjallið Lítla* och *Heyggjurin Mikli* till *heyggjur* m. 'rundad höjd' och *mikil* 'stor'.

Ett antal bergnamn är jämförelsenamn i bestämd eller obestämd form, såsom *Altarið* 'altaret' och *Stallur* till *stallur* m. 'pall' o.d., vilka båda syftar på berg med plåtartad form. *Sneis* till *sneis* f. 'pinne' avser ett spetsigt berg, och *Spinarnir* 'spenarna', avser två toppar nära varandra.

Några namn är bildade som avledningar till metaforiskt brukade ord. Detta gäller t.ex. *Mýlingur*, en avledning till *múli* m. 'mule', som är vanligt i färöiska bergnamn (se t.ex. *Eggjarmúli* och det spridda *Múlin*), avseende något som skjuter fram i terrängen, såsom änden på ett bergmassiv eller en hög udde. Namnet *Skælingur* (även *Skælingsfjall*) är en avledning till *skáli* m. 'hus' och avser ett husliknande berg; grundordet i bestämd form ingår i bergnamnet *Skálin*.

Ett mindre antal namn har ursprungligen avsett något annat och sedan överförs på berget. Det plurala bergnamnet *Stígarnir*, det med adj. *breiður* 'bred' sammansatta *Breiðistíggjur* liksom det med *mjóur* 'smal' sammansatta *Mjóstíggjur* innehåller alla en motsvarighet till svenskans *stig*, färöiskans *stigur*, yngre *stíggjur*, avseende branta stigar, klevlar, som man tog sig upp och ned genom.

Som nämnt innehåller de flesta av bergnamnen en höjdbeteckning, ensam eller utgörande efterled. Förlederna i de med en höjdbeteckning sammansatta namnen kan vara ett kännetecknande adjektiv som i *Blábjörg* till *bláur* »blå», vilket i ortnamn vanligen betyder 'mörk, svart'. Fågelbeteckningar ingår i t.ex. *Arnartindur* till *ørn* f., gen. *arnar*, *Gásafelli* och *Gásafjall* till *gás* f. 'gås', här 'vildgås', och *Skúvafjall* till gen. pl. av *skú(g)vur* m. 'storlabb'. Många berg är namngivna i förhållande till bygdens namn, som *Elduvikstindur* till *Elduvik* eller *Hvalbiarfjall* till *Hvalba* (äldre *Hvalbøur*, gen. *Hvalbár*, jfr fvn. *bør* gen. *bjár*).

Många berg bär flera olika namn, eftersom de namngivits från skilda utgångspunkter, såväl från olika bygder som från fiskeplatser på havet. Weyhe har noggrant anförts dessa olika namn, av vilka endast ett urval finns upptagna på kartan.

Epexeges, vanligen då ett tillägg av *-fjall* till det ursprungliga namnet, diskuteras relativt ofta, t.ex. beträffande *Malinsfjall*, *-tindur*, *Nónfjall* och *Nónsfjall*. Däremot diskuteras endast undantagsvis ellipsis; se dock art. *Borgarin*. Emellertid undrar jag

en smula över några av de namn som avser berg, som använts för tidsangivelser. Till den stora massan av bergnamn på *-fjall* ansluter sig *Hádegisfjall*, bildat till *hádegi* n. 'middag' (endast i ortnamn), *Middagsfjall* till *middagur* m. 'middag' och *Nónsfjall*, *Nónsfjall* till *nón* n. »15-tiden». Men därjämte finns också bergnamnen *Middagur* och *Middegi*. Vidare finns ett *Nónsfjall*, som också kallas *Nón*, och ett berg *Nónsfjall* är numera känt som *Nónið*. Weyhe tänker sig att *Nónsfjall* och *Nónsfjall* kan ha fått ett epexegetiskt *-fjall* sig tillagt. Vore det inte minst lika rimligt att här diskutera ellips?

Boken illustreras med vackra färgfotografier, som överlag är instruktiva och stödjer framställningen. Man får t.ex. en övertygande bild av bl.a. *Stallur* och *Skælingur* samt av ett av de två berg med pinnlik topp som heter *Sneis* (se ovan). Det kan dock stundom vara svårt för en, som inte känner trakterna, att alltid veta vilket berg som är vilket på fotografierna, eftersom landskapet är synnerligen rikt på berg och höjder.

Fjallanøvn i Føroyum är en mycket tilltalande bok: den är lättläst utan att ge avkall på lärdomen, den är vacker att bara bläddra i, och den har ett behändigt format.

Eva Nyman

Författarna i denna årgång

Terhi Ainiala, docent, Finsk-ugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet.

terhi.ainiala@helsinki.fi

Anders Carlsson, docent, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.

anders.carlsson@ark.su.se

Lennart Hagåsen, f.d. forskningsarkivarie, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

lennart.hagasen@gmail.com

Johan Hedberg, doktorand, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

johan.hedberg@nordiska.uu.se

Stig Jarle Helset, førsteamanuensis, Institutt for språk og litteratur, Høgskulen i Volda.

stig.jarle.helset@hivolda.no

Magnus Källström, docent, Riksantikvarieämbetet, Stockholm/Visby.

magnus.kallstrom@raa.se

Eva Nyman, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

eva.nyman@nordiska.uu.se

Staffan Nyström, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Tom Schmidt, professor em., dr.philos., Universitetet i Oslo.

tom.schmidt@iln.uio.no

Svante Strandberg, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

svante.strandberg@nordiska.uu.se

Inge Særheim, professor em., Institutt for kultur- og språkvitskap, Universitetet i Stavanger.

inge.saerheim@uis.no

Per Vikstrand, docent, Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.

per.vikstrand@arkeologi.uu.se

Henrik Williams, professor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

henrik.williams@nordiska.uu.se

Auktoriserade translatorn Martin Naylor, Uppsala (martin.naylor@telia.com), har svarat för språkgranskning och översättning till engelska.

Förkortningar

ANF	= Arkiv för nordisk filologi	G	= Generalstabens karta över Sverige, södra delen
APhS	= Acta philologica Scandinavica	gd	= gård
AS	= Anthroponymica Suecana	GFR	= Konung Gustaf den förstes registratur
ATA	= Antikvarisk-topografiska arkivet, RAA	glk	= geologisk karta
bek	= beskrivning till ekonomisk karta	Gn	= Generalstabens karta över Sverige, norra delen
BK	= Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)	GR	= Gotlands runinskrifter 1–2 (SRI 11–12)
BNF	= Beiträge zur Namenforschung	GR3	= Manuskript till Gotlands runinskrifter 3 samt supplement till GR. (https://www.raa.se/kultur-arv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/)
BSH	= C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	GsR	= Gästriklands runinskrifter (SRI 15:1)
BØ	= Bustadnavn i Østfold	hd	= härad
DAG	= Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg, samlingar, Isof	hgd	= herrgård
DAL	= Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, samlingar, Isof	Isof	= Institutet för språk och folkminnen
DAUM	= Dialekt, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, samlingar, Isof	jb	= jordebok
db	= dombok	JHD	= Jämtlands och Härjedalens diplomatarium
DD	= Diplomatarium Danicum	jr	= jordregister
DDal	= Diplomatarium Dalecarlicum	KA	= Kammararkivet (i SRA), Stockholm
DFU	= Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	kb	= kyrkbok
DGP	= Danmarks gamle Personnavne	KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm
DI	= Diplomatarium Islandicum	KL	= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
DMS	= Det medeltida Sverige	KrA	= Krigsarkivet (i SRA), Arninge (Täby)
DN	= Diplomatarium Norvegicum	l.	= län
DOR	= Digitala ortnamnsregistret, Isof (https://ortnamnsregistret.isof.se/place-names)	LB	= M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
DR	= Danmarks Runeindskrifter	Lind	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
DRA	= Rigsarkivet, København	Lind Bin.	= E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
DRap	= pergamentsbrev i DRA	Lind Suppl.	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn
DRApp	= pappersbrev i DRA		
DRB	= Danmarks Riges Breve		
DS	= Danmarks Stednavne		
DSt	= B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)		
DSÅ	= J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)		
ek	= ekonomisk karta		
FMU	= Finlands medeltidsurkunder		
FRA	= Riksarkivet, Helsingfors		
Fv	= Fornvännen		

	från medeltiden. Supplementband (1931)	OUÅ	= Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift
LMA	= Lantmäterimyndigheternas arkiv (Landsarkivet, Härnösand)	RAÄ	= Riksantikvarieämbetet, Stockholm/Visby
LSA	= Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)	RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
LSB	= Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket	Rep	= Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
LSBp	= pergamentsbrev i LSB	RGa	= Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.
LUB	= Lunds universitetsbibliotek	SAOB	= Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
LUP	= L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.isof.se) (2004)	SaoS	= Saga och sed
ml	= mantalslängd	SAS	= Studia anthroponymica Scandinavica
MM	= Maal og minne	SD	= Svenskt diplomatarium
NAU	= Namnarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	SDa	= Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica
NE	= O. Rygh, Norske Elvenavne	SDns	= Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401
NEn	= Nationalencyklopedin	Sdw	= K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)
NG	= O. Rygh, Norske Gaardnavne	Sdw Suppl.	= K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)
NG Indl.	= O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning	skg	= skeppslag
NÍ	= G. Kvaran & S. Jónsson, Nöfn Íslendinga (1991)	SkO	= Skånes ortnamn
NIYR	= Norges innskrifter med de yngre runer	SMP	= Sveriges medeltida personnamn
NIÆR	= Norges Indskrifter med de ældre runer	SMPs	= SMP, samlingar, Isof, Uppsala
NK	= Nordisk kultur	SMR	= Svenska medeltidsregister 1434–1441
NN	= Namn og nemne	SmR	= Smålands runinskrifter (SRI 4)
NO	= Norsk ordbok	sn	= socken
NoB	= Namn och bygd	SNF	= Studier i nordisk filologi
NPL	= K. Kruken & O. Stemshaug, Norsk personnamnleksikon (2. utg., 1995)	SOB	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län
NRA	= Riksarkivet, Oslo	SOD	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län
NRL	= L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (5 rev. utg., 2007)	SOH	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län
NSL	= Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)	SOHä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland
NäR	= Närkes runinskrifter (SRI 14:1)	SOJä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län
OAU	= Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	SOJö	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län
OAUjb	= excerpter i OAU ur kameralt material i SRA	SOKa	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län
ODS	= Ordbog over det danske Sprog	SOKo	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län
OGB	= Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län		
or.	= original		
OSDs	= Ordbok över Sveriges dialekter, samlingar, Isof, Uppsala		
OUN	= Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT		

SOL	= Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)	T	= Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SOSk	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län	tg	= tingslag
SOU	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län	tl	= tiondelängd
SOV	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län	u.d.	= utan datum
SOVm	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län	ULMA	= Uppsala landsmålsarkiv, samlingar, Isof
SOVn	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län	u.o.	= utan ort
SOÅ	= Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift	UR	= Upplands runinskrifter (SRI 6–9)
SOÄ	= Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län	UUB	= Uppsala universitetsbibliotek
SOÖg	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län	UUBp	= pergamentsbrev i UUB
SRA	= Riksarkivet, Stockholm/Arninge (Täby)	UUBpp	= pappersbrev i UUB
SRAp	= pergamentsbrev i SRA	u.å.	= utan år
SRApp	= pappersbrev i SRA	VgR	= Västergötlands runinskrifter (SRI 5)
SRI	= Sveriges runinskrifter	vid.	= vidimation
SRP	= Svenska riks-arkivets pergamentsbref	VJb	= Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv	VrR	= Värmlands runinskrifter (SRI 14:2)
SöR	= Södermanlands runinskrifter (SRI 3)	VsR	= Västmanlands runinskrifter (SRI 13)
		ÖgR	= Östergötlands runinskrifter (SRI 2)
		ÖlR	= Ölands runinskrifter (SRI 1)
		ÖNON	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK NAMNFORSKNING

Namn och bygd, grundad 1913 av Jöran Sahlgren och utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, utkommer årligen. Register ingår i jämna årgångar.

Bidrag till tidskriften sänds digitalt till Staffan Nyström med adressen staffan.nystrom@nordiska.uu.se. Författare till bidragen ger – genom att sända in dem – sitt tillstånd till att dessa får publiceras i Namn och bygd i såväl tryckt som digital, öppet tillgänglig form. PM för manuskript finns på tidskriftens hemsida (<http://gustavadolfsakademien.se>). Böcker som önskas recenserade sänds till redaktionen på nedanstående adress.

Tidskriften distribueras av eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby, Sweden. E-post: order@eddy.se. Telefon: 0498-253900. Frågor rörande abonnemang och distribution riktas till eddy.se ab.

ISSN 0077-2704

NAMN OCH BYGD
Institutionen för nordiska språk
Box 527
SE-751 20 UPPSALA
Sweden